

ISSN 2786-7188 (Print)
ISSN 2786-7196 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ»

ІНКЛЮЗІЯ І СУСПІЛЬСТВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 3(8), 2024

Видавничий дім
“Гельветика”
2024

Випуск 2(7) журналу «Інклюзія і суспільство»
затверджено Вченою радою НРЗВО
«Кам'янець-Подільський державний інститут»,
Протокол № 4 від 27.12.2024.

Засновник і видавець:
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
Виходить 3 рази на рік
Заснований у червні 2022 року

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1183 від 11.04.2024 року.

Інклюзія і суспільство : науковий журнал / редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Петруха Н. М. (заст. гол. ред.), Топорівська Я. В. (заст. гол. ред.) та ін.
Кам'янець-Подільський : Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», 2024. Вип. 3(8). 112 с.

Головний редактор

Тріпак Мар'ян Миколайович, доктор економічних наук, доцент, ректор, професор кафедри фінансів, обліку і оподаткування імені С. Юрія, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Україна.

Заступники головного редактора

Петруха Ніна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту в будівництві, Київський національний університет будівництва і архітектури, Україна

Топорівська Ярослава Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Редакційна колегія

Алексєєв Олександр Олексійович, доктор педагогічних наук, доцент, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка;

Брушнівська Ірина Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Гуменюк Ірина Леонітівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування імені С. Юрія, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»;

Жаркова Ірина Іванівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка;

Лаврук Олександр Валерійович, доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, в.о. проректора з науково-педагогічної роботи, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»;

Лучик Василь Єфремович, доктор економічних наук, професор, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Україна;

Лучик Світлана Дмитрівна, доктор економічних наук, професор, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Україна;

Мартинюк Тетяна Анатоліївна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна;

Марчак Тетяна Андріївна, кандидат філологічних наук, доцент, викладач кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»;

Мірошніченко Валентина Іванівна, доктор педагогічних наук, професор, начальник кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Україна;

Осадченко Тетяна Михайлівна, кандидат педагогічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Україна;

Прокопишин Оксана Степанівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування, Львівський національний університет природокористування;

Расьєвська Яна Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту психології та соціальних наук, завідувач кафедри психології, Міжрегіональна Академія Управління персоналом;

Резнік Надія Петрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, Національний університет біоресурсів і природокористування України;

Тушко Клавдія Юрївна, доктор педагогічних наук, професор, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького;

Савчин Мирослав Васильович, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка;

Стахова Олена Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління та адміністрування, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», Україна;

Столяренко Ольга Борисівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Україна

Стецько Микола Васильович, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансових технологій та банківського бізнесу, Західноукраїнський національний університет;

Супрун Дар'я Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри спеціальної психології та медицини факультету спеціальної та інклюзивної освіти, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;

Удич Зоряна Ігорівна, кандидат педагогічних наук, доцентка, керівниця інклюзивно-ресурсного центру, доцентка кафедри педагогіки та менеджменту освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Україна

Щербяк Юрій Адамович, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності, Західноукраїнський національний університет;

Natallia Hanssen, PhD, Professor Special Needs Education, Nord University, Bodo, Norway.

Наукова рада:

Шевцов А. Г. (голова) – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН; **Anetta Zielińska** – Dr hab., Prof.; **Дем'янишин В. Г.** – доктор економічних наук, професор; **Івашук І. О.** – доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України; **Лапушняк Г. С.** – доктор економічних наук, професор; **Обнявко О. В.** – кандидат економічних наук, доцент; **Тулай О. І.** – доктор економічних наук, професор.

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська.

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковим. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення AntiPlagiarism.NET.

Адреса редакції:

вул. Годовання, 13, м. Кам'янець-Подільський, Україна, 32300

ISSN 2786-7188 (print)

ISSN 2786-7196 (online)

© Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», 2024

© «Інклюзія і суспільство», 2024

© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2024

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

БАЧИНСЬКА О. М. МОТИВАЦІЯ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ У РЕАЛІЯХ СЬОГОДЕННЯ.....	7
HUMENIUK I. L., BEREZOVSKIY V. M. FEATURES OF USING STATE FINANCIAL CONTROL TO ENSURE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE.....	15
КОРКУШКО О. Н., КУШНІР Л. А., ШЕВЧУК Н. С. ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ БУХГАЛТЕРА, ФІНАНСИСТА І ПОДАТКІВЦЯ НА ФОРМУВАННЯ ДОВІРИ ДО ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ.....	22
СИДОРУК Л. М. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ОПТИМІЗАЦІЙНИХ ТА ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ І МОДЕЛЕЙ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ.....	29
СУШАРНИК Я. А. ТЕОРІЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ТА СТАТИСТИКИ.....	35

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

КОНОВАЛОВ О. Ю., ЛАРІНА Е. В., ЮДЬКО А. М. РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЯК КЛЮЧОВОГО ЧИННИКА АДАПТАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ДО УМОВ СЬОГОДЕННЯ.....	41
МАРЧАК Т. А. ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗДОБУВАЧАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ.....	49
МОРЕНКО О. М., ВЕЛИКЖАНИНА Д. В., КАЗАННІКОВА О. В., ГРИНЕВИЧ Ю. С. ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ: ОСНОВНІ ВИКЛИКИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЇХ ПОДОЛАННЯ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ.....	56
NAVROTSKA I. S. IMPLEMENTING WILLIAMS AND SHELLENBERGER'S PYRAMID OF LEARNING IN THE EDUCATIONAL SYSTEM: A NEUROPEDAGOGICAL APPROACH.....	64
СКРИПНИК А. Ю., КУЧЕРОВ Г. Г. ІНКЛЮЗИВНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЗАСІБ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ СКЛАДНИК ПРОБЛЕМИ.....	72
ТРПАК М. М., ТОПОРІВСЬКА Я. В., ЧЖУ М. ПРОБЛЕМИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ В ОСВІТІ ТА РОЛЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ У ЇХ ВИРІШЕННІ.....	80
ШЕВЧЕНКО В. М. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА РОЗВИТОК ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ).....	89

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ГУДЗЬ Т. О. АНАЛІЗ СПЕЦИФІКИ КОУЧИНГУ У РОБОТІ З ПІДЛІТКАМИ.....	98
ПОПИК Ю. В. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВЕТЕРАНАМИ ВІЙНИ.....	104

CONTENTS

ECONOMIC SCIENCES

BACHYNSKA O. M. MOTIVATION OF THE STAFF OF ENTERPRISES IN TODAY'S REALITIES.....	7
HUMENIUK I. L., BEREZOVSKIY B. M. FEATURES OF USING STATE FINANCIAL CONTROL TO ENSURE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE.....	15
KORKUSHKO O. N., KUSHNIR L. A., SHEVCHUK N. S. THE IMPACT OF PROFESSIONAL ETHICS OF ACCOUNTANTS, FINANCIERS, AND TAX SPECIALISTS ON BUILDING TRUST IN FINANCIAL REPORTING.....	22
SYDORUK L. M. FEATURES OF TEACHING OPTIMIZATION AND ECONOMIC-MATHEMATICAL METHODS AND MODELS IN INCLUSIVE SETTINGS.....	29
SUSHARNYK Ya. A. THEORY OF FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS IN THE CONTEXT OF ECONOMIC ANALYSIS AND STATISTICS.....	35

PEDAGOGICAL SCIENCES

KONOVALOV O. Yu., LARINA E. V., YUDKO A. M. DEVELOPMENT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A KEY FACTOR IN THE ADAPTATION OF STUDENTS TO THE PRESENT CONDITIONS.....	41
MARCHAK T. A. FEATURES OF DISTANCE LEARNING OF UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES BY HIGHER EDUCATION STUDENTS IN THE CONDITIONS OF INCLUSION.....	49
MORENKO O. M., VELIKZHANINA D. V., KAZANNIKOVA O. V., HRYNEVICH Yu. S. PROFESSIONAL ACTIVITY OF SOCIAL WORKERS: MAIN CHALLENGES AND TOOLS TO OVERCOME THEM IN TODAY'S CONDITIONS.....	56
NAVROTSKA I. S. IMPLEMENTING WILLIAMS AND SHELLENBERGER'S PYRAMID OF LEARNING IN THE EDUCATIONAL SYSTEM: A NEUROPEDAGOGICAL APPROACH.....	64
SKRYPNYK A. Yu., KUCHEROV H. H. INCLUSIVE TOURISM AS A MEANS OF REHABILITATION OF PERSONS WITH SPECIAL NEEDS: THEORETICAL COMPONENT OF THE PROBLEM.....	72
TRIPAK M. M., TOPORIVSKA Ya. V., ZHU M. CHALLENGES OF DIGITALIZATION IN EDUCATION AND THE ROLE OF PEDAGOGICAL MASTERY IN THEIR RESOLUTION.....	80
SHEVCHENKO V. M. HISTORICAL BACKGROUND AND DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES (COMPARATIVE ASPECT).....	89

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

HUDZ T. O.

ANALYSIS OF THE SPECIFICITIES OF COACHING IN WORKING WITH TEENAGERS.....**98**

ПОПЬК Ю. В.

FOREIGN EXPERIENCE OF SOCIAL WORK WITH WAR VETERANS.....**104**

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 331.2: 331.108

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-3-1>

Олена Миколаївна БАЧИНСЬКА,
кандидат економічних наук,
викладач кафедри публічного управління,
менеджменту та інклюзивної економіки,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: Helena_kozak@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6994-469X

МОТИВАЦІЯ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ У РЕАЛІЯХ СЬОГОДЕННЯ

У статті досліджено актуальне питання мотивації працівників підприємства в умовах сучасних викликів. Відзначено, що ключовим чинником успішного функціонування підприємств та підвищення їх конкурентоспроможності є мотивований персонал. Сьогодні в умовах нестабільності кожному керівнику бажано переглянути мотиваційні механізми, змінити інструменти управління та провести дослідження щодо існуючих потреб персоналу. Важливо не забувати, що високий рівень стресу та тривоги негативно впливає на продуктивність і прагнення досягати результатів, тому керівництво має шукати шляхи подолання негативних наслідків таких умов на робочому місці. Дієва система мотивації повинна захоплювати керівників підприємств і стимулювати працівників до безперервного розвитку. Впровадження нових та нестандартних підходів до мотивації дозволяє залучати висококваліфікованих спеціалістів та значно покращувати лояльність постійних працівників. Дослідження показують, що найефективнішою є система мотивації, яка поєднує матеріальні та нематеріальні стимули, а також інноваційні та нестандартні підходи. Розглянуто та досліджено питання зарубіжного досвіду використання системи оплати праці та мотивації працівників підприємства, нормування праці в розвинених країнах як основних взаємопов'язаних чинників посилення зацікавленості працівників у кінцевих результатах господарської діяльності. Обґрунтовано авторське бачення мотиваційного механізму трудової активності працівників. Ключовим інструментом мотиваційного механізму є формування мотиву до праці та ухвалення рішень щодо трудової діяльності (або бездіяльності) з метою задоволення потреби. Внутрішня мотивація пов'язана з сутністю роботи та її значущістю для працівника, тоді як зовнішня мотивація спрямована на стимулювання праці з боку адміністрації підприємства.

Ключові слова: мотивація праці, персонал підприємства, теорії мотивації, моделі мотивації праці, матеріальне стимулювання, нематеріальне стимулювання.

Olena Mykolaivna BACHYNSKA,
Candidate of Economic Sciences,
Teacher at the Department of Public Administration,
Management and Inclusive Economy,
Educational and Rehabilitation Institution
of Higher Education «Kamianets-Podilskiy State Institute»
E-mail: Helena_kozak@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6994-469X

MOTIVATION OF THE STAFF OF ENTERPRISES IN TODAY'S REALITIES

The article explores the relevant issue of employee motivation in the context of modern challenges. It is noted that the key factor in the successful functioning of enterprises and improving their competitiveness is motivated personnel. Today, in unstable times, it is desirable for every manager to review motivational mechanisms, change management tools and conduct research on existing personnel needs. It is important not to forget that high levels of stress and anxiety have a negative impact on productivity and the desire to achieve results, so management should look for ways to overcome the

negative consequences of such conditions in the workplace. An effective motivation system should encourage business leaders and stimulate employees to continuously develop. The implementation of new and unconventional approaches to motivation allows attracting highly qualified specialists and significantly improving the loyalty of regular employees. Research shows that the most effective motivation system combines both-material and non-material incentives, as well as innovative and unconventional approaches. The article examines and studies the foreign experience of using wage systems and employee motivation in enterprises, and labor standardization in developed countries as key interconnected factors to enhance employee interest in the final results of economic activities. The author's vision of the motivational mechanism for labor activity is substantiated. The key tool of the motivational mechanism is the formation of the motive for work and the decision-making regarding labor activity (or inactivity) to satisfy a need. Internal motivation is related to the content of the work and its significance for the employee, while external motivation is aimed at stimulating labor from the side of the enterprise administration.

Key words: labor motivation, enterprise personnel, motivation theories, labor motivation models, material incentives, non-material incentives.

Вступ. Протягом останніх п'яти років українське суспільство переживало значні виклики та кризи, що суттєво вплинули на працездатність людей, їхнє прагнення до розвитку та підвищення продуктивності. У зв'язку з цим актуальним стає дослідження сучасних умов мотивації працівників і пошук найбільш ефективних методик, адже саме персонал є ключовим ресурсом підприємства, який забезпечує господарську діяльність і формує його прибуток. На більшості українських підприємств продовжують переважати класичні методи мотивації, орієнтовані на матеріальне стимулювання, однак нові реалії ведення бізнесу та управління персоналом, що склалися внаслідок повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році вимагають розробки і впровадження інноваційних підходів до залучення працівників і підвищення їхньої лояльності до компанії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток теорії і практики зробили відомі зарубіжні автори сучасних теорій мотивації – Ф. Тейлор, А. Файоль, Д. МакГрегор, П. Друкер, Дж. Шермерорн, Ф. Герцберг, Е. Робінс та ін. Вивченню теоретичних і практичних аспектів управління персоналом та мотивації працівників присвятили свої роботи низка українських дослідників, зокрема Е. Лібанова, А. Колот, О. Макарова, І. Петрова, В. Петюх, М. Семикіна, О. Новікова, Г. Дмитренко, Т. Заяц, Н. Лаврук, Л. Лісогор та ін. Проте окремі питання мотивації персоналу все ще потребують додаткових досліджень. Таким чином, питання широкого впровадження нематеріальних чинників мотивації працівників та вивчення зарубіжного досвіду мотиваційної політики компаній і можливості його імплементації у сучасних умовах є актуальними і вимагають подальшого вивчення.

Метою статті є аналіз факторів, що впливають на рівень мотивації персоналу підприємств України в умовах сучасної кризи, а також пошук ефективних методів мотивації працівників у воєнний та післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повномасштабна війна стала випробуванням для вітчизняного бізнесу та вимагає ефективного використання людського потенціалу та інноваційних підходів до мотивації працівників для підтримання стійкості та конкурентоспроможності бізнесу. Для подолання кадрового дефіциту та утримання кваліфікованих спеціалістів компанії впроваджують різноманітні мотиваційні пакети. Ефективно організовані мотиваційні заходи не лише підтримують високий рівень продуктивності, а й сприяють розвитку особистісного потенціалу кожного співробітника.

Війна суттєво вплинула на психологічний стан працівників, що негативно позначилося на їхній продуктивності. Серед основних психологічних наслідків війни є постійне відчуття небезпеки й невизначеності, хронічний стрес, посттравматичний стресовий розлад, депресія, зниження комунікативності та соціальної активності. Багато працівників стикаються проблемою погіршення концентрації уваги та пам'яті, емоційною нестабільністю, що призводить до психологічного виснаження. Паралельно залишаються актуальними такі проблеми як професійне вигорання та конфлікти.

Для подолання стресу, спричиненого війною, керівництво компанії може впроваджувати низку заходів серед яких: регулярні консультації з психологами, сесії з психотерапевтом, створення груп підтримки для обміну досвідом, тренінги з управління стресом та емоційною стійкістю, інформування про важливість ментального здоров'я через доступні ресурси. Також можна організовувати спортивні та культурні заходи для працівників і їхніх сімей, заохочувати

участь у волонтерських проєктах для допомоги постраждалим. Такі ініціативи допомагають запобігти розвитку посттравматичного стресового розладу й депресії, сприяють відновленню енергії, підвищенню мотивації та ефективності працівників [6].

Останні дослідження в сфері мотивації персоналу показують, що традиційні методи, такі як фіксована заробітна плата та одноразові премії, більше не є ефективними для залучення та утримання кваліфікованих працівників. Натомість все більше компаній використовують альтернативні підходи, зокрема гнучкий робочий графік, можливість віддаленої роботи, кар'єрний розвиток та професійну підтримку. Також дослідження вказують на важливість створення позитивної корпоративної культури та командного духу, які стимулюють співробітників до досягнення спільних цілей і розвивають почуття приналежності до організації. Для ефективної мотивації необхідно бути гнучким і враховувати індивідуальні потреби кожного працівника, оскільки у різних людей різні мотиваційні фактори. В цілому, сучасні методи мотивації відображають тенденцію до персоналізованого підходу до управління, що сприяє залученню та утриманню висококваліфікованих співробітників і досягненню успіху на ринку.

Фактори, що впливають на мотивацію співробітника поділяються на внутрішні та зовнішні. Внутрішні включають прагнення до самореалізації, самоствердження, творчого самовираження та задоволення від виконаної роботи. Зовнішні фактори охоплюють дохід, кар'єрне зростання, визнання та соціальний статус. Процес формування мотивації ґрунтується на закономірностях і взаємодіях, що визначають засвоєння соціальних цінностей, норм і стандартів поведінки, а також створення відповідних ціннісних орієнтацій і установок у професійній сфері. Мотивація починає формуватись на етапі соціалізації особистості, при цьому вона залежить від соціокультурного контексту. Мотиваційні механізми виникають на основі природних якостей індивіда, етнічних і національних особливостей ставлення до праці, рівня життя та якості життя в родині і соціальному середовищі, а також можливостей і рівня підготовки до обраної професії [2; 7].

Для підвищення продуктивності праці та активізації трудової діяльності персоналу необхідно ширше застосовувати такі нематеріальні методи мотивації:

- формулювання для працівників чітких і досяжних цілей;
- регулярний аналіз виконаних завдань та досягнутих цілей;
- участь працівників у програмах навчання та підвищення кваліфікації;
- впровадження прозорої системи оцінювання та оплати праці;
- надання працівникам управлінських повноважень;
- підвищення персональної відповідальності з можливістю вибору способів виконання завдань;
- публічне визнання досягнень працівників та демонстрація їхньої цінності для підприємства;
- врахування думок та ідей підлеглих безпосередніми керівниками;
- створення атмосфери здорової конкуренції з аналізом результатів;
- залучення працівників до вирішення нестандартних завдань;
- врахування думок персоналу щодо розподілу обов'язків і методів винагороди [8].

За результатами опитування Work.ua, у якому взяли участь 500 респондентів з України, 67,2% українців вважають, що найкращим способом мотивації є грошові заохочення, підтверджуючи позицію експертів у сфері кадрової політики. Безкоштовне навчання та тренінги отримали підтримку 8,9% учасників. Похвалу від керівництва цінують 6,6% респондентів, а персональні подарунки від компанії – 5,8%. Штрафи та покарання як спосіб стимулювання ефективності роботи підтримали 4,7% опитаних, тоді як корпоративні свята – 4,1%. Найменш популярним варіантом мотивації виявилися додаткові вихідні, які обрали лише 2,7% учасників опитування [4].

При розробці системи стимулювання праці керівникам вітчизняним підприємств варто враховувати й переймати прогресивний міжнародний досвід. Це стосується впровадження сучасних методів оцінки персоналу, розробки та використання систем матеріального заохочення для різних категорій працівників, а також залучення значної частини співробітників до процесу управління виробництвом і діяльністю компанії. Відмінності в системах оплати та мотивації праці персоналу в ряді зарубіжних країн узагальнено в таблиці 1.

Моделі мотивації працівників в зарубіжних країнах

Країна	Сутність моделі оплати та мотивації праці
США	Різні модифікації погодинної системи оплати праці з нормованими завданнями, доповнені різноманітними формами преміювання. Поєднання елементів відрядної і погодинної систем. Залежність підвищення оплати праці не стільки від виробітку, скільки від зростання кваліфікації і кількості освоєних професій
Франція	Різноманітність економічних інструментів, таких як стратегічне планування, стимулювання конкуренції та гнучка система оподаткування, сприяє підвищенню ефективності праці. Індиксація заробітної плати відповідно до вартості життя та індивідуалізація оплати праці також відіграють важливу роль. Методика оцінки праці, зазвичай багатofакторна, з використанням різних критеріїв, чинить сильний стимулюючий вплив на якість і продуктивність роботи. Вона сприяє саморегулюванню фонду оплати праці та забезпечує працівникам доступ до інформації про економічний стан компанії.
Великобританія	Дві модифікації системи оплати праці, що залежать від прибутку: грошова та акціонерна, що передбачає часткову оплату у вигляді акцій. Передбачається можливість застосування коливної системи заробітної плати, повністю залежить від прибутку фірми.
Швеція	Модель мотивації праці характеризується потужною соціальною політикою, яка спрямована на зменшення майнової нерівності шляхом перерозподілу національного доходу на користь менш забезпечених верств населення. Шведські профспілки запобігають зниженню заробітної плати на низькорентабельних підприємствах нижче узгодженого в колективних трудових угодах рівня. Це стимулює підприємців до модернізації виробництва або закриття нерентабельних підприємств.
Німеччина	В центрі моделі мотивації праці стоїть людина зі своїми інтересами, яка є вільною особистістю та усвідомлює свою відповідальність перед суспільством. Німецька ринкова економіка називається соціальною, оскільки держава створює умови для всіх громадян, запобігає несправедливості та захищає тих, хто цього потребує: безробітних, хворих, людей похилого віку та дітей. Соціальна справедливість і солідарність є важливими умовами досягнення суспільного консенсусу. Ця модель одночасно забезпечує економічний розвиток і соціальні гарантії.
Японія	Модель характеризується гнучкою системою мотивації праці, довічним наймом, колективною організацією роботи (зокрема, гуртками якості, де контроль якості продукції здійснюється безпосередньо на робочих місцях), корпоративною філософією та виплатами вихідної допомоги при звільненні з постійної роботи. Структура заробітної плати включає три основні компоненти: базовий оклад, який визначається залежно від стажу роботи та рівня освіти; різноманітні надбавки, премії та бонуси, що виплачуються щомісяця або раз на пів року; а також виплати на соціальні потреби, утримання сім'ї, оплату проїзду, оренду житла тощо.

Джерело: [3; 5]

Проаналізувавши таблицю 1, слід зазначити, що в реаліях сьогодення українські підприємства можуть використовувати елементів американської, англійської та французької моделей мотивації праці. Ці моделі поєднують широкий спектр мотиваційних інструментів і є відносно простими для адаптації до умов вітчизняних підприємств. Впровадження елементів американської моделі може сприяти підвищенню задоволеності працівників своєю роботою, однак реалізація цієї моделі потребує регулярної атестації працівників і підвищення їхньої кваліфікації, що не завжди є доступним для всіх підприємств. Англійська модель, яка передбачає участь працівників у прибутках компанії, здатна суттєво підвищити їхню зацікавленість у результатах роботи, що призведе до зростання продуктивності й ефективності праці. Водночас можуть виникати труднощі з оцінкою обсягу роботи кожного працівника, особливо на невиробничих підприємствах, а також не всі працівники матимуть змогу інвестувати у цінні папери компанії. Французька модель схожа до англійської, також передбачає виплату зарплати залежно від обсягів виконаної роботи та участь працівників у прибутках. Проте цей підхід доцільний лише для великих підприємств і його реалізація може ускладнюватися через систему оподаткування в Україні. Окремо слід згадати японську систему мотивації праці, яку вкрай складно адаптувати до українських умов. Її впровадження могло

б вирішити багато економічних і соціальних проблем, але для цього необхідно кардинально змінювати існуючу систему трудових відносин, що потребує значних ресурсів і часу.

Аналізуючи новітні підходи до мотивації, слід відзначити, що окрім традиційних методів, таких як заробітна плата, премії та подяки набувають популярності інноваційні та нестандартні підходи. Такі методи є надзвичайно актуальними для вітчизняних підприємств, що мають обмежені фінансові ресурси. Розглянемо приклади використання нестандартних методів мотивації в провідних міжнародних компаніях (табл. 2).

Мотиваційна політика підприємства повинна базуватись на уже існуючих теоріях мотивації, які обґрунтовують основу для визначення системи стимулів і мотивів.

Так, у змістовних теоріях більший акцент робиться на потребах людини та їх класифікації. Таким чином вивчається порядок досягнення мети мотивації через цілеспрямований вплив на систему мотивів людини на базі встановленої ієрархії потреб.

Інший зміст мають процесійні теорії, які більше уваги приділяють поведінці людей, що заснована здебільшого на їх очікуваннях. Для цілей побудови політики мотивації персоналу більше адаптовані саме процесійні теорії, оскільки встановлюють причинно-наслідкові зв'язки між потребами людини та їх діями, спрямованими на задоволення таких потреб. Так, підприємство при обранні та затвердженні політики мотивації персоналу обирає інструменти стимулювання, які найбільше відповідають очікуванням працівників. Крім того, різні теорії мотивації не суперечать одна одній, а взаємодоповнюються, відображаючи багатогранність і нестандартність процесу мотивації та визначають необхідність комплексного підходу до вирішення цієї складної проблеми.

Аналіз численних теоретичних досліджень з питань мотивації праці, вплинув на формування власного бачення мотиваційного механізму трудової активності працівників (рис. 1). Процес мотивації включає кілька послідовних етапів, які в кінцевому підсумку призводять до задоволення (не задоволення) потреб працівників шляхом трудової діяльності і, відповідно, до оцінки ефективності дії мотиватора.

Таблиця 2

Застосування сучасних методів мотивації у закордонній практиці

Нестандартні заходи мотивації	Місце застосування
Стимулювання праці шляхом видачі готівкової одноразової винагороди за своєчасне виконання завдань та відсутність затримок.	Mars Inc., IBM, McDonald's, Lincoln, Tupperware
Надання подарунків, видача медалей, знаків відзнаки, а також присвоєння почесних звань як форми нагородження.	IBM, McDonald's
Система внутрішніх навчань, індивідуальні програми розвитку та можливості додаткової освіти, які спонсорує роботодавець.	Johnson & Johnson, Renault, Peugeot
Перетворення робочого місця на зручне та комфортне середовище, де панує дружба, сприятлива атмосфера, може бути важливим методом мотивації працівників. Окрім цього, пропонування пільгового медичного обслуговування може сприяти їх здоров'ю та добробуту.	Johnson & Johnson
Опублікування у власному друкованому виданні.	General Motors, Polaroid, Bell Telephone Lab., Radio Corporation of America
Передбачення вільного часу, дозвілля та можливості відвідування наукові заходи для підтримки творчої та винахідницької діяльності, участь у наукових товариствах компанії – це методи мотивації, які допомагають створювати стимул для розвитку творчих здібностей та підтримки наукової активності працівників.	Toshiba, IBM, Polaroid
Надання працівникам можливості отримувати безкоштовне або пільгове харчування.	Google
Політика «сімейної мотивації». Середній вік більшої частини персоналу компаній – молодше 40 років (це сімейні люди, у яких підрастають діти). Тому адміністрація дозволяє працювати за гнучким графіком, допомагає підбирати нянь і помічників по будинку, організовує корпоративні ясла і дитячі сади, влаштовує сімейні свята.	IBM, AT&T

Джерело: [1]

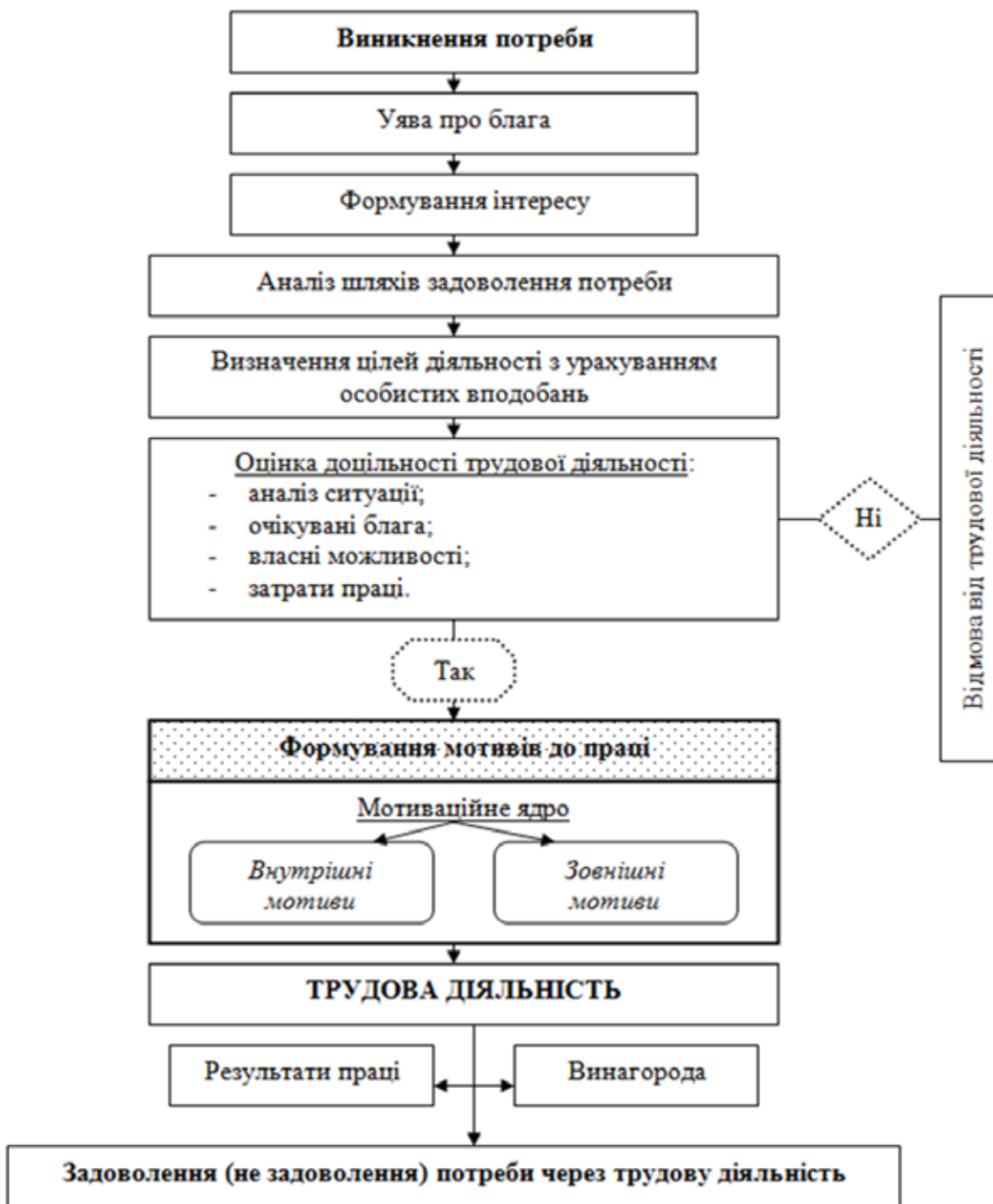

Рис. 1. Механізм мотивації трудової діяльності

Джерело: розроблено автором.

Потреби людини виступають основним джерелом трудової активності. Усвідомлення значущості потреби та уява про очікувані блага трансформуються в інтерес – активатор пошуку задоволення потреб. На етапі пошуку засобів задоволення потреби, визначаються цілі діяльності з урахуванням особистих вподобань людини, проводиться оцінка доцільності залучення до трудової діяльності, або ж відмова від діяльності через усвідомлення нереальності досягнення цілей.

Ключовим інструментом мотиваційного механізму є формування мотиву до праці і прийняття рішення про трудову діяльність (бездіяльність) з метою задоволення потреби. Мотиваційне ядро охоплює дві групи мотивів: зовнішні і внутрішні. Внутрішня мотивація пов'язана

зі змістом роботи і її значущості для працівника, а зовнішня мотивація спрямована на стимулювання праці з боку адміністрації підприємства.

Варто відмітити, що саме дієва система мотивації відіграє ключову роль у забезпеченні відповідності цілей працівників із стратегічними завданнями компанії. Впровадження ефективних заходів стимулювання сприятиме зміцненню кадрової політики, підвищенню зацікавленості співробітників у діяльності підприємства, що в свою чергу дозволить підвищити рівень продуктивності праці. Роботодавці повинні більше уваги приділяти стабільності колективу, розуміти потреби співробітників, розробляти стратегічні та тактичні програми мотивації, замість того щоб дотримуватися принципу «незамінних працівників не існує».

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що для підвищення продуктивності та ефективності діяльності підприємств, які працюють в умовах сучасних викликів, важливо постійно удосконалювати методи мотивації персоналу. Це сприятиме досягненню стратегічних цілей та зміцненню конкурентних позицій на ринку. Впровадження нових і нестандартних підходів до мотивації дозволить не лише залучити висококваліфікованих фахівців, а й значно підвищити лояльність існуючих працівників.

Аналізуючи міжнародні моделі мотивації праці, можна зробити висновок, що рівень мотивації працівників в нашій країні поступається рівню розвинутих держав, що також впливає на економічний стан країни. Тому варто переймати досвід закордонних компаній, використовувати ефективні системи мотивації праці та впроваджувати елементи різних систем мотивації високорозвинутих країн, враховуючи відмінності між людьми та культурами.

Однак, досі не вирішені питання розробки та ефективного впровадження нових методів мотивації праці з урахуванням індивідуального підходу, що передбачає оцінку результативності мотивації не лише з точки зору компанії, але й з перспективи кожного окремого працівника, що стане предметом наших подальших досліджень.

Література:

1. Болквядзе Н., Гетьман Т. Сучасні методи мотивації персоналу ІТ-компаній. *Economic journal of Lesia Ukrainka Eastern European National University*. 2020. Т. 2. № 22. С. 72–82.
2. Бондар Т.В., Краснонос А.С. Сучасні методи мотивації персоналу. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/-journal/article/view/3235/3158>
3. Галайда Т.О., Рябуха А.І. Європейський досвід застосування ефективних систем оплати праці та мотивації працівників підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Економічні науки*. 2016. Вип. 16(1). С. 65–68.
4. Денисенко М.П., Мельник Л.С. Міжнародний досвід мотивації персоналу в умовах сучасної економіки. URL: <https://snku.krok.edu.ua/-index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/213/243>
5. Кваша О.С. Світові моделі мотивації праці на підприємствах: уроки для України. URL: <http://global-national.in.ua/archive/1-2014/16.pdf>
6. Котковський В.Р., Самородов Б.В., Чхеайло А.А. Управління людськими ресурсами в умовах війни: мотивація, шляхи і способи ефективного застосування особистісного потенціалу. URL: <https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/1024/980>
7. Лаврук Н.А. Мотивація ефективної праці жінок. *Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету*. 2016. Вип. 24. С. 109–115.
8. Лозовський О.М., Крутін Я.В. Застосування світового досвіду мотивації праці та можливості його впровадження на українських підприємствах. URL: <https://ir.vtei.edu.ua/g.php?fname=26686.pdf>

References:

1. Bolkvadze, N., & Hetman, T. (2020). Suchasni metody motyvatsii personalu IT-kompanii [Modern methods of motivating the staff of IT companies]. *Economic journal of Lesia Ukrainka Eastern European National University*. Т. 2. № 22. Pp. 72–82 [in Ukrainian].
2. Bondar, T.V., & Krasnonos, A.S. Suchasni metody motyvatsii personalu [Modern methods of personnel motivation]. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/-index.php/journal/article/view/3235/3158/> [in Ukrainian].
3. Halaida, T.O., & Riabukha, A.I. (2016). Yevropeyskyi dosvid zastosuvannia efektyvnykh system oplaty pratsi ta motyvatsii pratsivnykiv pidpriemstva [European experience in the application of effective systems of remuneration and motivation of the company's employees]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser. Ekonomichni nauky*. №16(1). Pp. 65–68 [in Ukrainian].
4. Denysenko, M.P., & Melnyk, L.S. Mizhnarodnyi dosvid motyvatsii personalu v umovakh suchasnoi ekonomiky [International experience of personnel motivation in the conditions of the modern economy].

Retrieved from: <https://snku.krok.edu.ua/-index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/213/243>. [in Ukrainian].

5. Kvasha, O.S. Svitovi modeli motyvatsii pratsi na pidpriemstvakh: uroky dlia Ukrainy [World models of labor motivation at enterprises: lessons for Ukraine]. Retrieved from: <http://global-national.in.ua/archive/1-2014/16.pdf> [in Ukrainian].

6. Kotkovskiy, V.R., Samorodov, B.V., & Chkheailo, A.A. Upravlinnia liudskymy resursamy v umovakh viiny: motyvatsiia, shliakhy i sposoby efektyvnoho zastosuvannia osobystisnoho potentsialu [Management of human resources in the conditions of war: motivation, ways and methods of effective application of personal potential]. Retrieved from: <https://economdevelopment.in.ua/-index.php/journal/article/view/1024/980> [in Ukrainian].

7. Lavruk, N.A. (2016). Motyvatsiia efektyvnoi pratsi zhinok [Motivation of effective work of women]. *Zbirnyk naukovykh prats Podilskoho derzhavnogo ahrarno-tekhnichnoho universytetu*. № 24. Pp. 109–115 [in Ukrainian].

8. Lozovskyi, O.M., & Krutin, Ya.V. Zastosuvannia svitovoho dosvidu motyvatsii pratsi ta mozhlyvosti yoho vprovadzhennia na ukraïnskykh pidpriemstvakh [The application of world experience in labor motivation and the possibility of its implementation at Ukrainian enterprises]. Retrieved from: <https://ir.vtei.edu.ua/g.php?fname=26686.pdf>. [in Ukrainian].

UDC 351.72

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-3-2>

Iryna Leontiivna HUMENIUK,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Finance, Accounting and
Taxation named after S. Yurii,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskyi State Institute»
E-mail: vons-irina@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3984-1419

Bohdan Mykolaiovych BEREZOVSKYI,
Teacher,
The Separate Structural Subdivision Kamianets-Podilskyi
Professional College of the Educational and Rehabilitation
Institution of Higher Education «Kamianets-Podilskyi State Institute»
E-mail: bogdan0311200@gmail.com

FEATURES OF USING STATE FINANCIAL CONTROL TO ENSURE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

The article examines the view of control as the final stage of management activity, which allows comparing the achieved results with the planned ones, which is a well-established point of view in the scientific literature. It is also very common to view control only as a method, a mechanism that ensures comparison of results with the tasks set.

The purpose of the study is to determine the peculiarities of state financial control in ensuring the national security of Ukraine and to develop proposals to overcome them.

From the analysis, it can be posited that control is a complex and multifaceted concept. On one hand, it serves as an element of state management, functioning as a tool for executing state policy. On the other hand, it can be viewed as a management activity characterized by its own methods, techniques, and forms of execution. Nonetheless, its purpose within society is shaped by its connection to state administration. In terms of public administration, the concept of control can be understood in both narrow and broad terms. In its narrower interpretation, control pertains to a specific management function, such as planning, where it is utilized to identify errors within a plan, thereby averting potential failures. Additionally, control encompasses the evaluation of activities performed by individuals or entities. A slightly broader interpretation of control is evident when it is defined as an assessment of adherence to and execution of normatively established tasks and plans.

Control is reduced to comparing actual results with established indicators and taking corrective measures if necessary. Control over the financial sphere has been determined, taking into account the above, it can also be considered as a management activity that has its own methods, methods, forms of implementation, different interpretation of control bodies at all levels”, seems to us to be very convincing and relevant for the problem we are investigating. It is noted that, in general, the theory of finance determines that finance, financial control, and state financial control act as an objective component of the reproductive process. So, the essence of both finance, financial control, and state financial control lies in their social purpose.

Key words: *state financial control, resources, functioning, principles, control.*

Ірина Леонтіївна ГУМЕНІУК,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, обліку та оподаткування імені С. Юрія,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
Email: vons-irina@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3984-1419

Богдан Миколайович БЕРЕЗОВСЬКИЙ,
викладач,
Відокремлений структурний підрозділ
Кам'янець-Подільський фаховий коледж
Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: bogdan0311200@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті досліджено усталену в науковій літературі точку зору на контроль як на завершальний етап управлінської діяльності, що дозволяє порівнювати досягнуті результати із запланованими. Також дуже поширеним є розгляд розгляду контролю лише як методу, механізму, що забезпечує порівняння результатів із поставленими завданнями.

Мета дослідження – визначити особливості державного фінансового контролю у забезпеченні національної безпеки України та розробити пропозиції щодо їх подолання.

З аналізу можна зробити висновок, що контроль є складним і багатогранним поняттям. З одного боку, вона виступає елементом державного управління, функціонуючи як інструмент реалізації державної політики. З іншого боку, її можна розглядати як управлінську діяльність, що характеризується своїми методами, прийомами і формами здійснення. Тим не менш, його призначення в суспільстві визначається його зв'язком з державним управлінням. З точки зору державного управління поняття контролю можна розуміти як у вузькому, так і в широкому плані. У більш вузькому тлумаченні контроль відноситься до певної функції управління, такої як планування, де він використовується для виявлення помилок у плані, тим самим запобігаючи потенційним збоєм. Крім того, контроль охоплює оцінку діяльності, яку здійснюють фізичні або юридичні особи. Деяко ширше тлумачення контролю має місце, коли він визначається як оцінка дотримання та виконання нормативно встановлених завдань і планів.

Контроль зводиться до порівняння фактичних результатів із встановленими показниками та вжиття коригувальних заходів у разі необхідності. Контроль за фінансовою сферою визначено, враховуючи вищевикладене, його також можна розглядати як управлінську діяльність, яка має свої методи, прийоми, форми здійснення., різне трактування контролюючими органами всіх рівнів», – нам здається. бути дуже переконливим і актуальним для досліджуваної нами проблеми. Ззначається, що в цілому теорія фінансів визначає, що фінанси, фінансовий контроль і державний фінансовий контроль виступають як об'єктивна складова відтворювального процесу з як фінанси, фінансовий контроль, так і державний фінансовий контроль полягає в їх соціальному призначенні.

Ключові слова: державний фінансовий контроль, ресурси, функціонування, принципи, контроль.

Introduction. State financial control (SFC) is one of the important functions of state administration, which is aimed at identifying deviations from the accepted standards of legality, expediency and efficiency of management of financial resources and other state property, and in the presence of such deviations, at the timely adoption of appropriate corrective and preventive measures. Effective use of state financial funds and material resources is a condition for normal economic activity, the implementation of state socio-economic programs and ensuring the economic security of the country, and ultimately, the stability of the state.

A comprehensive study of the role of state financial control in ensuring the national security of Ukraine, regardless of which specific bodies such activities are carried out, is impossible without an analysis of various types of control, disclosure of their modern forms and methods, legal status and functioning mechanisms, and clarification of the effectiveness of control actions.

The term “control” appeared several centuries ago. It comes from the French “contrerole”, which meant “a list kept in duplicate”. The word “contrerole” came from her. It means: inspection, as well as observation for the purpose of inspection; those who are engaged in such verification are controllers. At the turn of the 19th and 20th centuries, the most effective forms of state financial control were formed, taking into account the conditions of Ukraine, taking into account the division of power into legislative and executive. However, the First World War and its aftermath stopped this process.

The use of the historical method of researching the problems of state financial control in Ukraine allows us to identify the main trends in its formation, functioning, and development. This approach makes it possible to identify similar stages of development of the phenomenon under study in the

history of our country, to use positive experience and avoid historical mistakes. Analysis of recent research and publications.

Analysis of sources and recent research. The problems of state financial control are devoted to the work of such foreign researchers as A. Arene, R. Adams, E. Atkinson, J. Bailey, J. Buchanan, R. Zodie, J. Watts, D. Irwin, J. Robertson, P. Samuelson, J. Stiglitz, and others.

The studied topic was also reflected in the scientific works of domestic scientists, among whom, in particular, V. Bazilevich, O. Baranovskyi, I. Basantsov, M. Belukha, O. Vasylyk, T. Vasylieva, M. Korneev, V. Kravchenko, I. Lyuty, Yu. Osadchii, V. Simonenko, V. Fedosov, V. Shevchuk and others. Various aspects of the problems of state financial control, in particular, in the context of economic security at the macro level, were dealt with by domestic specialists Z. Varnalii, V. Drozd, M. Ermoshenko, M. Kalenskyi, T. Kovalchuk, V. Melnychuk, V. Muntiyan et al. But, despite the significant level of scientific achievements in the field of control, a significant number of theoretical and practical aspects require further research.

However, despite deep and versatile work in this field, the issue of determining the specifics of state financial control in ensuring the national security of Ukraine in the conditions of reform remains insufficiently researched in the context of: the influence of modern world trends of globalization development on the system of public administration in Ukraine.

The purpose of the study is to determine the peculiarities of state financial control in ensuring the national security of Ukraine and to develop proposals to overcome them.

Presentation of the main research material. Based on the above, it can be argued that control is a complex, multifaceted category. On the one hand, it is a function of state management, in relation to which control is a means, an instrument of implementing state policy. On the other hand, it can be considered as a management activity that has its own methods, ways, and forms of implementation. However, its purpose in society is determined by identifying its relationship with state administration. From the point of view of public administration, this concept can be interpreted in narrow and broad senses. In a narrow sense, control is associated with some management function, for example, planning, when with the help of control certain errors in the plan are detected, thus preventing its failure. Control also means checking the activity of someone or something. A slightly broader meaning is attached to the concept of control when defining it as a check of compliance with and implementation of normatively established tasks, plans and decisions. The functional purpose of control, its occurrence at a certain stage of the management process is emphasized here. The view of control as the final stage of managerial activity, which allows you to compare the achieved results with the planned ones, is a well-established point of view in the scientific literature. It is also very common to view control only as a method, a mechanism that ensures comparison of results with the tasks set. Control is reduced to comparing actual results with established indicators and taking corrective measures if necessary. As you can see, the concept of control is inextricably linked with one or another sphere of life where it is carried out.

Therefore, we will consider the concept of control in the field of national security in three main aspects:

1) control as a systematic and constructive activity of managers, management bodies, one of their main management functions, i.e. control as an activity;

2) control as the final stage of the management process, the core of which is the preservation of state stability and security;

3) control, as an integral part of the process of making and implementing management decisions, continuously participates in this process from its beginning to its end [1, p. 38]. This approach to revealing the content of the concept of control in the field of national security does not claim to cover all the features that characterize this concept. Only the most important features are shown here, which allow us to move on to the consideration of the key meanings of the concept of control.

Control over the financial sphere, taking into account the above, can also be considered as a management activity that has its own methods, methods, and forms of implementation. Its essence is revealed in the relationship with public administration.

Analysis of the economic and legal literature of recent years, devoted to the theoretical problems of state financial control (SFC), shows that among domestic scientists and practitioners there is no unambiguous interpretation of the category “state financial control”, there is no state concept.

There are signs of a certain “departmentalism” of interests, the lack of a comprehensive approach to studying and solving certain issues of the DFC. The opinion that “the absence of uniform methods, some standards of control activity entails disunity, different interpretations of control bodies at all levels” appears to us to be very convincing and relevant for the problem we are investigating [2, p. 23]. Meanwhile, the legitimacy of the concept of “state financial control” is confirmed by the Budget Code of Ukraine – the main legislative act that currently regulates all budgetary legal relations in our country.

In the official documents of the Ministry of Finance of Ukraine, state financial control is defined as a system of measures to control compliance with legislative and other normative legal acts, norms, standards and rules regarding the use of state funds. The majority of authors, when considering state financial control, place the main emphasis on the activities of bodies (that is, they use an organizational and management approach) that carry out financial control: “state financial control is a system of institutions, tools and objects for checking the legality and expediency of actions in education, distribution and use of monetary funds of the state and local self-government bodies. In general, the theory of finance determines that both finance, and financial control, and state financial control act as an objective component of the reproductive process.

The essence of both finance, financial control, and state financial control lies in their public purpose. Finances represent monetary relations regarding the formation, distribution and use of centralized and decentralized monetary funds and savings, which serve as financial support for extended reproduction and satisfaction of social and other needs of society. Financial control is the carrier of these relations. These distinctive features are also characteristic of state financial control, which is a carrier of social relations, but only in that part that is directly related, on the one hand, to state finances, their movement in the process of extended reproduction, and on the other, to state administration financial flows [3].

State financial control is a system of decisions and actions of state and local authorities on obtaining, distributing and using financial resources. This is a complex phenomenon that allows rational and effective organization of the socio-economic life of the country and ensuring its national security. After all, financial resources are always the result of previous work and the basis and condition of the future. On this basis, we have the right to assert that state financial control as a systemic phenomenon should be carried out on the basis of systemic legal regulation. In practice, it is still missing. Both at the level of Ukraine and in many of its subjects, only separate elements of the legal system of state financial control have been formed and are functioning. In general, their activities are separate, which leads instead of mutual complementation to the crossing of their competences and, on the contrary, to the formation of “white spots” in the legislation, which complicates and sometimes blocks the coordination of control actions, reduces the effectiveness of state financial control as a whole. At the same time, it should be noted that the economic role of the state in market conditions is not limited to the management of state financial resources and state property.

The state is authorized by society to establish the “rules of the game” that contribute to the dynamic growth of the economy and the solution of social problems. If we consider the role of state financial control in this aspect, then it represents the implementation of the right of the state to legally protect its financial interests, financial interests of its citizens and, ultimately, the entire society. Thus, state financial control, on the one hand, performs one of the functions of state management, is an instrument of state regulation of the economy; on the other hand, it reflects in the process of distribution, redistribution and use of part of the value of the gross domestic product (GDP) the movement of financial resources, which is realized through control and audit and expert and analytical activities of bodies and agents of state financial control. In the unity of the interrelationships of these two aspects, state financial control acts as an objective necessity of the reproductive process.

State financial control will effectively solve its tasks only when funds in the country are covered by them in full. Therefore, the objects of state financial control are the movement of funds, material and other financial resources of the state (and local self-government bodies) in the process of accumulation, distribution and use of monetary funds, as well as all economic entities, if they receive, transfer budget funds of any level, manage state or local property, and also have benefits granted by relevant state authorities and local entities.

The subjects of state financial control are state bodies and local self-government bodies, as well as other entities empowered to take measures to comply with financial legislation. Currently, there are

no requirements for full coverage of state funds by financial control, which leads to the duplication of control measures and the incomparability of their results. Moreover, a significant part of state funds generally remains out of control, since there is no general accounting of control measures carried out by various organizations. Such irregularity of state financial control is one of the main reasons for its ineffectiveness.

The purpose of legal regulation of state financial control is to establish the legal basis for monitoring the activities of controlled entities; in obtaining objective and reliable information about the state of legality and financial discipline at controlled objects; in identifying the causes and conditions contributing to financial offenses; in taking measures to prevent them, as well as in bringing to justice violators of legality and financial discipline. Regulated by appropriate legal means of state financial control is a way of organizing feedback, thanks to which the relevant bodies authorized to make authoritative decisions receive information about the progress of the implementation of the normative legal acts adopted by them [4, p. 16].

In today's conditions, the imperfection of normative legal acts, which highlight only certain issues of state financial control, gives rise to legal nihilism of the controllers and the controlled and, as a result, numerous violations that pose threats to the country's financial security. Today, more than ever, the dependence of state financial control on the content of the corresponding legal provision is clearly manifested. The problem of legal unsettlement of state financial control highlights a number of problems that cause it: vagueness of wording, which leads to incorrect interpretation of legal norms related to state financial control; inconsistency (vertically and horizontally) of normative legal acts; lack of acts, the adoption of which is dictated by the practice itself.

The existing and rather cumbersome regulatory framework does not fully reflect socio-economic transformations in society. It is enough to note that the category of state financial control is not even established in regulatory legal acts. Considering state financial control as a function of state management of financial flows, it should be noted that this function is to some extent performed by all state and local self-government bodies, regardless of the nature of their main activity. This is due to the fact that state financial control cannot be carried out in isolation. The scope of control activity, its forms and methods, coverage of control measures of various branches of the economy depends on the boundaries of the management sphere and the status of the body exercising control powers within the framework of state financial control [5, p. 53]. This distinctive feature of state financial control forces a rather exacting approach to its specification for each level of management and each body endowed with relevant control powers in order to avoid parallelism and duplication in the management of financial flows. Unfortunately, this issue, which lies on the surface of the theoretical foundations that determine the essence of finance, remains outside the attention of developers of conceptual approaches to the creation of an effective, well-established unified system of state financial control in the country.

In a broad sense, the goals of state financial control are increasingly becoming macroeconomic processes, growth in the pace of economic development, including control over by changing the proportions of the movement of GDP, money supply, increasing the revenue part of the consolidated budget and saving funds that are at the disposal of society. In a narrow sense, the goal of state financial controls is to reduce the number and volume of offenses in the economic sphere.

State financial control is designed to ensure the national security of the country by protecting the financial interests of the state, preventing non-targeted and illegal use of state resources while implementing a unified financial and monetary policy [6, p. 143].

State financial control includes control over money circulation in the country, the dynamics of the state debt, activities to attract and use financial resources by credit organizations, disposal of state property.

The principles of state financial control are scientifically verified and practically confirmed political, organizational and legal provisions that ensure its effectiveness. The world community has developed and actively uses the basic principles of the organization of state financial control. These principles are outlined in the Lima Declaration.

The main principles for state financial control are the following.

The principle of legality means strict and exact compliance with the norms and rules established by the current legislation by all bodies implementing the DFC and their officials.

The principle of independence means that DFC bodies are independent in terms of control and

audit activities from other state authorities, local self-government bodies, as well as from political and other public associations. Influence and influence on the bodies of the DFC in order to change the results of control and audit activities is not allowed and is punished in accordance with the law [8, p. 234].

The principle of objectivity means that state financial control is carried out by qualified specialists using actual documentary data in the manner established by law, by applying methods that ensure obtaining complete and reliable information.

The principle of responsibility means that measures of legal responsibility are applied to offenders of financial legislation. Legal norms on financial violations should contain sanctions that provide for measures to influence the offender. Exemption from legal responsibility of a person who has committed a financial offense is allowed on the grounds provided by law and in the manner established by law. Concealment of financial violations is not allowed. Employees who carry out state financial control are responsible for illegal actions committed by them in the field of financial control in accordance with the legislation [9, p. 254].

The principle of openness means the openness and availability to society and the mass media of information about the results of control-revision and expert-analytical measures carried out within the framework of state financial control under the condition of preservation of state, commercial or other legally protected secrets.

The principle of systematicity means the unity of the legal bases of control-revision and expert-analytical activities carried out within the framework of state financial control, the normatively established organization of the interaction of bodies that carry out state financial control, the normatively established periodicity of its implementation.

Conclusions. The full achievement of the goals of state financial control provides for:

- control over the completeness and timeliness of the formation and implementation of the budget, budgets of state extrabudgetary funds and local self-government bodies;
- control over compliance with legislative and normative legal acts, standards and rules for the formation, distribution and use of state and local financial funds;
- control over economic validity, legitimate, targeted and effective use of state and local financial resources, provision and use of tax and customs benefits, credit and loan funds raised under state guarantees, as well as other forms of state support;
- control over compliance with the legislation when carrying out currency, export-import and other foreign economic operations;
- control over compliance with the legislation of Ukraine on banking activity and the legislation of Ukraine on securities;
- control over the fulfillment of Ukraine's international financial obligations, the state of the state's internal and external debt;
- countering the legalization (laundering) of criminally obtained income and the illegal transfer of Ukrainian capital abroad.

Thus, state financial control has a wide field of implementation, levels of influence and limits of application, contain many complex intersecting aspects. Therefore, in order to increase the effectiveness of state financial control, it is necessary to organize these components into a certain, clearly verified system, to consolidate this system in legislative and other regulatory and legal acts.

Bibliography:

1. Борисенко Л. М. Сучасний стан системи державного фінансового контролю. *Ефективна економіка*. 2020. № 7. С. 1–7. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2020/204.pdf.

2. Боршняк В. А. Контроль як функція управління фінансовою діяльністю держави. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2020. № 31(70). С. 118–123. DOI: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.1/22>.

3. Войтенко В. В. Фінансовий контроль як категорія фінансових відносин у системі державного управління. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. № 1(91). С. 99–103. URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/200869>.

4. Кореновська Ю. Міжнародний досвід у формуванні економічної безпеки держави. URL: <https://prezi.com/4i4uguj3vcsh/presentation/> 15 березня 2015 року

5. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015. Київ. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran7#n7> (дата звернення 10.06.2017).
6. Погрішук Г., Головай Н. Сучасні проблеми та перспективи розвитку державного фінансового контролю в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. № 46. С. 1–6. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2077>
7. Резнік О.М. Порівняльний аналіз сутності економічної безпеки України та країн Європейського Союзу. *Форум права* : наук. фах. вид. 2015. № 4. С. 232–236.

References:

1. Borysenko, L. M. (2020). Suchasnyi stan systemy derzhavnoho finansovoho kontroliu [The current state of the state financial control system]. *Efektivna ekonomika – Effective Economy*, 7, 1–7. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2020/204.pdf [in Ukrainian].
2. Bortnyak, V. A. (2020). Kontrol yak funktsiia upravlinnia finansovoiu diialnistiu derzhavy [Control as a function of managing the state's financial activities]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho – Scientific Notes of TNU named after V. I. Vernadsky*, 31(70), 118–123. DOI: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.1/22> [in Ukrainian].
3. Voitenko, V. V. (2020). Finansovy kontrol yak katehoriia finansovykh vidnosyn u systemi derzhavnoho upravlinnia [Financial control as a category of financial relations in the public administration system]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia – Economics, Management, and Administration*, No. 1(91), 99–103. Retrieved from: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/200869> [in Ukrainian].
4. Korenovska, Yu. Mizhnarodnyi dosvid u formuvanni ekonomichnoi bezpeky derzhavy [International experience in forming the economic security of the state]. Retrieved from: <https://prezi.com/4i4uguj3vcsh/presentation/> (March 15, 2015) [in Ukrainian].
5. Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.05.2015 № 287/2015 [On the Strategy of National Security of Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated May 26, 2015 No. 287/2015]. Kyiv. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran7#n7> (access date: June 10, 2017) [in Ukrainian].
6. Pohryshchuk, H., & Holovai, N. (2022). Suchasni problemy ta perspektyvy rozvytku derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini [Modern problems and prospects for the development of state financial control in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 46, 1–6. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2077> [in Ukrainian].
7. Reznik, O. M. (2015). Porivnialnyi analiz sutnosti ekonomichnoi bezpeky Ukrainy ta krain Yevropeiskoho Soiuzu [Comparative analysis of the essence of economic security in Ukraine and the European Union countries]. *Forum prava : nauk. fakh. Vyd – Law Forum: Scientific Specialized Edition*, 4, 232–236 [in Ukrainian].

УДК 657.63:174.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-3-3>

Олег Никодимович КОРКУШКО,

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку та оподаткування імені С. Юрія,
в.о. декана факультету економіки, управління та діджиталізації,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: oleg-ua82@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6577-8647

Людмила Анатоліївна КУШНІР,

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку та
оподаткування імені С. Юрія,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: ljuda.ljudmila01@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7597-5791

Наталія Станіславівна ШЕВЧУК,

доктор філософії (PhD), викладач кафедри фінансів, обліку та
оподаткування імені С. Юрія,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: shievchuk.n@ukr.net
ORCID: 0000-0002-4223-3174

ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ БУХГАЛТЕРА, ФІНАНСИСТА І ПОДАТКІВЦЯ НА ФОРМУВАННЯ ДОВІРИ ДО ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

У статті досліджується роль професійної етики фахівців у сфері бухгалтерського обліку, фінансів та оподаткування у формуванні довіри до фінансової звітності. Акцент зроблено на аналізі ключових етичних принципів, таких як чесність, об'єктивність, конфіденційність, професійна компетентність і належна обачність, які є основою прозорості та достовірності фінансової інформації. Увага приділяється важливості дотримання професійних стандартів у сучасних умовах глобалізації, коли економічні процеси ускладнюються, а обсяг фінансових операцій зростає.

Розглянуто виклики, з якими стикаються фахівці через тиск з боку керівництва, високий рівень конкуренції та спокусу швидкого збагачення. Порушення етичних норм у цих умовах стає причиною корупції, фінансових махінацій і спотворення звітності, що підриває довіру до професії та економічної системи в цілому. У статті наведено приклади впливу етичних порушень на репутацію компанії та їхній фінансовий стан, зокрема розглянуто випадок компанії Enron.

Особливу увагу приділено Міжнародному Кодексу етики професійних бухгалтерів, розробленому Міжнародною федерацією бухгалтерів (IFAC), який встановлює глобальні етичні стандарти для фахівців у сфері бухгалтерії та фінансів. Цей документ розглядається як ефективний інструмент, що забезпечує єдність етичних вимог на міжнародному рівні, сприяє запобіганню фінансовим махінаціям і зміцнює довіру до фінансової звітності.

У статті підкреслено важливість навчання та сертифікації як інструментів формування етичної культури. Розглянуто роль освітніх програм і сертифікаційних курсів, які спрямовані на вивчення етичних стандартів та аналіз практичних кейсів, що допомагають фахівцям приймати обґрунтовані рішення у складних ситуаціях. Особливий акцент зроблено на необхідності постійного вдосконалення професійних знань для підтримки високих стандартів етичної поведінки.

Ключові слова: професійна етика, бухгалтерський облік, фінанси, оподаткування, довіра, фінансова звітність, етичні принципи.

Oleh Nykodymovych KORKUSHKO,
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor at the Department of Finance,
Accounting and Taxation named after S. Yurii,
Acting Dean of the Faculty of Economics, Management,
and Digitalization, Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: oleg-ua82@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6577-8647

Liudmyla Anatoliivna KUSHNIR,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
at the Department of Finance, Accounting and Taxation named after S. Yurii
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: ljuda.ljudmila01@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7597-5791

Nataliia Stanislavivna SHEVCHUK,
Doctor of Philosophy (PhD), Lecturer at the Department
of Finance, Accounting and Taxation named after S. Yurii,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: shievchuk.n@ukr.net
ORCID: 0000-0002-4223-3174

THE IMPACT OF PROFESSIONAL ETHICS OF ACCOUNTANTS, FINANCIERS, AND TAX SPECIALISTS ON BUILDING TRUST IN FINANCIAL REPORTING

The article explores the role of professional ethics of specialists in accounting, finance, and taxation in building trust in financial reporting. The focus is on analyzing key ethical principles such as integrity, objectivity, confidentiality, professional competence, and due care, which form the foundation of transparency and reliability of financial information. The importance of adhering to professional standards is emphasized in the modern context of globalization, where economic processes become more complex, and the volume of financial transactions increases.

The purpose of this study is to analyze the impact of the professional ethics of these specialists on the trust in financial reporting, to determine the main ethical principles that must be observed, as well as to identify potential risks that arise in case of neglect of ethical norms

The challenges faced by professionals due to management pressure, high competition, and the temptation for quick enrichment are examined. Violations of ethical norms under these circumstances lead to corruption, financial fraud, and misrepresentation of reports, undermining trust in the profession and the economic system as a whole. The article provides examples of how ethical violations impact companies' reputations and financial conditions, particularly highlighting the case of Enron.

Results. Special attention is given to the International Code of Ethics for Professional Accountants developed by the International Federation of Accountants (IFAC), which establishes global ethical standards for accounting and finance professionals. This document is considered an effective tool for ensuring the uniformity of ethical requirements at the international level, preventing financial fraud, and strengthening trust in financial reporting.

The article highlights the importance of education and certification as tools for fostering an ethical culture. The role of educational programs and certification courses aimed at studying ethical standards and analyzing practical cases is discussed, helping professionals make informed decisions in challenging situations. Special emphasis is placed on the need for continuous improvement of professional knowledge to maintain high standards of ethical conduct.

Key words: *professional ethics, accounting, finance, taxation, trust, financial reporting, ethical principles.*

Вступ. У сучасних умовах глобалізації, коли економічні процеси набувають дедалі більшої складності, а обсяг фінансових операцій невідомо зростає, питання довіри до фінансової звітності набуває першорядного значення. Фінансова звітність стала не лише засобом відображення фінансового стану підприємств, а й інструментом комунікації між різними зацікавленими сторонами: інвесторами, акціонерами, кредиторами, державними органами та суспільством. Однак сама по собі фінансова звітність не може бути джерелом довіри без

гарантій добросовісності, професіоналізму та етичної поведінки тих, хто її створює, аналізує і контролює.

Бухгалтер, фінансист і податківець є ключовими фігурами в процесі формування, аналізу та використання фінансової інформації. Від їхньої компетенції, моральних принципів та дотримання етичних стандартів залежить якість і достовірність фінансових даних. Успішна діяльність будь-якого підприємства чи економічної системи загалом ґрунтується на довірі до цієї інформації, яка, у свою чергу, залежить від прозорості, об'єктивності та відповідальності професіоналів у фінансовій сфері.

Професійна етика відіграє вирішальну роль у побудові стійких фінансових відносин, сприяючи створенню умов для прозорості, відповідальності та довіри між усіма учасниками економічної системи. Вона виступає своєрідним «моральним компасом», який забезпечує гармонію між прагненням до прибутковості, дотриманням законодавства та соціальною відповідальністю. У цьому контексті вивчення впливу професійної етики на формування довіри до фінансової звітності набуває не лише теоретичного, а й практичного значення для забезпечення стійкості та ефективності економічної системи загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях значна увага приділяється ролі професійної етики бухгалтерів, фінансистів та податківців у формуванні довіри до фінансової звітності. Зокрема, Наталія Бондаренко та Олена Крижанівська у статті «Професійні цінності та етика як фактор підвищення довіри до професії бухгалтера» досліджують причини «кризи довіри» до бухгалтерської професії в Україні. Вони зазначають, що порушення етичних норм та зневага професійними цінностями призводять до зниження якості фінансової звітності. Автори пропонують впровадження національного кодексу етики та створення механізмів виявлення неетичної поведінки для відновлення довіри до професії [5].

Світлана Семенова у своїй статті «Професійна етика бухгалтерів: її особливості та проблемні аспекти дотримання етичних принципів» аналізує сутність професійної етики як багатокomпонентної системи вимог до поведінки працівників. Вона підкреслює, що дотримання етичних принципів безпосередньо впливає на рівень довіри до фахівця та якості наданих ним послуг. Авторка також досліджує наслідки неналежної поведінки бухгалтерів та пропонує шляхи вирішення цих проблем [9].

Міжнародна федерація бухгалтерів (IFAC) у своєму «Кодексі етики професійних бухгалтерів» встановлює фундаментальні принципи професійної етики, такі як чесність, об'єктивність, професійна компетентність, конфіденційність та професійна поведінка. Дотримання цих принципів є основою для забезпечення довіри до фінансової звітності та професії загалом [2].

Таким чином, сучасні дослідження підтверджують, що професійна етика є ключовим фактором у формуванні довіри до фінансової звітності. Дотримання етичних норм бухгалтерами, фінансистами та податківцями сприяє підвищенню прозорості та достовірності фінансової інформації, що, своєю чергою, зміцнює довіру з боку зацікавлених сторін та суспільства в цілому.

Метою даного дослідження є аналіз впливу професійної етики цих фахівців на довіру до фінансової звітності, визначення основних етичних принципів, які мають бути дотримані, а також виявлення потенційних ризиків, що виникають у разі нехтування етичними нормами. У цьому контексті етика постає як не лише обмеження чи контроль, а як основа створення довгострокових відносин, заснованих на чесності, прозорості та відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна етика – це сукупність моральних норм, принципів та правил поведінки, що регулюють взаємовідносини між представниками певної професії, а також їхню взаємодію із суспільством, клієнтами, колегами та іншими зацікавленими сторонами. Вона визначає, як фахівець повинен діяти у межах своєї професійної діяльності, щоб забезпечити високу якість послуг, дотримання правових норм і збереження довіри до своєї професії.

Сутність професійної етики полягає у встановленні морально-етичних орієнтирів, які допомагають працівникам приймати обґрунтовані рішення у складних або конфліктних ситуаціях. Ці орієнтири формуються на основі загальнолюдських цінностей, таких як чесність, справедливість, відповідальність та добросовісність, і адаптуються до специфіки конкретної професійної діяльності.

Рис. 1. Аспекти сутності професійної етики

Професійна етика є фундаментом, на якому будується довіра до професії. Вона сприяє не лише професійному зростанню окремих фахівців, а й стабільності економічної системи, в якій вони функціонують.

Міжнародний Кодекс етики професійних бухгалтерів, розроблений Міжнародною федерацією бухгалтерів (IFAC), відіграє ключову роль у забезпеченні прозорості та надійності фінансової звітності. Він є глобальним стандартом, який визначає етичні принципи для професіоналів у сфері бухгалтерського обліку та фінансів, сприяючи підвищенню довіри до їхньої діяльності. У контексті формування довіри до фінансової звітності Кодекс виступає своєрідним етичним регулятором, який допомагає запобігти фінансовим махінаціям, спотворенню звітності та порушенням професійних стандартів [3].

Одним із ключових принципів Кодексу є чесність, яка вимагає від професіоналів ширості та правдивості у виконанні своїх обов'язків. Це формує основу для довіри до фінансової інформації з боку інвесторів, власників бізнесу та державних органів. Об'єктивність, як ще один фундаментальний принцип, забезпечує незалежність суджень і рішень бухгалтера чи фінансиста, що дозволяє уникати конфліктів інтересів і упередженості. Професійна компетентність і належна обачність є гарантією того, що звітність підготовлена відповідно до високих стандартів, а конфіденційність захищає важливу інформацію від розголошення, зміцнюючи довіру між професіоналом і його клієнтом.

Реалізація положень Кодексу сприяє розвитку етичної свідомості серед бухгалтерів, фінансистів та податківців, створюючи основу для прозорої економічної діяльності. Завдяки його використанню фінансова звітність стає інструментом не лише комунікації, але й довіри, забезпечуючи стабільність та ефективність фінансових ринків. Кодекс етики IFAC є основоположним документом, який визначає етичні орієнтири для професіоналів, сприяючи зміцненню довіри до фінансової системи в цілому [2].

Етична поведінка професіоналів у сфері бухгалтерського обліку, фінансів і оподаткування має безпосередній і значущий вплив на якість і достовірність фінансової звітності. Вона формує підґрунтя для довіри до фінансової інформації, що є критично важливим для всіх зацікавлених сторін: інвесторів, кредиторів, державних органів та суспільства загалом.

Насамперед, дотримання етичних принципів, таких як чесність, об'єктивність, професійна компетентність і належна обачність, забезпечує точність і прозорість фінансових звітів. Етичний бухгалтер не тільки правильно відображає фінансові операції, а й дотримується стандартів звітності, уникаючи маніпуляцій даними для досягнення короткострокових вигод, таких

як завищення прибутків чи зниження податкових зобов'язань. Це сприяє підвищенню довіри з боку користувачів фінансової інформації, які покладаються на звітність для прийняття важливих економічних рішень [1].

Фінансисти, які діють етично, забезпечують обґрунтованість фінансових прогнозів і аналізу. Вони уникають упередженості, яка може виникнути через тиск з боку керівництва або зацікавлених сторін. Це, своєю чергою, сприяє забезпеченню реалістичної оцінки фінансового стану компанії та уникненню ризиків, пов'язаних із помилковими інвестиційними або кредитними рішеннями.

Податківці, дотримуючись етичних стандартів, створюють умови для прозорої та справедливої податкової системи. Етична поведінка у сфері оподаткування сприяє боротьбі з корупцією, ухиленням від сплати податків і зловживаннями, які можуть спотворювати фінансові звіти. Це важливо для забезпечення рівних умов для бізнесу та довіри з боку суспільства до податкових органів.

Етична поведінка також допомагає запобігти репутаційним ризикам. Компанії, які дотримуються високих етичних стандартів, з меншою ймовірністю зазнають фінансових та репутаційних втрат через скандали, пов'язані з маніпуляціями у звітності. Таким чином, етика стає основою довгострокового успіху як окремих фахівців, так і організацій, в яких вони працюють.

Відсутність етичної поведінки, навпаки, може призвести до значних негативних наслідків. Фінансові скандали, такі як випадки Enron і WorldCom, стали прикладами того, як нехтування етичними нормами руйнує довіру до компаній, що в кінцевому підсумку призводить до банкрутства і втрат для інвесторів та інших зацікавлених сторін [4].

У підсумку, етична поведінка є не просто моральним імперативом, а й практичним інструментом для забезпечення якості та достовірності фінансової звітності. Вона сприяє формуванню довіри до професії бухгалтера, фінансиста і податківця, зміцнюючи економічну стабільність та створюючи умови для сталого розвитку фінансової системи.

Навчання та сертифікація є ключовими елементами у формуванні етичної поведінки професіоналів у сфері бухгалтерського обліку, фінансів та оподаткування. Вони не лише забезпечують необхідні знання та технічні навички, а й сприяють глибокому розумінню етичних принципів, які є основою для прийняття обґрунтованих рішень у складних або конфліктних ситуаціях. У контексті формування довіри до фінансової звітності навчання та сертифікація відіграють важливу роль у забезпеченні прозорості та доброчесності в професійній діяльності.

Навчальні програми для бухгалтерів, фінансистів і податківців включають дисципліни, присвячені професійній етиці. Вивчення етичних стандартів, таких як Кодекс етики IFAC, допомагає фахівцям розуміти принципи чесності, об'єктивності, конфіденційності, професійної компетентності та поведінки.

Під час навчання особливу увагу приділяють:

- Розгляду практичних кейсів, які демонструють етичні дилеми, з якими стикаються професіонали. Це дозволяє майбутнім фахівцям краще розуміти наслідки прийняття неетичних рішень.
- Формуванню навичок критичного мислення для аналізу етичних ризиків у професійній діяльності.

Ефективне навчання сприяє формуванню у студентів та спеціалістів усвідомлення важливості етичної поведінки для збереження довіри до їхньої роботи та професії в цілому [6–8].

Сертифікація, як процес підтвердження кваліфікації, є вагомим інструментом контролю етичної поведінки. Відомі сертифікаційні програми, такі як ACCA (Association of Chartered Certified Accountants), CFA (Chartered Financial Analyst) або сертифікати міжнародного бухгалтера, вимагають не лише технічних знань, а й обов'язкового дотримання етичних стандартів.

Сертифікація сприяє формуванню етичної поведінки через:

1. Вимогу дотримання етичного кодексу.
2. Складання іспитів з етики.
3. Постійне підвищення кваліфікації.

Навчання та сертифікація створюють фундамент для формування етичної свідомості та підтримання високих стандартів поведінки серед професіоналів. Вони допомагають:

- Попереджати порушення.
- Підвищувати довіру.
- Забезпечувати якість звітності.

Таким чином, навчання та сертифікація є не лише механізмами підвищення професійної компетентності, а й важливими засобами формування етичної культури серед бухгалтерів, фінансистів та податківців. Це зміцнює довіру до фінансової звітності, що є основою стабільності та прозорості економічної системи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Професійна етика відіграє ключову роль у забезпеченні прозорості, достовірності та якості фінансової звітності, що є основою довіри до неї з боку інвесторів, кредиторів, державних органів та суспільства. Етичні принципи, такі як чесність, об'єктивність, конфіденційність, професійна компетентність і належна обачність, формують базу для відповідальної роботи фахівців, мінімізуючи ризики фінансових махінацій і маніпуляцій даними. Разом із тим сучасні виклики, зокрема тиск з боку керівництва, висока конкуренція та спокуса швидкого збагачення, створюють умови для порушень етичних норм, що загрожує якості звітності та довірі до фінансових процесів.

Навчання та сертифікація фахівців у сфері бухгалтерського обліку, фінансів та оподаткування є ефективними інструментами для формування професійної свідомості та запобігання етичним порушенням. Зокрема, міжнародні стандарти, такі як Кодекс етики IFAC, відіграють важливу роль у створенні єдиної основи для етичної поведінки незалежно від країни чи регіону. Це сприяє підвищенню рівня відповідальності професіоналів і формуванню довіри до їхньої роботи.

У подальших дослідженнях варто зосередитися на розробці ефективних механізмів контролю за дотриманням етичних норм, враховуючи зростання цифровізації та автоматизації фінансових процесів. Аналіз культурних та законодавчих особливостей різних країн дозволить краще зрозуміти специфіку дотримання етичних стандартів у глобальному контексті. Також важливим є вивчення впливу етичних порушень на репутацію компаній і довгострокові наслідки для фінансової системи. Перегляд та вдосконалення освітніх програм, що спрямовані на формування етичної культури, сприятиме підготовці фахівців, здатних відповідати сучасним викликам і забезпечувати довіру до фінансової звітності.

Література:

1. Audit-Invest. Новий Кодекс етики. Основні зміни. 2021. URL: <https://audit-invest.com.ua/ua/articles/blog/novyj-kodeks-etyky-osnovni-zminy/>
2. Institute of Certified Accounting and Auditing Professionals. URL: <https://icaap.org.ua/main/chlenstvo-v-icaap/vimogi-do-chleniv/etichn-vimogi.html>
3. International Ethics Standards Board for Accountants (IESBA). Кодекс етики для професійних бухгалтерів, редакція 2018. 2018. URL: <https://www.ethicsboard.org/publications/kodeks-etiki-dlya-profesijnikh-bukhgalteriv-redakciya-2018/>
4. Білоус О.Є. Етика професійної діяльності в обліковій галузі. *Галицький економічний вісник*. 2024. Т. 90, № 5. С. 83–92.
5. Бондаренко Н.М. Крижановська О.А. Професійні цінності та етика як фактор підвищення довіри до професії бухгалтера. *Облік і фінанси*, № 4 (90)' 2020. С. 10–16.
6. Ковальчук С.В. Професійні цінності та етика як фактор підвищення довіри до професії бухгалтера. *Економіка і суспільство*. 2021. № 26. С. 123–130.
7. Проблеми формування та професійної етики бухгалтера / за ред. І.Г. Волинця. Кіровоград: Кіровоградський національний технічний університет, 2019. 100 с.
8. Професійна етика бухгалтерів: її особливості та проблемні аспекти / за ред. М.В. Гринжевського. *Економіка і суспільство*. 2022. № 35. С. 45–52.
9. Фоміна О.В., Ромашко О.М., Семенова С.М. Професійна етика бухгалтерів: її особливості та проблемні аспекти дотримання етичних принципів. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. № 46. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-42>.

References:

1. Audit-Invest. Novyj Kodeks etyky. Osnovni zminy [The New Code of Ethics. Key Changes.]. (n.d.). *audit-invest.com.ua*. Retrieved from: <https://audit-invest.com.ua/ua/articles/blog/novyj-kodeks-etyky-osnovni-zminy/> [in Ukrainian].

2. Institute of Certified Accounting and Auditing Professionals. [Code of Ethics for Professional Accountants, Edition]. (n.d.). *icaap.org.ua*. Retrieved from: <https://icaap.org.ua/main/chlenstvo-v-icaap/vimogi-do-chleniv/etichn-vimogi.html>. [in English].
3. International Ethics Standards Board for Accountants (IESBA). Kodeks etyki dla profesjonalnych buhgalteriv, redakcija. [Ethics of Professional Activities in the Field of Accounting]. (n.d.). *ethicsboard.org*. Retrieved from: <https://www.ethicsboard.org/publications/kodeks-etiki-dlya-profesijnikh-buhgalteriv-redakcija-2018?> [in Ukrainian].
4. Bilous, O.Je. (2024). Etyka profesijnoi' dijal'nosti v oblikovij galuzi. [Professional Values and Ethics as a Factor in Increasing Trust in the Accounting Profession.]. *Galyc'kyj ekonomichnyj visnyk*. T. 90, № 5. S. 83–92 [in Ukrainian].
5. Bondarenko, N.M., & Kryzhanovs'ka, O.A. (2020). Profesijni cinnosti ta etyka jak faktor pidvyshhennja doviry do profesii' buhgaltera [Professional Values and Ethics as a Factor in Increasing Trust in the Accounting Profession]. *Oblik i finansy*, 4 (90), 10–16 [in Ukrainian].
6. Koval'chuk, S.V. (2021). Profesijni cinnosti ta etyka jak faktor pidvyshhennja doviry do profesii' buhgaltera [Issues of Formation and Professional Ethics of Accountants]. *Ekonomika i suspil'stvo*, 26, 123–130 [in Ukrainian].
7. Problemy formuvannja ta profesiinoi etyki bukhhaltera (2019). [Problems of formation and professional ethics of an accountant] / za red. I.H. Volynsia. Kirovohrad: Kirovohradskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet. 100 s. [in Ukrainian].
8. Profesijna etyka buhgalteriv: i'i' osoblyvosti ta problemni aspekty (2022). [Professional Ethics of Accountants: Its Features and Problematic Aspects] / za red. M.V. Grynzhivs'kogo. *Ekonomika i suspil'stvo*, 35, 45–52 [in Ukrainian].
9. Fomina, O.V., Romashko, O.M., & Semenova, S.M. (2022). Profesijna etyka buhgalteriv: i'i' osoblyvosti ta problemni aspekty dotrymannja etychnyh pryncypiv [Professional Ethics of Accountants: Its Features and Problematic Aspects in Adhering to Ethical Principles]. *Ekonomika ta suspil'stvo*, 46. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-42> [in Ukrainian].

УДК 378-056.2/.3:004.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-3-4>

Людмила Миколаївна СИДОРУК,
доктор філософії в галузі педагогіки,
викладач кафедри цифрових, освітніх
та соціо-економічних технологій,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: l_sudoryk@ukr.net
ORCID: 0000-0002-4970-5197

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ОПТИМІЗАЦІЙНИХ ТА ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ І МОДЕЛЕЙ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

У статті обґрунтовано необхідність адаптації навчального матеріалу до індивідуальних освітніх потреб здобувачів освіти з порушеннями зору, слуху та опорно-рухового апарату у процесі вивчення оптимізаційних задач та економіко-математичних моделей. Зазначено, що вирішення питань забезпечення наступності освіти та безперервного навчання впродовж життя потребує наукового, методичного та технічного забезпечення для організації освітнього процесу у закладах вищої освіти в умовах інклюзії.

Наголошено на додаткових можливостях підвищення якості освіти для осіб із порушеннями здоров'я шляхом поєднання традиційних методик викладання із засобами інформаційно-комунікаційних технологій. Використання таких технологій сприяє індивідуалізації та диференціації інклюзивного навчання, забезпечуючи умови для системної роботи, що відповідає індивідуальним можливостям і здібностям кожного студента. Підкреслено, що застосування цифрових технологій в освітньому процесі сприяє розвитку навичок самоконтролю, формуванню комп'ютерної грамотності, підвищенню пізнавальної активності та мотивації до навчання. Окрім цього, такі технології позитивно впливають на рівень працездатності, емоційний стан, заохочують до самостійності, ініціативності тощо.

На прикладі дистанційних курсів «Оптимізаційні методи та моделі» і «Економіко-математичні методи і моделі» продемонстровано потенціал платформи Moodle для адаптації навчального процесу до особливих освітніх потреб здобувачів вищої освіти з порушеннями зору, слуху або опорно-рухового апарату. Досвід використання платформи Moodle засвідчує, що цей сервіс сприяє підвищенню якості підготовки здобувачів вищої освіти в умовах інклюзії. Електронні курси з оптимізаційних методів та моделей, а також економіко-математичних методів та моделей, створені у системі Moodle, забезпечують можливості для індивідуалізації освітньої діяльності. Це досягається завдяки можливості самостійного вибору способу вивчення тем, індивідуального темпу засвоєння матеріалу, а також через контроль і самоконтроль навчальних досягнень відповідно до потреб і можливостей студентів.

У підсумку зазначено, що використання платформи Moodle дає змогу адаптувати процес навчання до особливих освітніх потреб здобувачів, реалізуючи індивідуальний підхід і частково компенсуючи функціональні обмеження, спричинені певними захворюваннями.

Ключові слова: оптимізаційні задачі, економіко-математичні моделі, інклюзія, платформа Moodle, електронний дистанційний курс.

Liudmyla Mykolaiivna SYDORUK,
Doctor of Philosophy in Pedagogy,
Lecturer at the Department of Digital, Educational,
and Socio-Economic Technologies,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskyi State Institute»
E-mail: l_sudoryk@ukr.net
ORCID: 0000-0002-4970-5197

FEATURES OF TEACHING OPTIMIZATION AND ECONOMIC-MATHEMATICAL METHODS AND MODELS IN INCLUSIVE SETTINGS

This article emphasizes the importance of ensuring continuity in education and lifelong learning, which requires scientific, methodological, and technical support for organizing the educational process in higher education institutions

within an inclusive framework. It highlights the need to adapt educational materials to the individual needs of students with visual, hearing, or physical disabilities, particularly when teaching optimization tasks and economic-mathematical models.

The article points out the benefits of combining traditional teaching methods with information and communication technologies (ICT) to enhance the quality of education for individuals with disabilities. Such technologies support the individualization and differentiation of inclusive learning, creating a systematic approach that matches the abilities and potential of each student.

The article highlights that using digital technologies in education fosters self-monitoring skills, computer literacy, and learning motivation. Additionally, these technologies positively impact productivity, emotional well-being, and encourage independence and initiative.

Using the example of distance courses like "Optimization Methods and Models" and "Economic-Mathematical Methods and Models," the article demonstrates how the Moodle platform can be adapted to meet the educational needs of students with visual, hearing, or physical impairments. Experience with Moodle shows that this platform enhances the quality of higher education in inclusive settings.

The Moodle-based electronic courses on optimization and economic-mathematical methods offer opportunities for individualized learning, allowing students to choose how to study topics, set their own pace, and monitor their progress. This aligns with their specific needs and capabilities.

In conclusion, the article states that the Moodle platform helps adapt the learning process to the special educational needs of students, ensuring an individualized approach and partially compensating for functional limitations caused by certain health conditions.

Key words: optimization tasks, economic-mathematical models, inclusion, Moodle platform, online course.

Вступ. Кожна людина має право на якісну та доступну освіту. Відповідно до закону України «Про освіту», «право на освіту включає право здобувати освіту впродовж усього життя, право на доступність освіти» [3]. Статистичні дані Міністерства освіти і науки України вказують на збільшення кількості учнів з особливими освітніми потребами у інклюзивних класах закладів загальної середньої освіти [6]. В майбутньому кількість студентів із порушеннями здоров'я у закладах вищої освіти також зростатиме. Тому вже зараз важливо приділити увагу питанням організації освітнього процесу у закладах вищої освіти, які забезпечать можливість продовження інклюзивного навчання на наступних освітніх ступенях. Здобувачі освіти з інвалідністю, спричиненою захворюваннями зору, слуху та опорно-рухового апарату, стикаються з труднощами у доступі до навчально-методичних матеріалів під час навчання. Цю проблему можливо подолати за рахунок впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема з використанням систем управління навчанням Moodle [10, с. 154].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформаційно-комунікаційні технології, як засоби вдосконалення підготовки здобувачів освіти, стали предметом досліджень Н. Бахмат, В. Бикова, С. Величка, М. Жалдака, Ю. Триуса, С. Семерікова, К. Словак, О. Співаковського, К. Осадчої, І. Сальник, О. Шавальнової та ін.

Модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище Moodle та питання його запровадження у закладах вищої освіти привернули увагу вчених В. Бикова, О. Спіріна, Ю. Триуса, О. Щербини, Н. Морзе, М. Мокрієва, В. Болілого, Н. Манчинської, М. Делембовського та ін. То ж маємо уже чималу базу наукових напрацювань з окресленої проблематики. Однак, вона характеризується певною динамічністю, що зумовлює появу низки нових напрямків наукових пошуків, що акцентують увагу на різних умовах та аспектах освітнього процесу. Свою специфіку має використання системи Moodle у роботі зі здобувачами освіти в умовах інклюзії, тому досліджень, спрямованих на особливі освітні потреби здобувачів освіти, наразі менше. Проте їх актуальність нагальна, що й спонукає науковців до вивчення цієї проблеми. Дослідниця К. Польшун, аналізуючи різні засоби інклюзивної освіти, виокремила можливості та особливості використання платформи Moodle у процесі навчання здобувачів освіти з порушеннями здоров'я [8]. На потреби врахування специфічних чинників в інклюзивній освіті під час формування навчального контенту наголошує і пропонує відповідні рекомендації В. Матієвський [5]. В. Пасічник звертає увагу на особливості використання інформаційних технологій і систем дистанційного навчання осіб з особливими освітніми потребами [7].

Мета дослідження – теоретичний аналіз особливостей вивчення оптимізаційних та економіко-математичних методів і моделей в умовах інклюзії. Завданням дослідження є на прикладі дистанційних курсів «Оптимізаційні методи та моделі» і «Економіко-математичні методи і моделі» розкрити можливості платформи Moodle для адаптації освітнього процесу до осо-

бливих освітніх потреб здобувачів вищої освіти з порушеннями зору, слуху або опорно-рухового апарату.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досвід використання системи управління навчанням Moodle у Навчально-реабілітаційному закладі вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут» вказує на її переваги як для викладачів, так і для студентів в умовах інклюзивного навчання. Застосування цієї платформи позитивно впливає на результати навчальних досягнень та сприяє підвищенню якості освітніх послуг у закладі вищої освіти. Враховуючи попередній досвід роботи з такою категорією здобувачів, було зроблено висновок про необхідність адаптації змісту навчальних курсів з урахуванням спеціальних освітніх потреб студентів, обумовлених порушеннями психофізичного розвитку [9, с. 206–208].

У модульному об'єктно-орієнтованому динамічному навчальному середовищі Moodle був розроблений електронний курс «Оптимізаційні методи та моделі» для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра (спеціальність 071 Облік і оподаткування) та «Економіко-математичні методи і моделі» (спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування, 015.39 Професійна освіта: Цифрові технології). Дистанційні курси містять тематичні розділи, сформовані відповідно до робочих програм відповідних навчальних дисциплін.

Кожна тема курсу включає лекційні матеріали, завдання для виконання практичних і самостійних робіт, приклади та зразки розв'язання завдань, відеоматеріали та інші навчальні ресурси, які сприяють ефективному засвоєнню дисципліни (рис. 1).

Оптимізаційні та економіко-математичні методи і моделі займають важливе місце у підготовці сучасних фахівців з обліку, фінансів, економіки, менеджменту та інформаційних технологій. Їх вивчення спрямоване на розвиток у здобувачів вищої освіти навичок аналізу, моделювання та прийняття рішень в умовах обмежених ресурсів. Основною метою вивчення навчальних дисциплін «Оптимізаційні методи та моделі» та «Економіко-математичні методи і моделі» є формування у студентів системного мислення та вміння використовувати математичний апарат для вирішення практичних завдань. Основні завдання включають: ознайомлення з базовими теоретичними поняттями оптимізації та моделю-

Тема 3. Задачі лінійного програмування та методи їх розв'язування

- Лекція "Графічний метод розв'язування задач лінійного програмування"
- Відеолекція "Графічний метод розв'язування задач лінійного програмування"
- Практичне заняття "Розв'язування задач лінійного програмування графічним методом"
- Приклад розв'язання задачі лінійного програмування графічним методом
- Відео "Розв'язування задачі графічним методом"
- Самостійна робота
- Індивідуальне завдання до теми "Застосування графічного методу до розв'язування задач"
- Зразок виконання індивідуального завдання
- Розв'язок задачі графічним методом
- Відеоінструкція розв'язування задач графічним методом онлайн
- Графічний метод онлайн

Рис. 1. Навчальні матеріали однієї з тем курсу

вання, формування навичок побудови та аналізу математичних моделей, вивчення методів розв'язання оптимізаційних задач, використання програмного забезпечення для моделювання та обчислень.

Викладання дисциплін «Оптимізаційні методи та моделі» та «Економіко-математичні методи і моделі» має свою специфіку, зокрема у процесі вивчення основний акцент робиться на розв'язанні реальних практичних задач, які моделюють економічні та управлінські ситуації. Це допомагає здобувачам освіти краще зрозуміти, як теоретичні знання застосовуються на практиці, і стимулює інтерес до предмета. Використання інтерактивних підходів, таких як групові проекти, кейс-методи та ділові ігри, сприяє активному залученню студентів до процесу навчання. Це дозволяє не лише засвоювати теорію, а й розвивати комунікаційні та аналітичні навички.

Дисципліни структуровані за модулями, кожен з яких охоплює певний аспект оптимізаційних методів або економіко-математичних моделей. Такий підхід дозволяє студентам поступово засвоювати матеріал і концентруватися на конкретних темах. У процесі викладання акцент робиться на тому, щоб продемонструвати застосування оптимізаційних та економіко-математичних методів у вирішенні актуальних проблем економіки, бізнесу та управління. Це підвищує практичну цінність навчання та мотивацію студентів.

Використання системи дистанційного навчання Moodle, дає можливість кожному студенту опрацювати матеріал у власному темпі, з урахуванням індивідуальних потреб і рівня підготовки. Крім того, це створює умови для самоконтролю та самостійного засвоєння знань. Впроваджуються різноманітні форми оцінювання: тестування, виконання практичних завдань, групові проекти та індивідуальні роботи. Це дозволяє всебічно оцінити знання та навички студентів.

Електронний курс містить матеріали лекційних занять та самостійного вивчення, типові приклади розв'язання задач, завдання для самоперевірки тощо. Здобувачі вищої освіти можуть отримати доступ до цієї інформації в будь-який зручний час, завантаживши її на смартфон чи інший пристрій. Це звільняє студентів від необхідності записувати конспекти, дозволяючи зосередитись на сприйнятті, аналізі та розумінні ключових понять, що особливо важливо для студентів з порушеннями опорно-рухового апарату.

Подання навчального матеріалу у вигляді таблиць та схем значно полегшує процес його розуміння, покращує сприйняття і водночас забезпечує його доступність для здобувачів вищої освіти з порушеннями слуху [2]. У ході вивчення певних тем використовуються індекси, що може ускладнювати їх вивчення для студентів із порушеннями зору. Перевагою платформи Moodle є можливість завантаження таблиці окремим файлом та збільшення її до необхідних розмірів. Функціонал модульного об'єктно-орієнтованого динамічного навчального середовища Moodle дозволяє адаптувати навчальні матеріали та створювати умови для інтерактивної взаємодії між студентами й викладачами, що сприяє формуванню навичок самоконтролю у здобувачів освіти, підвищує рівень пізнавальної активності та мотивацію до навчання, стимулює розвиток самостійності, ініціативності та відповідальності [4].

Кожна тема курсу містить відео, які забезпечують подання навчального матеріалу в динамічній формі, одночасно використовуючи слухові та зорові канали сприйняття. Використання відеолекцій зменшує навантаження на зір і опорно-руховий апарат здобувачів вищої освіти, пов'язане з читанням текстового матеріалу під час підготовки до занять. Перегляд відеоматеріалів кілька разів із можливістю подальшого прослуховування у зручній позі спрощує процес навчання. Завдяки функціям зупинки відео, повторного перегляду, збільшення зображення для детальнішого розгляду формул або графіків забезпечується індивідуальний темп засвоєння матеріалу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Використання платформи Moodle у процесі вивчення оптимізаційних та економіко-математичних методів і моделей дозволить підвищити якість освітнього процесу, зробити його доступним для всіх здобувачів вищої освіти за рахунок адаптації навчального контенту до індивідуальних потреб осіб з порушеннями слуху, зору та опорно-рухового апарату. Ця платформа дозволяє створювати інтерактивні курси, що враховують індивідуальні особливості студентів, підтримують інтеграцію різних форматів навчання та забезпечують зворотний зв'язок.

Вивчення оптимізаційних та економіко-математичних методів і моделей є ключовим елементом підготовки фахівців у багатьох галузях. Забезпечення практичної спрямованості, інтеграція сучасних технологій та індивідуальний підхід до навчання сприяють ефективному засвоєнню матеріалу і формуванню у студентів необхідних вмінь та навичок. Саме такий підхід відповідає викликам сучасного ринку праці і сприяє підвищенню конкурентоспроможності випускників.

Література:

1. Алексеева І. В., Гайдей В. О., Диховичний О. О., Коновалова Н. Р., Федорова Л. Б., Дудко А., Тарабара І. Про створення в НТУУ «КПІ» комплекту відеолекцій у межах всесвітньої ініціативи ЮНЕСКО. URL: <http://science.lpnu.ua/sithe/all-volumes-and-issues/volume-775-2013-1/pro-stvorennnya-v-ntuu-kpi-komplektu-videolekciy-u> (дата звернення: 17.07.2024).
2. Дегтяренко Т. М. Поширення ідей упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у систему спеціальної освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2015. № 2 (46). С. 11–21. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/1207/917> (дата звернення: 10.01.2024).
3. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 15.11.2024).
4. Засенко В. В., Колупаєва А. А., Мороз Б. С., Овсяник В. П. Використання інформаційних технологій в умовах спеціального та інклюзивного навчання дітей зі слухомовленнєвими порушеннями. URL: http://rc-vabos.at.ua/_ld/0/9_____pdf (дата звернення: 15.11.2024).
5. Матієвський В. В. Можливості Moodle для забезпечення доступності при навчанні студентів із особливими потребами. URL: <http://2019.moodlemoot.in.ua/course/view.php?id=41> (дата звернення: 10.09.2024).
6. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani> (дата звернення: 10.12.2024).
7. Пасічник В. В., Кут В. Інформаційні технології та системи дистанційного навчання осіб з особливими потребами. *Вісник ТНТУ*. 2012. Том 65. № 1. С. 127–137.
8. Польгун К. В. Використання Moodle у процесі інклюзивного навчання студентів з обмеженими фізичними можливостями. URL: <http://2018.moodlemoot.in.ua/course/view.php?id=28>. (дата звернення: 27.10.2024).
9. Сидорук Л. М. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі підготовки здобувачів вищої освіти з порушеннями слуху. *Вектор Поділля* : наук. журн. Кам'янець-Подільський : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2019. Вип. 2. С. 200–212.
10. Сучасні засоби ІКТ підтримки інклюзивного навчання : навчальний посібник / Гета А. В. та ін. ; за ред. Ю. Г. Носенко. Полтава : ПУЕТ, 2018. 261 с.

References:

1. Aliksieieva, I. V., Haidei, V. O., Dykhovychnyi, O. O., Konovalova, N. R., Fedorova, L. B., Dudko, A., & Tarabara, I. *Pro stvorennia v NTUU «KPI» komplektu videolektsii u mezhakh vsesvitnoi initsiatyvy YuNESKO. [On the creation of a set of video lectures at NTUU “KPI” within the framework of the UNESCO global initiative]*. Retrieved from: <http://science.lpnu.ua/sithe/all-volumes-and-issues/volume-775-2013-1/pro-stvorennnya-v-ntuu-kpi-komplektu-videolekciy-u> (data zvernennia: 17.07.2024) [in Ukrainian].
2. Dehtiarenko, T. M. (2015). *Poshyrennia idei uprovadzhennia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u systemu spetsialnoi osvity [Dissemination of ideas for implementing information and communication technologies in the special education system]*. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and teaching aids*, 2 (46), 11–21. Retrieved from: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/1207/917> (data zvernennia: 10.01.2024) [in Ukrainian].
3. *Zakon Ukrainy “Pro osvitu” [Law of Ukraine “On Education”]*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia: 15.11.2024) [in Ukrainian].
4. Zasenko, V. V., Kolupaieva, A. A., Moroz, B. S., & Ovsianyuk, V. P. *Vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii v umovakh spetsialnogo ta inklyuzyvnoho navchannia ditei zi slukhomovlenniemyu porushenniamy. [The use of information technologies in special and inclusive education of children with hearing and speech disorders]*. Retrieved from: http://rc-vabos.at.ua/_ld/0/9_____pdf (data zvernennia: 15.11.2024) [in Ukrainian].
5. Matievskiyi, V. V. *Mozhlyvosti Moodle dlia zabezpechennia dostupnosti pry navchanni studentiv iz osoblyvymy potrebamy. [Moodle’s capabilities for ensuring accessibility when teaching students with special needs]*. Retrieved from: <http://2019.moodlemoot.in.ua/course/view.php?id=41> (data zvernennia: 10.09.2024). [in Ukrainian].

6. Ofitsiyni sait Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [Official website of the Ministry of Education and Science of Ukraine]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani> (data zvernennia: 10.12.2024) [in Ukrainian].

7. Pasichnyk, V. V., & Kut, V. (2012). Informatsiini tekhnolohii ta systemy dystantsiinoho navchannia osib z osoblyvymy potrebamy [Information technologies and distance learning systems for people with special needs]. *Visnyk TNTU*, Vols. 65. № 1. S.127–137 [in Ukrainian].

8. Polhun, K. V. *Vykorystannia Moodle u protsesi inkliuzyvnoho navchannia studentiv z obmezhenyimi fizychnymi mozhyvostiamy. [Using Moodle in the process of inclusive education of students with physical disabilities]*. Retrieved from: <http://2018.moodleoot.in.ua/course/view.php?id=28>. (data zvernennia: 27.10.2024). [in Ukrainian].

9. Sydoruk, L. M. (2019). Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u protsesi pidhovky zdobuvachiv vyshchoi osvity z porushenniamy slukhu. [The use of information and communication technologies in the process of training higher education applicants with hearing impairments.]. *Vektor Podillia : nauk. zhurn. Kamianets-Podilskyi : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu «Economichna dumka»*. Vyp. 2. S. 200–212 [in Ukrainian].

10. Heta, A. V. & Nosenko, Yu. H. (2018). *Suchasni zasoby IKT pidtrymky inkliuzyvnoho navchannia : navchalnyi posibnyk [Modern ICT tools to support inclusive learning: a training manual]*. Poltava : PUET. 261 s. [in Ukrainian].

Ярослав Анатолійович СУШАРНИК,
кандидат економічних наук,
викладач кафедри публічного управління,
менеджменту та інклюзивної економіки,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: susharnuk1990@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6104-343X

ТЕОРІЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ТА СТАТИСТИКИ

Дослідження присвячене комплексному вивченню теорії фінансово-економічних криз з урахуванням сучасних підходів економічного аналізу та статистичних методів. У роботі здійснено глибокий аналіз ключових теоретичних концепцій, що розкривають природу фінансово-економічних криз, а також механізми їх виникнення та розвитку в умовах глобалізованої економіки. Вивчено різноманітні теорії, теорії фінансових бульбашок, кризові моделі, а також новітні підходи до аналізу нестабільності фінансових систем.

Особлива увага в дослідженні приділена інтеграції економічного аналізу з використанням статистичних методів, що дозволяють ефективно прогнозувати кризові явища та оцінювати їхні потенційні наслідки для економіки. Для цього використовуються передові методи статистики, зокрема аналіз часових рядів, регресійні моделі, економетричні техніки та методи машинного навчання. Застосування цих інструментів дозволяє виявити ймовірність кризових спадів на основі аналізу історичних даних і поточних економічних тенденцій.

Дослідження також розглядає застосування економічного аналізу та статистики для розробки стратегій управління кризовими явищами на макрорівні. Це включає вивчення ефективності різних антикризових заходів, таких як фінансова підтримка підприємств, податкові стимули, грошово-кредитна політика та інші макро-економічні інтервенції. Важливим аспектом є оцінка результативності таких заходів на основі статистичних даних, що дозволяє урядам та економістам приймати обґрунтовані рішення щодо оптимізації політики та мінімізації негативних наслідків криз для національної економіки.

Метою дослідження є вивчення теоретичних аспектів фінансово-економічних криз, аналіз методів економічного прогнозування за допомогою статистичних інструментів, а також визначення ролі економічного аналізу та статистики у формуванні ефективних антикризових стратегій для зменшення наслідків криз на рівні держав та підприємств.

Для досягнення поставленої мети дослідження були використані комплексні методи, зокрема теоретичний аналіз для вивчення основних теорій фінансово-економічних криз та їх еволюції, економічний аналіз для оцінки впливу криз на макроекономічні показники, такі як ВВП, рівень зайнятості та інфляція. Для прогнозування кризових явищ та оцінки їхніх наслідків застосовувалися статистичні методи, зокрема аналіз часових рядів і регресійний аналіз, а також моделювання для створення прогнозів економічних спадів і оцінки ефективності антикризових заходів.

Основні результати дослідження включають визначення ключових теоретичних концепцій фінансово-економічних криз, теорії фінансових бульбашок та нестабільності фінансових систем. Досліджено застосування економічного аналізу для оцінки впливу криз на макроекономічні показники, підкреслено важливість своєчасного реагування на кризові явища. Показано ефективність статистичних методів, таких як аналіз часових рядів та регресійний аналіз, у прогнозуванні економічних спадів і визначенні ймовірності настання криз. Розроблено рекомендації для урядів і підприємств щодо використання економічних та статистичних інструментів для формування антикризових стратегій, спрямованих на зменшення негативних наслідків, а також оцінено ефективність фінансової допомоги, податкових стимулів і грошово-кредитної політики як важливих інструментів підтримки стабільності економіки під час кризових явищ.

Висновки та конкретні пропозиції автора базуються на інтеграції теоретичних знань про фінансово-економічні кризи з практичними інструментами економічного аналізу та статистики для забезпечення стабільності економіки під час кризових явищ.

1. Необхідність комплексного підходу. Для ефективного прогнозування та управління кризами важливо поєднувати теоретичні знання з практичними економічними та статистичними інструментами.

2. Роль своєчасного реагування. Ключовим аспектом є своєчасне виявлення потенційних кризових явищ за допомогою статистичних методів, таких як аналіз часових рядів і регресійний аналіз.

3. Розробка антикризових стратегій. Уряди та підприємства повинні активніше використовувати статистичні інструменти для розробки антикризових стратегій, зокрема для оцінки ризиків і прогнозування кризових явищ.

4. Оцінка ефективності державних заходів. Фінансова допомога, податкові стимули та грошово-кредитна політика повинні бути предметом постійного моніторингу та оцінки.

Ключові слова: фінансово-економічні кризи, економічний аналіз, статистичні методи, прогнозування криз, антикризові стратегії, цикли Кондратьєва, фінансові бульбашки, регресійний аналіз, аналіз часових рядів, макроекономічні показники, грошово-кредитна політика, податкові стимули, фінансова допомога, економічна стабільність, кризове управління, макроекономічні політики.

Yaroslav Anatoliyovych SUSHARNYK,
Candidate of Economic Sciences,
Teacher at the Department of Public Administration,
Management and Inclusive Economy,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskyi State Institute»
E-mail: susharnuk1990@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6104-343X

THEORY OF FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS IN THE CONTEXT OF ECONOMIC ANALYSIS AND STATISTICS

The research is dedicated to the comprehensive study of the theory of financial-economic crises, considering modern approaches to economic analysis and statistical methods. The paper provides an in-depth analysis of key theoretical concepts that reveal the nature of financial-economic crises, as well as the mechanisms of their emergence and development in the context of a globalized economy. Various theories, such as Kondratiev cycles, financial bubble theories, crisis models, and new approaches to analyzing the instability of financial systems, are examined.

Special attention in the study is given to the integration of economic analysis with the use of statistical methods that allow for effective forecasting of crisis phenomena and assessing their potential consequences for the economy. Advanced statistical methods are employed, including time series analysis, regression models, econometric techniques, and machine learning methods. The application of these tools enables the identification of the likelihood of economic downturns based on the analysis of historical data and current economic trends.

The study also explores the application of economic analysis and statistics for the development of crisis management strategies at the macro level. This includes examining the effectiveness of various anti-crisis measures, such as financial support for businesses, tax incentives, monetary policy, and other macroeconomic interventions. An important aspect is the assessment of the effectiveness of these measures based on statistical data, which allows governments and economists to make informed decisions on policy optimization and minimizing the negative consequences of crises for the national economy.

To achieve the research objectives, a comprehensive approach was used, including theoretical analysis to study the main theories of financial-economic crises and their evolution, economic analysis to assess the impact of crises on macroeconomic indicators such as GDP, employment, and inflation. Statistical methods, including time series analysis and regression analysis, were applied to forecast crisis phenomena and evaluate their consequences. Additionally, modeling techniques were used to create forecasts of economic downturns and assess the effectiveness of anti-crisis measures.

The main findings of the study include the identification of key theoretical concepts of financial-economic crises, financial bubble theories, and financial system instability. The study explores the application of economic analysis to assess the impact of crises on macroeconomic indicators, emphasizing the importance of timely responses to crisis phenomena. The effectiveness of statistical methods, such as time series analysis and regression analysis, in forecasting economic downturns and determining the likelihood of crisis events is demonstrated. Recommendations for governments and businesses on using economic and statistical tools to formulate anti-crisis strategies aimed at minimizing negative consequences are provided. Additionally, the study evaluates the effectiveness of financial aid, tax incentives, and monetary policy as key tools to support economic stability during crises.

The conclusions and specific recommendations are based on the integration of theoretical knowledge about financial-economic crises with practical economic analysis and statistical tools to ensure economic stability during crises.

1. Necessity of a Comprehensive Approach. To effectively forecast and manage crises, it is important to combine theoretical knowledge with practical economic and statistical tools.

2. The Role of Timely Response. A key aspect is the timely identification of potential crisis events using statistical methods, such as time series analysis and regression analysis.

3. Development of Anti-Crisis Strategies. Governments and businesses should actively use statistical tools to develop anti-crisis strategies, particularly to assess risks and forecast crisis events.

4. Evaluation of the Effectiveness of Government Measures. Financial aid, tax incentives, and monetary policy should be subject to continuous monitoring and evaluation.

Key words: financial-economic crises, economic analysis, statistical methods, crisis forecasting, anti-crisis strategies, Kondratiev cycles, financial bubbles, regression analysis, time series analysis, macroeconomic indicators, monetary policy, tax incentives, financial aid, economic stability, crisis management, macroeconomic policies.

Вступ. Постановка проблеми та її актуальність полягає в необхідності більш глибокого розуміння та аналізу фінансово-економічних криз, що стали важливою складовою сучасної економічної реальності. Фінансові кризи мають значний вплив на економічну стабільність, не

лише на макроекономічному рівні, де вони можуть викликати спади ВВП, високий рівень безробіття, інфляцію та інші негативні економічні наслідки, але й на мікрорівні, де вони зачіпають інтереси підприємств, домогосподарств та окремих економічних агентів. В умовах глобалізації та високої інтеграції національних економік у світову систему, фінансові кризи стають все більш складними й багатограними, що робить їх важкими для прогнозування та управління. Проблеми, пов'язані з кризами, набувають нових форм та ознак, таких як фінансові бульбашки, боргові кризи, банківські кризи, які можуть впливати на не лише економіку конкретної країни, але й на міжнародну стабільність.

Актуальність дослідження полягає в тому, що для ефективного запобігання або мінімізації негативних наслідків криз важливо мати чітке розуміння їхніх механізмів, причин та розвитку. Це включає не лише теоретичні підходи до вивчення циклічних коливань та кризових явищ, але й застосування практичних методів аналізу, що дозволяють здійснювати прогнози та оцінки на підставі реальних економічних даних. Одним з таких методів є використання статистичних інструментів, зокрема аналізу часових рядів, регресійних моделей, економетричних технік та моделей машинного навчання. Ці інструменти дозволяють виявляти закономірності та тенденції, що можуть свідчити про настання кризових явищ, а також оцінювати ймовірність їхнього виникнення на основі історичних даних та поточних економічних показників.

Дослідження цієї проблеми є важливим не лише для науковців та економістів, а й для органів державної влади, міжнародних організацій, підприємств і фінансових установ, оскільки дозволяє розробити більш ефективні стратегії антикризового управління та політики. Зокрема, це включає створення ефективних механізмів для швидкої реакції на кризові явища, оцінку наслідків кризових періодів для економіки, розробку інструментів для стабілізації фінансових ринків, підтримки підприємств і населення. Враховуючи невизначеність майбутніх криз, створення передових антикризових стратегій є нагальною потребою для забезпечення довгострокової економічної стабільності та стійкості на глобальному та національному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження з фінансово-економічних криз акцентують увагу на інтеграції теоретичних концепцій з практичними методами економічного аналізу та статистики. Возняк та Коваль (2023) досліджують вплив фінансової нестабільності на місцевий економічний розвиток, підкреслюючи важливість своєчасного реагування на кризові явища. Горкавий (2015) вивчає застосування математичної статистики для прогнозування криз та управління соціально-економічними процесами, а Опря (2010) аналізує методологічні аспекти використання статистичних методів, зокрема дисперсійного аналізу, в економічних дослідженнях. Мізес (2023) розглядає економічні кризи з позиції класичної економічної теорії, зосереджуючи увагу на причини дисбалансів на ринку, тоді як Шварц (2008) робить розрізнення між справжніми та псевдо-фінансовими кризами, підкреслюючи важливість розуміння їх природи. Всі ці роботи сприяють поглибленому розумінню механізмів виникнення криз і розробці ефективних стратегій для їх прогнозування та управління.

Метою статті є комплексний аналіз фінансово-економічних криз з використанням сучасних підходів економічного аналізу та статистичних методів. Зокрема, мета полягає в дослідженні основних теоретичних концепцій та моделей, що пояснюють механізми виникнення і розвитку фінансово-економічних криз, а також у визначенні ролі статистичних інструментів у прогнозуванні кризових явищ та оцінці їхніх наслідків. Окрім того, мета полягає в розробці рекомендацій для урядів та підприємств щодо формулювання ефективних антикризових стратегій на основі інтеграції економічного аналізу та статистики для мінімізації негативного впливу криз на національну та глобальну економіку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теорія фінансово-економічних криз в контексті економічного аналізу та статистики – це міждисциплінарна область, яка вивчає фінансові та економічні кризи з використанням теоретичних підходів, математичних моделей і статистичних методів. Вона спрямована на глибоке розуміння механізмів кризових явищ, що дозволяє прогнозувати їхні можливі наслідки та розробляти стратегії для мінімізації негативного впливу на економіку.

Теорія фінансово-економічних криз вивчає природу, причини та етапи кризових явищ. Вона базується на класичних економічних теоріях, таких як теорія фінансових бульбашок, а також

на сучасних підходах, що включають аналіз нестабільності фінансових систем. Основні теоретичні парадигми розглядають фактори, що сприяють кризам: надмірне заборгованість, кредитні бульбашки, інституційна слабкість фінансових систем, а також зовнішні шоки (наприклад, зміни на світових товарних ринках) [1].

Економічний аналіз дозволяє оцінити вплив фінансово-економічних криз на різні аспекти економіки, включаючи валовий внутрішній продукт, зайнятість, рівень безробіття, інфляцію та стабільність фінансових ринків. Цей аналіз також включає вивчення поведінки економічних агентів (споживачів, підприємств, урядів) під час криз, а також вивчення впливу різних макро-економічних політик на подолання кризових явищ.

Статистика є невід'ємною частиною дослідження фінансово-економічних криз. Вона використовується для:

- Збір та обробка даних. Статистичні методи дозволяють зібрати необхідні дані про економічні та фінансові показники (як на макро-, так і на мікрорівні) для аналізу кризових ситуацій.
- Моделювання кризових явищ. За допомогою статистичних моделей, таких як регресійний аналіз, аналіз часових рядів, методи машинного навчання, можна створювати прогнози щодо можливих криз, оцінювати їхні масштаби та час настання.
- Оцінка ризиків та вразливості. Статистичні інструменти дозволяють оцінити ймовірність різних сценаріїв криз і вивчати фактори, що сприяють збільшенню або зменшенню ймовірності їхнього настання [3].

Інтеграція теоретичних знань з економічного аналізу і статистики дозволяє створювати комплексні моделі для прогнозування і управління кризовими ситуаціями. Наприклад, можна використовувати економічні моделі для пояснення причин криз, а статистичні методи – для прогнозування і оцінки ймовірності настання кризових явищ в майбутньому. Це дозволяє розробляти більш ефективні стратегії управління економічною політикою на макrorівні та розробляти практичні рекомендації для інвесторів та підприємств щодо мінімізації ризиків, пов'язаних з фінансовими та економічними кризами.

Статистичні методи, зокрема аналіз часових рядів та економетричні моделі, є надзвичайно потужними інструментами для прогнозування економічних спадів та їхніх потенційних наслідків. Аналіз часових рядів дозволяє досліджувати, як змінюються економічні показники з часом і чи можна виявити тренди, цикли або сезонні коливання, що допомагає у прогнозуванні майбутніх кризових явищ.

За допомогою моделей економетрії, таких як ARIMA (AutoRegressive Integrated Moving Average), VAR (Vector Autoregression) або структурні моделі, можна з'єднувати різноманітні економічні показники і шукати залежності між ними. Наприклад, за допомогою таких моделей можна оцінити вплив змін у ставках центрального банку на рівень інфляції або на зайнятість у країні, а також спробувати передбачити, які саме події або зміни в економічному середовищі можуть призвести до наступного економічного спаду [2].

Економічні спади можуть бути наслідком різних факторів: фінансових криз, політичної нестабільності, природних катастроф чи змін на глобальних товарних ринках. Використання статистичних методів дозволяє оцінити ймовірність виникнення таких подій та їхні потенційні масштаби, що дає можливість урядам і підприємствам вчасно реагувати та вживати необхідних заходів.

Якщо ми використовуємо аналіз часових рядів для прогнозування рівня безробіття, ми можемо виявити, що певні зміни у внутрішньому виробництві чи на світових ринках корелюють із зростанням безробіття. За допомогою економетричних моделей можна оцінити, скільки часу буде потрібно для відновлення цього показника після економічного спаду.

Розробка стратегій для подолання криз на основі економічного аналізу та статистики

Завдяки економічному аналізу та статистичним даним уряди та підприємства можуть розробляти більш ефективні стратегії для подолання економічних криз. Ключові елементи цих стратегій включають:

- У разі економічної стагнації або рецесії важливим елементом стратегії може бути стимулювання попиту, зокрема через збільшення державних витрат на інфраструктурні проекти або надання фінансової допомоги підприємствам, щоб заохотити споживчий попит. Використання фіскальної політики (наприклад, зниження податків або підвищення

державних витрат) є ключовим інструментом для стимулювання економічної активності. Статистичний аналіз даних дозволяє точно визначити, у яких секторах економіки це буде найбільш ефективно.

- Фінансова стабільність є критично важливою для відновлення економіки під час кризи. Стратегії можуть включати державне фінансування для банків, щоб запобігти їх банкрутству, або інтервенції на фінансових ринках для підтримки ліквідності. Використовуючи економічний аналіз, можна оцінити, які банки чи фінансові установи є найбільш вразливими до кризи і потребують підтримки.

- Одним із головних наслідків економічних криз є зростання безробіття. Стратегії для підтримки зайнятості можуть включати створення робочих місць через державні програми, надання грантів малому бізнесу чи субсидій на перепідготовку кадрів. Статистичні дані допомагають визначити найбільш постраждалі сектори економіки та ті, де є потенціал для відновлення зайнятості [4].

За допомогою статистичних моделей уряди можуть не лише оцінити ефективність різних економічних заходів, але й спрогнозувати їхні наслідки. Наприклад, аналіз впливу збільшення державних витрат на ВВП, зайнятість і рівень інфляції дозволяє визначити, чи дасть така політика бажаний ефект.

Прогнозування впливу програми державних інвестицій у будівництво інфраструктури на рівень зайнятості та ВВП країни дозволяє визначити, як краще розподілити фінансові ресурси, щоб забезпечити швидке економічне відновлення.

Оцінка ефективності заходів, таких як фінансова допомога, податкові стимули та грошово-кредитна політика.

Під час фінансово-економічних криз уряди часто вживають різноманітні заходи для стабілізації економіки, такі як фінансова допомога, податкові стимули та грошово-кредитна політика. Оцінка їхньої ефективності є критично важливою для визначення напрямків подальших дій.

Вона може надаватися як прямі субсидії підприємствам, так і окремим групам населення. Наприклад, під час кризи можуть бути запроваджені програми безповоротних грантів або позик для підтримки малих та середніх підприємств. Статистичний аналіз дозволяє оцінити, чи допомогла така допомога відновити виробничі потужності, зберегти робочі місця та мінімізувати соціальні витрати.

Зниження податкового навантаження може сприяти стимулюванню споживчого попиту та бізнес-активності. Економічний аналіз дозволяє прогнозувати, які саме галузі отримають найбільший вигаш від податкових знижок і як це вплине на загальний економічний ріст.

Центральні банки часто знижують процентні ставки або впроваджують програми кількісного пом'якшення для збільшення ліквідності в економіці. Оцінка ефективності таких заходів потребує статистичного аналізу впливу процентних ставок на інвестиції, споживчі витрати та рівень інфляції [5].

Аналіз ефективності зниження ставки центрального банку в умовах рецесії дозволяє зрозуміти, чи було досягнуто мети щодо стимулювання споживчого попиту та інвестицій, а також як змінилися ціни на товари та послуги в результаті цієї політики.

Поєднання теоретичних знань про фінансово-економічні кризи з інструментами економічного аналізу та статистики дозволяє не лише глибше розуміти механізми криз, але й створювати науково обґрунтовані інструменти для їхнього прогнозування та ефективного управління. Такий міждисциплінарний підхід є ключовим для досягнення стабільності в національних і глобальних економіках.

Висновки. Теоретичні концепції фінансово-економічних криз, теорії фінансових бульбашок і моделі нестабільності фінансових систем, дають важливе розуміння природи та етапів розвитку кризових явищ. Однак для того, щоб ефективно прогнозувати та управляти такими кризами в сучасних умовах, ці концепції мають бути інтегровані з сучасними економічними і статистичними методами. Це дозволяє не тільки пояснювати причини виникнення криз, але й оцінювати ймовірність їхнього настання і масштаби впливу на економіку. Інструменти економічного аналізу, такі як макроекономічні моделі, а також статистичні методи, зокрема регресійний аналіз та аналіз часових рядів, дозволяють точно оцінювати динаміку економічних

показників, таких як ВВП, рівень зайнятості, інфляція та інші, що необхідно для прогнозування можливих кризових спадів.

Важливу роль у реагуванні на кризові ситуації відіграє розробка ефективних антикризових стратегій. Системний підхід до формування таких стратегій включає використання науково обґрунтованих економічних і статистичних інструментів для оцінки і мінімізації потенційних економічних втрат. Особливо важливою є оцінка ефективності державних заходів, таких як фінансова допомога, податкові стимули та грошово-кредитна політика. Правильне застосування цих інструментів може допомогти зменшити негативний вплив криз на економіку, забезпечуючи підтримку стабільності фінансових систем та підтримання рівня зайнятості.

Крім того, на фоні глобалізації економічних процесів, кризи набувають все більшого міжнародного характеру. Тому держави та підприємства повинні постійно удосконалювати методи прогнозування та управління кризами, щоб адаптуватися до швидко змінюваної ситуації на світових фінансових та товарних ринках. Враховуючи глобальні економічні шоки та ризики, такі як зміни в міжнародних валютних курсах, коливання цін на енергоресурси або фінансові потрясіння, інтеграція теоретичних знань з практичними інструментами економічного аналізу та статистики стає критично важливою для забезпечення стійкості економік у майбутньому. Такий підхід допомагає країнам і підприємствам розробляти не лише адекватні відповіді на кризові ситуації, але й мінімізувати їхній негативний вплив, зберігаючи стабільність економічного розвитку на національному та глобальному рівнях.

Література:

1. Возняк Г. В., Коваль В. М. Криза як форма прояву фінансової нестабільності: сутність та наслідки для місцевого економічного розвитку. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2023. Вип. 4 (32). С. 71–78.
2. Горкавий В. К. Використання методів математичної статистики в управлінні соціально-економічними процесами. *Вісник ХНАУ*. 2015. № 1. С. 129–139.
3. Опря А. Т. Методологічні засади використання статистичних методів в економічних дослідженнях: ідеї, пошуки, рішення. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2010. № 1. С. 172–178.
4. Опря А. Т. Методологічні особливості використання дисперсійного методу в аналізі й дослідженні економічних явищ і процесів: можливості й обмеження. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2010. № 4. С. 157–162.
5. Mises L. The Causes of the Economic Crisis. URL: <https://www.slideshare.net/slideshow/economic-crisis-a-study-of/5465668>.
6. Schwartz A. I. Real and Pseudo – Financial Crises. 2008. 124 p.

References:

1. Voznyak, H. V., & Koval', V. M. (2023). Kryza yak forma proyavu finansovoyi nestabil'nosti: sutnist' ta naslidky dlya mistsevoho ekonomichnoho rozvytku [Crisis as a form of manifestation of financial instability: essence and consequences for local economic development]. *Ekonomichnyy chasopys Volyns'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky*, 4 (32), 71–78 [in Ukrainian].
2. Horkavyy, V. K. (2015). Vykorystannya metodiv matematychnoyi statystyky v upravlinni sotsial'no-ekonomichnymu protsesamy [The use of mathematical statistics methods in the management of socio-economic processes]. *Visnyk KHNAU – KHNAU Bulletin*, 1, 129–139 [in Ukrainian].
3. Oprya, A. T. (2010). Metodolohichni zasady vykorystannya statystychnykh metodiv v ekonomichnykh doslidzhennyakh: ideyi, poshuky, rishennya [Methodological principles of using statistical methods in economic research: ideas, searches, solutions]. *Visnyk Poltav's'koyi derzhavnoyi ahrarnoyi akademiyi – Bulletin of the Poltava State Agrarian Academy*, 1, 172–178 [in Ukrainian].
4. Oprya, A. T. (2010). Metodolohichni osoblyvosti vykorystannya dyspersiynoho metodu v analizi y doslidzhenni ekonomichnykh yavysch i protsesiv: mozhlyvosti y obmezhenya [Methodological features of using the dispersion method in the analysis and research of economic phenomena and processes: opportunities and limitations]. *Visnyk Poltav's'koyi derzhavnoyi ahrarnoyi akademiyi – Bulletin of the Poltava State Agrarian Academy*, 4, 157–162 [in Ukrainian].
5. Mises, L. The Causes of the Economic Crisis. Retrieved from: <https://www.slideshare.net/slideshow/economic-crisis-a-study-of/5465668> [in English].
6. Schwartz, A. I. (2008). Real and Pseudo – Financial Crises. 124 p. [in English].

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.159.9:316.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-3-6>

Олексій Юрійович КОНОВАЛОВ,

кандидат технічних наук,
доцент кафедри кібербезпеки,
Національна академія Служби безпеки України
E-mail: alex_metapost@meta.ua
ORCID: 0000-0002-3772-3654

Еліна Вікторівна ЛАРИНА,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
E-mail: elinalarina20@gmail.com
ORCID: 0009-0005-9368-3182

Алла Миколаївна ЮДЬКО,

кандидат педагогічних, доцент,
доцент кафедри освітології та інноваційної педагогіки,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
E-mail: alla.tsapko@hnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-5629-4448

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЯК КЛЮЧОВОГО ЧИННИКА АДАПТАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ДО УМОВ СЬОГОДЕННЯ

У статті авторами проаналізовані дефініції «інтелект», «емоційний інтелект», «соціально-емоційне навчання». Зазначено, що сучасний світ характеризується швидкими змінами, високим рівнем конкуренції та постійними стресовими ситуаціями. У таких умовах здатність успішно адаптуватися стає однією з найважливіших навичок людини. Емоційний інтелект як здатність усвідомлювати свої емоції та емоції інших людей, керувати ними та використовувати цю інформацію для прийняття рішень відіграє в освітньому процесі ключову роль. У ході дослідження було використано комплексний підхід, який охоплює всебічний аналіз психолого-педагогічної літератури: опрацювання наукових монографій, статей, дисертаційних досліджень та інших наукових джерел, що висвітлюють вибрану тему. Крім цього, використовувалися емпіричні методи, зокрема спостереження, опитування, тестування та аналіз результатів діяльності, що дозволило отримати достовірні дані для глибокого розуміння дослідницької діяльності.

У процесі дослідження встановлено, що у сучасному розумінні соціально-емоційний інтелект є навичкою, яка потребує постійного розвитку протягом усього життя, подібно до підтримання загальної функціональної грамотності на належному рівні. Ця здатність забезпечує ефективну взаємодію з іншими, емоційну стабільність і адаптацію до суспільних викликів.

Авторами було проведено дослідження серед здобувачів освіти з метою зібрати інформацію про рівень усвідомлення ними важливості емоційного інтелекту; визначити особистий досвід респондентів, а також оцінити вплив емоційного інтелекту на адаптацію здобувачів освіти до сучасних викликів. Результати дослідження дозволяють зробити висновок, що для ефективного розвитку емоційного інтелекту у здобувачів вищої освіти необхідно поєднувати різноманітні методи. Систематичне навчання, індивідуальна робота з фахівцем, самоосвіта та практичні вправи – все це сприяє формуванню необхідних компетенцій.

Ключові слова: емоційний інтелект, адаптація, заклади вищої освіти, здобувачі освіти, освітній процес, соціальні навички.

Oleksii Yuriiovich KONOVALOV,

Candidate of Technical Sciences,
Associate Professor at the Department of Cyber Security,
National Academy of the Security Service of Ukraine
E-mail: alex_metapost@meta.ua
ORCID: 0000-0002-3772-3654

Elina Viktorivna LARINA,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Translation and Theoretical and Applied Linguistics,
The state institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky"
E-mail: elinalarina20@gmail.com
ORCID: 0009-0005-9368-3182

Alla Mykolaivna YUDKO,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Education and Innovative Pedagogy,
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
E-mail: alla.tsapko@hnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-5629-4448

DEVELOPMENT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A KEY FACTOR IN THE ADAPTATION OF STUDENTS TO THE PRESENT CONDITIONS

In the article, the authors analyze the definitions of "intelligence", "emotional intelligence", "socio-emotional learning". It is noted that the modern world is characterized by rapid changes, a high level of competition and constant stressful situations. In such conditions, the ability to successfully adapt becomes one of the most important human skills. Emotional intelligence, as the ability to recognize one's emotions and the emotions of others, to manage them and to use this information to make decisions, plays a key role in the educational process. In the course of the study, an integrated approach was used, which covers a comprehensive analysis of psychological and pedagogical literature: studying scientific monographs, articles, dissertation studies, and other scientific sources covering the chosen topic. In addition, empirical methods were used, including observation, surveys, testing, and performance analysis, which provided reliable data for a deep understanding of the research.

The study found that in the modern sense, socio-emotional intelligence is a skill that requires constant development throughout life, similar to maintaining general functional literacy at the proper level. This ability ensures effective interaction with others, emotional stability, and adaptation to social challenges.

The authors conducted a study among students in order to collect information about their level of awareness of the importance of emotional intelligence; to determine the personal experience of respondents; and to assess the impact of emotional intelligence on the adaptation of students to modern challenges. The results of the study allow us to conclude that for the effective development of emotional intelligence in higher education students, it is necessary to combine a variety of methods. Systematic training, individual work with a specialist, self-education and practical exercises all contribute to the formation of the necessary competencies.

Key words: *emotional intelligence, adaptation, higher education institutions, students, educational process, social skills.*

Вступ. Сучасна парадигма освіти, орієнтована на розвиток особистості та формування компетентностей, висуває на перший план необхідність культивування емоційної компетентності у здобувачів вищої освіти. Розвиток емоційного інтелекту є ключовим фактором, що забезпечує ефективну соціальну адаптацію, міжособистісну комунікацію та успішне вирішення професійних завдань у динамічному сучасному світі [1]. Незважаючи на зростаючу популярність в умовах сьогодення поняття «емоційний інтелект» у наукових колах, його теоретичні основи та практичні аспекти все ще потребують детального дослідження, особливо в контексті вітчизняної освіти. Недостатня розробленість системи емоційного інтелекту вітчизняними науковцями створює значні прогалини в нашому розумінні цього феномену та його впливу на здобувачів вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання емоційного інтелекту досліджували: І. Андрєєва, Р. Бар-Он [10], Л. Баррет, Н. Овчаренко [6], Г. Горшкова, Д. Гоулман, С. Дерев'яно, Дж. Мейер, Р. Стенберг, М. Шпак, О. Галашова [1] та ін.

Основи теорії емоційного інтелекту (Emotional Quality), побудованої на ідеї «інтеграції розуму з емоціями», були закладені у роботах науковців Р. Бар-Он, Г. Гарднер, Д. Гоулман, Дж. Майер та інших.

Мета статті – дослідити розвиток емоційного інтелекту як одного з ключових чинників, що сприяють успішній адаптації здобувачів освіти до викликів в умовах сьогодення.

Методологія. У ході дослідження було використано комплексний підхід, який охоплює всебічний аналіз психолого-педагогічної літератури: опрацювання наукових монографій, статей, дисертаційних досліджень та інших джерел, що висвітлюють вибрану тему. Крім цього, використовувалися емпіричні методи, зокрема спостереження, опитування, тестування та аналіз результатів діяльності, що дозволило отримати достовірні дані для глибокого розуміння дослідницької діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емоційний інтелект у широкому сенсі поєднує два ключові складники: здатність управляти власними емоціями та вміння будувати ефективну взаємодію завдяки розумінню і врахуванню емоційного стану інших людей [12]. Це передбачає не лише усвідомлення власних почуттів, але й здатність адаптувати свою поведінку для створення гармонійної комунікації.

Аналіз наукових досліджень дозволяє зробити висновок, що важливою функцією емоційного інтелекту є вміння розрізняти позитивні та негативні емоції, аналізувати їх причини та наслідки, а також свідомо змінювати свій емоційний стан із негативного на позитивний [1; 11; 12; 14]. Така здатність сприяє не лише підвищенню особистої ефективності, але й покращенню міжособистісних стосунків, дозволяючи глибше розуміти потреби, мотиви та реакції оточуючих. Таким чином, емоційний інтелект виступає важливим інструментом, який допомагає досягати успіху в особистому та професійному житті, сприяючи саморегуляції, емоційній стійкості та емпатії.

Проаналізуємо дефініції «інтелект» та «емоційний інтелект». Термін «інтелект» (від лат. *intellectus* – розум, розсудок, пізнання, розуміння) у психології зазвичай розглядається як комплексне когнітивне утворення. Він охоплює такі базові психічні процеси, як сприйняття, пам'ять, увага, уява та мислення. Інтелект виступає інтегративною характеристикою, яка відображає здатність людини до пізнання, аналізу, узагальнення інформації та адаптації до змінного середовища. Крім того, сучасні підходи до вивчення інтелекту підкреслюють його зв'язок із творчим мисленням, вирішенням складних завдань та соціальною взаємодією [6].

Емоційний інтелект тісно пов'язаний з іншими ключовими компетенціями, необхідними для успішного функціонування у сучасному світі [5]. Зокрема, він доповнює когнітивні здібності, сприяє розвитку соціальних навичок та підвищує рівень самосвідомості. Таким чином, емоційний інтелект можна розглядати як важливий складник загальної компетентності сучасної людини. Б. Говард і С. Стівен у своєму дослідженні [12] розглядали емоційний інтелект як ключовий фактор успішності особистості, проаналізувавши його основні переваги та недоліки. Своєю чергою Д. Гоулман [11] зосередився на дослідженні проблем, пов'язаних із розвитком емоційного інтелекту, визначив його головні особливості та надав детальну характеристику цього явища.

З деяких пір помітної значимості набуває питання впровадження в закладах освіти всіх рівнів соціально-емоційного навчання. Соціально-емоційне навчання є систематичним процесом, спрямованим на розвиток емоційного інтелекту здобувачів вищої освіти, формуючи їхню здатність розуміти свої емоції, керувати ними, а також ефективно взаємодіяти з оточуючими. Соціально-емоційне навчання (далі – СЕН) та емоційний інтелект є взаємопов'язаними концепціями, які спрямовані на розвиток навичок ефективного управління емоціями, побудови стосунків, прийняття рішень та соціальної взаємодії як здобувачів між собою, так і викладачів та здобувачів. Варто зазначити, що СЕН є практичним інструментом для розвитку емоційного інтелекту. Як зазначається у дослідженні [9], «соціально-емоційним навчанням прийнято називати набуття здобувачем навичок розпізнавання та управління емоціями, розвитку співпереживання та піклування про інших, прийняття відповідальних рішень, встановлення позитивних відносин та ефективного вирішення складних життєвих ситуацій».

Соціально-емоційне навчання включає активне навчання навичок, що відповідають компонентам емоційного інтелекту. Зокрема, це розвиток самоусвідомлення через рефлексію, прак-

тика емпатії через рольові ігри, вдосконалення соціальних навичок через групові завдання та кооперацію.

У сучасному розумінні соціально-емоційний інтелект є навичкою, яка потребує постійного розвитку протягом усього життя, подібно до підтримання загальної функціональної грамотності на належному рівні [7]. Ця здатність забезпечує ефективну взаємодію з іншими, емоційну стабільність і адаптацію до суспільних викликів. Разом із тим варто зауважити, що професійні компетенції здобувачів освіти можуть еволюціонувати й змінюватися залежно від кар'єрного шляху фахівця, оскільки йому властиво змінювати сфери професійної діяльності. Така динаміка вимагає постійного оновлення знань і набуття нових навичок у відповідь на швидкі зміни у професійному середовищі. У результаті розвиток соціально-емоційного інтелекту стає ключовим елементом, який допомагає здобувачам вищої освіти ефективно освоювати нові компетенції, пристосовуватися до нових умов праці та будувати успішну кар'єру в умовах сучасного світу.

У своїй праці «Emotional Intelligence: How the Mind Communicates with Feelings» Б. Лемберг розглядає емоційний інтелект як інтегральну здатність, що включає ідентифікацію, розуміння, використання емоцій та управління ними. Автор підкреслює, що ця здатність є ключовою для ефективної взаємодії з іншими людьми, оскільки вона сприяє встановленню гармонійних стосунків, прийняттю зважених рішень і підтриманню емоційної рівноваги [4]. Узагальнюючи, відзначимо, що, на думку автора, розвиток емоційного інтелекту є необхідною умовою для досягнення особистісної та професійної реалізації у сучасному світі.

Емоційний інтелект – це комплексний феномен, який включає у себе кілька взаємопов'язаних компонентів, які нами констатовані на основі аналізу наукових джерел та в ході педагогічних спостережень [2; 3; 4; 8]: самоусвідомлення (здатність розпізнавати та розуміти власні емоції, мотиви та цінності); саморегуляцію (здатність керувати своїми емоціями, імпульсами та настроєм); мотивацію (здатність спрямовувати свої емоції на досягнення цілей та підтримувати високий рівень мотивації); емпатію (здатність розуміти емоції та перспективи інших людей); соціальні навички (здатність будувати ефективні міжособистісні стосунки).

Здійснюючи аналітичний огляд та узагальнення сутнісних характеристик зазначених вище дефініцій, можна зробити висновок, що емоційний інтелект відіграє важливу роль у процесі адаптації здобувачів вищої освіти до мінливого світу. Зокрема, він дозволяє ефективніше справлятися зі стресом, адже молодь з високим рівнем емоційного інтелекту краще справляється зі стресовими ситуаціями, оскільки вони вміють розпізнавати ознаки стресу, регулювати свої емоції та використовувати здорові стратегії подолання; будувати міцніші соціальні зв'язки, що передбачає здатність розуміти та співпереживати іншим людям, а також ефективно комунікувати; приймати обґрунтовані рішення, адже люди з високим рівнем емоційного інтелекту менш схильні до імпульсивних дій та приймають рішення, враховуючи не тільки раціональні аргументи, але й емоційні фактори.

Авторами було проведене дослідження з метою зібрати інформацію у здобувачів освіти про рівень усвідомлення ними важливості емоційного інтелекту; визначити особистий досвід респондентів у його розвитку, а також оцінити вплив емоційного інтелекту на адаптацію здобувачів освіти до сучасних викликів. Спираючись на збирання, аналіз та інтерпретацію отриманих даних, використаний емпіричний підхід дозволив отримати відповіді на запитання про важливість емоційного інтелекту для здобувачів вищої освіти. Всього в опитуванні взяли участь 109 респондентів віком 19–21 рік Національної академії СБ України, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди та слухачі Академії превентивної дипломатії Регіонального Центру ООН з Превентивної Дипломатії для Центральної Азії.

На перше питання «Чи знаєте ви, що таке емоційний інтелект?» відповіді респондентів розподілились таким чином:

- Так, добре знайомий(-а) – 54,35%.
- Частково знайомий(-а) – 25,5%.
- Ні, вперше чую про це поняття – 20,15%.

Аналізуючи результати дослідження, відзначимо, що понад половина респондентів (54,35%) вказали, що добре знайомі з поняттям емоційного інтелекту. Це свідчить про популярність

і актуальність теми у сучасному суспільстві, особливо серед аудиторії, що бере участь в опитуванні. Такий рівень обізнаності може бути результатом зростаючого інтересу до психологічних аспектів особистісного розвитку, освітніх ініціатив або професійної діяльності. Разом із тим 20,15% респондентів зазначили «ні, вперше чую про це поняття», тобто для подальшого розвитку емоційного інтелекту у суспільстві важливо приділити увагу підвищенню обізнаності серед менш поінформованих груп через спеціальні тренінги, освітні програми та інформаційні кампанії.

На запитання «Як би ви оцінили власний рівень емоційного інтелекту?» відповіді розподілились таким чином, як зображено на рис. 1.

Як би ви оцінили власний рівень емоційного інтелекту?

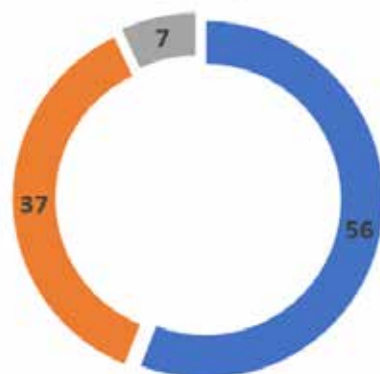

Рис. 1. Відповіді респондентів щодо оцінки рівня власного емоційного інтелекту

На запитання «Які аспекти емоційного інтелекту, на вашу думку, є найважливішими для адаптації до сучасного життя? (можна було вибрати декілька варіантів)» відповіді здобувачів закладів вищої освіти розподілились таким чином (рис. 2):

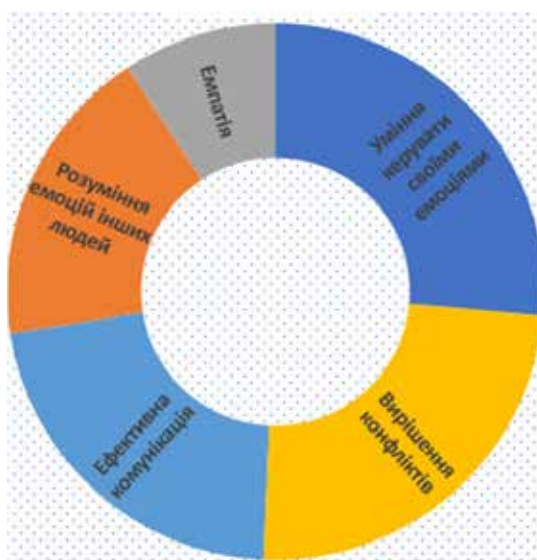

Рис. 2. Відповіді здобувачів освіти щодо найважливіших аспектів емоційного інтелекту для адаптації до сучасного життя

Аналізуючи відповіді респондентів, важливо відзначити деякі ключові моменти. 74% респондентів (найвищий показник) вважають, що уміння керувати своїми емоціями є найважли-

вішим аспектом емоційного інтелекту для адаптації до сучасного життя. Це свідчить про необхідність високої цінності здатності до самоконтролю в умовах підвищеного стресу, швидких змін і соціального тиску, характерних для сьогодення. 51% здобувачів вищої освіти зазначили, що розуміння емоцій інших людей є важливим аспектом. Це вказує на потребу у вміннях аналізувати емоційний стан оточуючих для формування довірливих стосунків і забезпечення ефективної співпраці як у процесі навчання, так і в процесі роботи. Емпатія набрала 26% голосів респондентів, що може вказувати на те, що цей аспект не сприймається як настільки значущий, як саморегуляція чи комунікація. Водночас 8% респондентів вибрали варіант інше, що свідчить про наявність індивідуальних підходів до розуміння важливості емоційного інтелекту.

Не менш важливим для нашого дослідження було визначення, які методи розвитку емоційного інтелекту, на думку здобувачів освіти Національної академії СБ України, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» та Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, здаються найбільш дієвими? (рис. 3).

Рис. 3. Відповіді здобувачів освіти щодо ефективності методів розвитку емоційного інтелекту

Аналіз відповідей здобувачів освіти дозволяє зробити такі висновки:

– Найбільшу ефективність здобувачі освіти відзначають у впровадженні дисципліни з емоційного інтелекту (68%). Це свідчить про те, що систематичне вивчення теорії та практичних аспектів емоційного інтелекту в рамках освітнього процесу є найбільш ефективним методом розвитку цієї компетентності.

– Високу ефективність також демонструє робота з психологом/тренером (44%). Індивідуальна робота з фахівцем дозволяє отримати персоналізовані рекомендації та підтримку в процесі розвитку емоційного інтелекту здобувачів освіти.

– Популярними є також такі методи, як семінари на тему емоційного інтелекту (33,5%) та читання книг і статей (18,5%). На думку здобувачів освіти, вищезазначені методи дозволяють отримати теоретичні знання та практичні рекомендації щодо розвитку емоційного інтелекту.

– Практика саморефлексії (17%) та СЕН (соціально-емоційне навчання) (11%) хоча і є важливими компонентами розвитку емоційного інтелекту, але отримали відносно меншу оцінку ефективності. Це може бути пов'язано з недостатньою систематичністю та структурованістю цих практик. А також недостатньою інформованістю здобувачів освіти щодо цих методів.

Висновки і пропозиції. Як свідчить проведене авторське дослідження, розвиток емоційного інтелекту є важливим компонентом підготовки здобувачів вищої освіти. Він допомагає майбутнім фахівцям адаптуватися до мінливого світу, будувати успішну кар'єру та вести повноцінне життя. Тому впровадження програм розвитку емоційного інтелекту в освітній процес

є актуальним і необхідним завданням для закладів освіти всіх рівнів. *Перспектива подальших досліджень* вбачається у виявленні кореляцій між рівнем розвитку емоційного інтелекту та академічною успішністю здобувачів вищої освіти.

Література:

1. Галашова О.Г., Георгієвська З.А. Формування емоційного інтелекту майбутніх фахівців з економіки в процесі проблемного навчання іноземної мови. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітніх школах*. 2021. Вип. 77(1). С. 134–138.
2. Демиденко Т.М. Розвиток емоційної компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки. *Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки*. 2018. Вип. 1. С. 29–35.
3. Зарицька В.В. Соціально-психологічні чинники розвитку емоційного інтелекту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Психологія*. 2021. Вип. 2. С. 19–22.
4. Карпенко Є. Сучасні вектори дослідження емоційного інтелекту особистості. *Психологія і особистість*. 2019. Вип. 1(15). С. 60–72.
5. Нестеренко О.В. Емоційний інтелект як базис формування професійних компетенцій соціальних працівників. *Національний університет «Чернігівська політехніка»*. 2020. Вип. 54(2). С. 47–49.
6. Овчаренко Н.Н. Труднощі у тлумаченні поняття «інтелект». *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2017. Вип. 57. С. 95–105. doi: 10.26565/2306-6687-2017-57-15.
7. Ракітянська Л.М. Концептуальні підходи до розуміння емоційного інтелекту як професійно значущої якості вчителя. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 12. С. 161–164.
8. Сухопара І.Г. Чинники розвитку емоційного інтелекту молодших школярів у контексті нової української школи. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2019. Вип. 2. С. 296–301.
9. Шевченко М.Ю., Кушнір К.А. Соціально-емоційне навчання як складова європейського освітнього простору. *Горбачуківські студії*. 2022. С. 200–204.
10. Bar-On R., Parker J.D. A Handbook of emotional intelligence. San Francisco : Jossey-Bass, A Wiley Company, 2000.
11. Goulman D., Wojacich R., Makki Je. Emotional Leadership: The Art of Managing People Based on Emotional Intelligence / translated from English. 5th edition. Alpina Publishers. 2011.
12. Govard B., Stiven S. EQ benefits. Emotional intelligence and your success. Balance Bisuness Books 2007.
13. Lemberg B. Emotional intelligence. How the mind communicates with feelings. Saint Petersburg : Vector, 2013. 192 p.
14. Emotional intelligence and NLP as leadership tools for CPC students. 2024. URL: <https://unrcca.unmissions.org/emotional-intelligence-and-nlp-leadership-tools-pda-students>.

References:

1. Halashova, O.H., & Heorhiievskia, Z.A. (2021). Formuvannia emotsiinoho intelektu maibutnix fakhivtsiv z ekonomiky v protsesi problemnoho navchannia inozemnoi movy [Formation of emotional intelligence of future specialists in economics in the process of problem-based learning of a foreign language]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnix shkolakh*, 77(1), 134–138 [in Ukrainian].
2. Demydenko, T.M. (2018). Rozvytok emotsiinoi kompetentnosti maibutnix sotsialnykh pratsivnykiv u protsesi profesiinoi pidhotovky [Development of emotional competence of future social workers in the process of professional training]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky*, 1, 29–35 [in Ukrainian].
3. Zarytska, V.V. (2021). Sotsialno-psykholohichni chynnyky rozvytku emotsiinoho intelektu [Social and psychological factors of emotional intelligence development]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Psykholohiia*, 2, 19–22 [in Ukrainian].
4. Karpenko, Ye. (2019). Suchasni vektory doslidzhennia emotsiinoho intelektu osobystosti [Modern vectors of research of emotional intelligence of a personality]. *Psykholohiia i osobystist*, 1 (15), 60–72 [in Ukrainian].
5. Nesterenko, O.V. (2020). Emotsiinyi intelekt yak bazys formuvannia profesiinykh kompetentsii sotsialnykh pratsivnykiv [Emotional intelligence as a basis for the formation of professional competencies of social workers]. *Natsionalnyi universytet «Chernihivska politekhnika»*, 54(2), 47–49 [in Ukrainian].
6. Ovcharenko, N.N. (2017). Trudnoshchi u tлумachenni poniattia «intelekt» [Difficulties in interpreting the concept of intelligence]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Serii «Teoriia kultury i filosofii nauky»*, 57, 95–105. doi: 10.26565/2306-6687-2017-57-15 [in Ukrainian].
7. Rakitianska, L.M. (2019). Kontseptualni pidkhody do rozuminnia emotsiinoho intelektu yak profesiino znachushchoi yakosti vchytelia [Conceptual approaches to understanding emotional intelligence as a professionally significant quality of a teacher]. *Innovatsiina pedahohika*, 12, 161–164 [in Ukrainian].

8. Sukhopara, I.H. (2019). Chynnyky rozvytku emotsiinoho intelektu molodshykh shkoliariv u konteksti novoi ukrainskoi shkoly [Factors of development of emotional intelligence of primary schoolchildren in the context of the new Ukrainian school]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho. Pedagogichni nauky*, 2, 296–301 [in Ukrainian].
9. Shevchenko, M.Yu., & Kushnir, K.A. (2022). Sotsialno-emotsiine navchannia yak skladova yevropeiskoho osvithnoho prostoru [Socio-emotional learning as a component of the European educational space]. *Horbachukivski studii*, 200–204 [in Ukrainian].
10. Bar-On, R., & Parker, J. D. (2000). *A Handbook of emotional intelligence*. San Francisco: Jossey-Bass, A Wiley Company [in English].
11. Goulman, D., Bojacich, R., & Makki, Je. (2011). *Emotional Leadership: The Art of Managing People Based on Emotional Intelligence* / translated from English. 5th edition. Alpina Publishers [in English].
12. Govard, B., & Stiven, S. (2007). *EQ benefits. Emotional intelligence and your success*. Balance Business Books [in English].
13. Lemberg, B. (2013). *Emotional intelligence. How the mind communicates with feelings*. Saint Petersburg: Vector, 192 p. [in English].
14. Emotional intelligence and NLP as leadership tools for CPC students. (2024). Retrieved from: <https://unrcca.unmissions.org/emotional-intelligence-and-nlp-leadership-tools-pda-students> [in English].

УДК 37.018.43: [811.161.2+81'2113]: 373-056.2/.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-3-7>

Тетяна Андріївна МАРЧАК,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: marchak.tet@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0198-7460
Web of Science Researcher ID: ABI-2568-2020

ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗДОБУВАЧАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

У статті розглянуто особливості дистанційного вивчення української та англійської мов здобувачами вищої освіти в умовах інклюзії. Сучасні умови розвитку суспільства вимагають перегляду засобів і підходів до навчання, зокрема дистанційної форми освіти, що набула широкого розповсюдження під час пандемії COVID-19 та має своє продовження від початку повномасштабного вторгнення на території України. Умови інклюзії, що передбачають створення рівних можливостей для осіб з різними особливостями, вимагають додаткової уваги до організації освітнього процесу. У процесі вивчення мов, таких як українська та англійська, важливо враховувати індивідуальні потреби кожного здобувача освіти, забезпечуючи доступність та ефективність освітнього процесу. У статті розглянуті особливості методології запровадження і реалізації принципів дистанційного навчання на заняттях української та англійської мови і висвітлені деякі навчальні стратегії, які доцільно використовувати у роботі зі студентами з особливими освітніми потребами за певних умов відсутності студента в навчальній аудиторії з метою забезпечення максимально соціального, когнітивного, мовного та емоційного розвитку особистості. Методологія вивчення української та англійської мов шляхом інтеграції традиційної та дистанційної форм навчання в закладах вищої освіти потребує розробки та вдосконалення нового змісту та структури впровадження самостійного навчання студентів з особливими освітніми потребами через засоби інформаційно-комунікаційних технологій під керівництвом викладача. Акцентовано увагу на перевагах і викликах такого навчання для студентів з особливими освітніми потребами. Проаналізовано можливості використання сучасних технологій, адаптації навчальних матеріалів і впровадження індивідуальних траєкторій навчання. Запропоновано рекомендації щодо підвищення ефективності мовного навчання з урахуванням потреб інклюзивного середовища. Стаття підкреслює важливість інтеграції інноваційних підходів для забезпечення доступу до якісної освіти та створення комфортного навчального середовища для всіх здобувачів.

Ключові слова: дистанційне навчання, ефективність, методологічний підхід, теоретичний підхід, інтерактивність, інформаційно-комунікаційні технології, інклюзивна освіта.

Tetiana Andriivna MARCHAK,
PhD in Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Inclusive Education,
Rehabilitation and Humanities,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education "Kamianets-Podilskyi State Institute"
E-mail: marchak.tet@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0198-7460
Web of Science Researcher ID: ABI-2568-2020

FEATURES OF DISTANCE LEARNING OF UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES BY HIGHER EDUCATION STUDENTS IN THE CONDITIONS OF INCLUSION

The article examines the features of distance learning of Ukrainian and English by higher education students in inclusive settings. Modern conditions of social development require a review of the means and approaches to learning, in particular the distance form of education, which has become widespread during the COVID-19 pandemic and has continued since the beginning of the full-scale invasion of Ukraine. The conditions of inclusion, which provide for the creation of equal opportunities for people with different characteristics, require additional attention to the organization of the educational process. In the process of learning languages, such as Ukrainian and English, it is important to take into account the individual needs of each student, ensuring the accessibility and effectiveness of the educational process. The

article examines the specifics of the methodology for introducing and implementing the principles of distance learning in Ukrainian and English language classes and highlights some educational strategies that should be used in working with students with special educational needs under certain conditions of the student's absence from the classroom in order to ensure maximum social, cognitive and emotional development of the individual. The methodology of learning Ukrainian and English languages by integrating traditional and distance learning in higher education institutions will require the development and improvement of new content and structure for the implementation of independent learning for students with special educational needs through the use of information and communication technologies under the guidance of a teacher. The article focuses on the advantages and challenges of such learning for students with special educational needs. The possibilities of using modern technologies, adapting educational materials and implementing individual learning trajectories are analyzed. Recommendations are proposed for increasing the effectiveness of language learning, taking into account the needs of an inclusive environment. The article emphasizes the importance of integrating innovative approaches to ensure access to quality education and creating a comfortable learning environment for all applicants.

Key words: distance learning, efficiency, methodological approach, theoretical approach, interactivity, information and communication technologies, inclusive education.

Вступ. Сучасна міжнародна політика України направлена на розширення її міжнародних зв'язків та інтеграцію до світової спільноти. Інтенсивний розвиток міжнародних відносин, проведення наукових конференцій, культурного обміну між представниками різних країн та обміну інформацією стає можливим за умови вільного володіння іноземними мовами та знанням державної мови громадянами України. В умовах інтеграції українського освітнього простору в відверто європейське русло, частина успіху у забезпеченні принципу „відкритості та безперервності освіти” для людей з обмеженими можливостями, досягається завдяки впровадженню в навчальний процес інноваційних технологій, в тому числі і системи дистанційного навчання. Однак, доцільність, а також переваги та недоліки інклюзивної освіти для студентів з певними формами інвалідності викликають у суспільстві неоднозначну реакцію, тому що сутність перебування на дистанційному навчанні полягає в тому, що переведення цієї категорії студентів не повинна мати стихійного характеру, а має ґрунтуватись на відповідних адаптаційних заходах. Оскільки сьогодні перед випускниками закладів вищої освіти висувуються додаткові вимоги щодо володіння іноземними мовами та знання української на високому рівні, тому ця проблема є актуальною і для Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», де готуються майбутні фахівці з економіки, обліку і оподаткування, фінансів, банківської справи та страхування, публічного управління, психології та соціальної роботи. Потреба в спеціалістах, які вільно і грамотно володіють українською (державною) чи іноземною мовою у побуті та у професійній діяльності, зумовлює необхідність пошуку нових конструктивних ідей для вирішення проблеми оптимізації та інтенсифікації навчання мов, здобуття нових знань та удосконалення рівня мовної та мовленнєвої підготовки студентів. Вивчення іноземної (англійської) та знання української мови сприяє підвищенню рівня та кваліфікації фахівців і розглядається як складовий елемент системи освіти, якому притаманні цілісність, автономність та специфіка, адже останнім часом в Україні вжито ряд заходів для модернізації освіти у відповідності з вимогами “Болонського процесу”, який передбачає інноваційні зміни технологій навчального процесу, зокрема застосування модульно-рейтингової системи навчання, дистанційної системи навчання, зростання ролі самостійної роботи студентів, створення індивідуальних програм тощо. Одним із шляхів вирішення даної проблеми є організація роботи зі студентами щодо опанування ними сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та удосконалення своїх знань з української та іноземної мови на базі Інституту і використання в цій роботі дистанційного навчання як однієї з найбільш прогресивних і сучасних форм освіти. Відсутність спільного підходу до розробки методики практичних курсів дистанційного навчання іноземної та української мов паралельно, можна розглядати як основну методичну проблему у цій галузі. Невирішеність цієї проблеми, яка помітно гальмує процес упровадження дистанційного навчання іноземних мов до практики освіти, можна пояснити як її відносною новизною, так і її складністю. Це зумовлено тим, що суть проблеми знаходиться на точці перетину двох предметних галузей. Перша – новітні інформаційні технології, друга – власне методика навчання мови. Досягнутий за останні роки прогрес впровадження новітніх інформаційних технологій у процес навчання іноземної та української мови у закладах вищої освіти потребує глибокого наукового обґрунтування дидактичних і методичних основ їх використання, визначення концептуальних

засад створення електронних посібників як для позааудиторного навчання (дистанційного), так і для аудиторного. Розробка і впровадження електронних посібників у навчальний процес потребує комплексного вирішення таких дидактичних проблем, як розробка теорії, методики технологій дистанційного навчання та ін. Для ефективної навчальної роботи необхідне якісне дидактичне забезпечення – комплекс взаємопов'язаних за дидактичними завданнями освіти та виховання різних видів змістовної навчальної інформації на різних носіях, розроблених з урахуванням вимог педагогіки, психології та інших наук. Електронні підручники є засобом навчання в педагогічній системі дистанційного навчання, що містить елементи, властиві будь-якій дидактичній системі. На сучасному етапі електронні підручники є додатковим засобом організації навчального процесу в межах традиційної освітньої системи. Але з часом їх функції будуть спеціалізуватися в зв'язку з розвитком методів власне дистанційного навчання, що призведе до освоєння нових технологій у процесі їхнього створення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз науково-педагогічної літератури та джерел показав, що проблему застосування сучасних інформаційних технологій дистанційної освіти і навчання та методику впровадження у навчальний процес вищої освіти вивчали Вдовенко Т., Кравчина Т., Ничкало Н., Сисоєва С., Канюк О., Коваленко А. та інші дослідники. Теоретичні положення, що були визначені в цих дослідженнях, складають досить ґрунтовну загальну основу методології дистанційного навчання. Проте залишаються не розробленими теоретичні основи дистанційного навчання іноземної (англійської) та української мови в системі інклюзивної освіти ЗВО, в яких урахувалися б сучасні досягнення інформаційно-комунікаційних технологій в теорію і практику застосування дистанційної системи навчання в умовах інклюзії.

Мета та завдання статті. Метою даної статті є обґрунтування методологій запровадження дистанційного навчання української та англійської мови і аналіз переваг новітніх інформаційно-комунікаційних технологій при підготовці студентів з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Еволюція мови є об'єктивним процесом, обумовленим поступальним рухом людського розвитку, вона акумулює людські знання, забезпечує обмін інформацією, обслуговує всі комунікативні потреби суспільства. У свою чергу розвиток літературної української мови та вивчення іноземної мови залежить від індивідів. Ідеться про особистість, здатну спілкуватися українською чи іноземною мовою у різних життєвих ситуаціях, особистість, яка володіє правильним, нормативним мовленням, продукує його, прагнучи уникнути мовленнєвих помилок і недоліків. Таким чином, головним завданням закладу вищої освіти вважається підготовка висококваліфікованих фахівців, які володіють не лише державною мовою в усній та писемній формі, а й іноземною мовою на достатньому рівні. Що ж таке дистанційна освіта? Дистанційна освіта – це можливість навчатися та отримувати необхідні знання віддалено від навчального закладу в будь-який зручний час [3]. Таке навчання упродовж багатьох років було відомо в Україні як заочне. Але сьогодні це навчання дуже ретельно пов'язане з новітніми інформаційними технологіями. Дистанційні мовні освітні програми – це унікальна можливість отримати додаткову освіту або відновити свої знання української чи англійської мови не виходячи з будинку, адже система вищої освіти України сьогодні перебуває в стані модернізації, що зумовлено системними змінами в сучасному світі. Тож у національній системі освіти значне місце відводиться впровадженню новітніх педагогічних технологій, зокрема дистанційної форми навчання, яка є самостійною формою організації навчального процесу. За твердженням Н. Г. Ничкало, “XXI століття цілком правомірно називають ерою знання, інформації та комунікації” [8, с. 140]. У міжнародній практиці існує термін “електронне навчання” (E-learning), яке відображає в загальному вигляді якісне навчання на основі інформаційно-комунікаційних технологій. Одним з видів цих технологій є дистанційні освітні технології [8, с. 42].

В умовах дистанційного навчання, вказує науковець “форми взаємодії між викладачами та слухачами спрямовані переважно на: 1) комплексне використання засобів телекомунікацій для управління навчальною діяльністю, надання навчальної та наукової інформації, використання автоматизованих систем навчання та контролю знань; 2) освітній процес відбувається у відповідному віртуальному навчальному середовищі, основною ознакою якого є унікальність способу взаємодії між суб'єктами та об'єктами навчання” [6, с. 67]. Розвиток системи

дистанційного навчання зумовлений певними його перевагами над традиційною формою навчання. Насамперед – це більш доступні гнучкі підходи в отриманні освіти людьми, які через географічну віддаленість від ЗВО або індивідуальних особливостей і потреб не можуть особисто відвідувати заняття. Дистанційне навчання також задовольняє потреби осіб, які бажають отримати додаткові освітні послуги. Дослідження в галузі педагогічної технології підтверджують, що потенціал комп'ютерного дистанційного навчання може бути ефективно використаний при вивченні мов, яке включає обговорення, інтенсивну розумову активність та колективну діяльність.

Одним із перспективних напрямів роботи в системі дистанційного навчання української чи англійської мови є інтегрований підхід до вирішення основних завдань, які поєднують у цій системі: комплекс технологій з високим дидактичним потенціалом і телекомунікаційну технологію; комп'ютерне навчання іноземних мов, технологію мультимедіа та методи інтенсивного навчання мови студентів нелінгвістичних спеціальностей. Вивчення української та іноземної мови сприяє підвищенню рівня та кваліфікації фахівців і розглядається як складовий елемент системи освіти, якому притаманні цілісність, автономність та специфіка. Вимоги до підготовки фахівців нефілологічних спеціальностей відображені у кваліфікаційних характеристиках випускників коледжу (як бакалаврів, так і молодших спеціалістів) і передбачають наявність високої культури і знання іноземної мови, які повинні володіти навичками розмовної мови, читання, перекладу та реферування текстів за фахом.

Мотивацією щодо вивчення іноземних мов слугує професійна потреба студента стати висококваліфікованим фахівцем у галузі економіки, фінансів, обліку чи психології з умінням спілкуватися іноземною мовою та здобувати інформацію з новітніх закордонних джерел інформації. Методологія дистанційного навчання української та іноземної мови в умовах інклюзії може й повинна відповідати сучасним принципам навчання, які базуються на широкому використанні інформаційно-комунікаційних технологій, а саме:

- інтерактивність – передбачає міжсуб'єктну діяльність, діалог викладача з користувачем, взаємодію між суб'єктами навчального процесу;
- адаптивність – забезпечує індивідуальний темп проходження навчання, передбачає самостійний вибір слухачем місця та часу навчання;
- гнучкість – передбачає періодичний перегляд змісту освітнього процесу у зв'язку із змінами потреб споживачів освітніх послуг;
- модульність – забезпечує проектування освітніх програм за логічно завершеними частинами навчального матеріалу.

Важливе значення має професіоналізм викладача в організації самостійної роботи студентів, що характеризується здатністю самостійно оновлювати свої знання, синтезувати інформацію, прагнути до самореалізації та ініціативності. Результатом ефективного використання моделі дистанційного навчання у закладах вищої освіти є:

формування комунікативної компетенції слухачів засобами безпосередньо шляхом спілкування українською чи іноземною мовою (соціокультурні знання, професійні вміння та навички);

комунікативної мовленнєвої компетенції (лексична, граматична, орфографічна компетенція), розвиток письмово-мовленнєвих навичок студентів та опрацювання отриманої інформації через навчальні ресурси;

отримання доступу до сучасних оригінальних навчально-методичних матеріалів; забезпечення співпраці викладача та слухача в інформаційному середовищі; підвищення рівня кваліфікації викладачів закладу освіти.

Аналізуючи зазначене вище, можемо навести переваги дистанційного навчання для інклюзивної освіти:

1. Гнучкість у навчанні. Дистанційне навчання дозволяє здобувачам освіти самостійно обирати темп, час і місце для навчання, що є важливим для студентів з особливими освітніми потребами (ООП).

2. Інтерактивність. Використання інтерактивних платформ (Zoom, Google Classroom, Moodle) сприяє створенню комфортного середовища для комунікації та обміну знаннями. Такі

інструменти, як автоматичне перевіряння вправ чи інтерактивні вправи, полегшують навчальний процес.

3. Доступність ресурсів. Електронні підручники, відеоуроки, аудіоматеріали та інші ресурси дають можливість студентам із різними потребами освоювати матеріал з урахуванням їхніх особливостей.

Дистанційне вивчення української та англійської мов, особливо в інклюзивному середовищі, відкриває нові можливості для здобувачів освіти, але водночас супроводжується низкою викликів. Ці виклики впливають як на якість навчального процесу, так і на його доступність для студентів із різними освітніми потребами.

1. Технічні обмеження

- **Відсутність належного обладнання:** Не всі студенти мають доступ до сучасних комп'ютерів, планшетів чи смартфонів.

- **Проблеми з інтернет-з'єднанням:** Нестабільний інтернет або його відсутність у сільській місцевості, віддалених регіонах чи регіонах поблизу бойових дій обмежують можливості для ефективного навчання.

- **Недоступність навчальних платформ:** Деякі програми або вебсайти не адаптовані для студентів із вадами зору чи слуху.

2. Мотивація та самодисципліна

- Студенти часто стикаються зі складнощами у підтримці мотивації до навчання через ізоляцію та відсутність безпосереднього контакту з викладачем.

- Недостатня самодисципліна може призводити до нерегулярного виконання завдань і пропуску занять.

3. Індивідуалізація навчання

- Дистанційний формат часто ускладнює врахування індивідуальних потреб студентів, особливо тих, які мають особливості у навчанні.

- Викладачам складніше адаптувати методики до різного рівня підготовки студентів, їхніх можливостей і стилів навчання.

4. Проблеми з практикою мовлення

- Дистанційне навчання обмежує можливості для живої комунікації, що важливо для оволодіння мовою.

- Студенти рідше отримують зворотний зв'язок щодо своєї вимови, інтонації та побудови речень.

5. Соціальна ізоляція

- Відсутність безпосереднього контакту з одногрупниками та викладачами може призводити до відчуття ізоляції, що негативно впливає на загальну продуктивність студентів.

6. Недостатність методичних матеріалів

- Багато навчальних матеріалів не адаптовані до онлайн-формату або не враховують особливостей інклюзивного навчання.

- Використання одноманітних завдань та відсутність інтерактивності знижують зацікавленість студентів.

7. Складність оцінювання

- У дистанційному форматі важче об'єктивно оцінити знання студентів, особливо їхні комунікативні навички.

- Викладачі стикаються з проблемами забезпечення академічної доброчесності під час тестувань та екзаменів.

8. Психологічні аспекти

- Постійне перебування перед екраном може викликати втомленість та зниження концентрації уваги.

- Студенти можуть відчувати стрес через технічні проблеми або страх зробити помилку в онлайн-середовищі.

Переосмислення підходів до дистанційного навчання мов дозволить подолати існуючі труднощі, забезпечивши доступність і якість освіти для всіх студентів.

Висновки і пропозиції. На основі аналізу науково-педагогічної літератури можна зробити висновок, що одним з перспективних напрямів розвитку інформаційно-комунікаційних

технологій вважається запровадження в Україні на початку XXI ст. дистанційного навчання. Воно є найрезультативнішою технологією відкритої освіти, оскільки принципи дистанційного навчання подібні до принципів відкритої освіти, а саме: інтерактивність, індивідуалізація, стартові знання, ідентифікація, регламент навчання, педагогічна доцільність застосування засобів новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, забезпечення відкритості й гнучкості навчання, комплексність, доступність, модульність. Незаперечним є те, що застосування дистанційного навчання у відкритій освіті відкриває великі перспективи перед цим способом неперервної підготовки студентів з особливими освітніми потребами. При цьому треба враховувати той факт, що головне при вивченні української та іноземної мови – це можливість живого реального спілкування або його відтворення в учбовій обстановці, знання техніки ділового спілкування, методики комунікативних умінь як бази для гармонійного ділового спілкування в сучасних умовах стає важливою рисою професійної майстерності майбутніх спеціалістів. Новітні інформаційні та телекомунікаційні технології містять значний потенціал у навчанні української та іноземної мови щодо підвищення рівня сформованості іншомовної комунікативної компетенції у студентів за рахунок створення природного англійськомовного навчального середовища, отримання доступу до віддалених інформаційних ресурсів, надання можливості природної комунікації українською чи англійською мовою з партнерами різних категорій. Самостійне вивчення студентами з особливими освітніми потребами української чи іноземної (англійської) мови вимагає розробки нового змісту, термінології, визначення та структури такого виду самостійного навчання засобами інформаційно-комунікаційних технологій. Одним із основних завдань закладу вищої освіти є необхідність створення спеціальних умов для застосування інформаційно-комунікаційних технологій як засобу самостійної роботи в процесі підготовки студентів, а також формування умінь і навичок самостійно здобувати знання. Таким чином, можна стверджувати, що дистанційне навчання української та іноземної мови, використання навчально-комп'ютерних дистанційних курсів, мережевих та інформаційних ресурсів у закладах вищої освіти є основою для втілення в навчальний процес сучасних технологій активних методів навчання, що надає можливість індивідуалізації навчання, підвищення ролі самостійної роботи студентів та якості професійної підготовки конкурентоздатного фахівця.

Методичні рекомендації для викладання мов в умовах інклюзії

1. Адаптація матеріалів. Створення навчальних матеріалів із врахуванням можливостей студентів із сенсорними, фізичними чи когнітивними порушеннями.

2. Використання мультимедійних технологій. Візуалізація інформації, використання аудіо та відео для підтримки студентів із різними стилями навчання.

3. Розвиток індивідуальних траєкторій навчання. Викладачі мають розробляти індивідуальні плани, враховуючи рівень знань, особисті потреби та інтереси студентів.

4. Залучення інтерактивних методів навчання. Наприклад, рольові ігри, онлайн-дебати чи спільні проекти дозволяють студентам практикувати мову в реальних контекстах.

Дистанційне вивчення української та англійської мов здобувачами вищої освіти в умовах інклюзії відкриває нові перспективи для забезпечення доступу до якісної освіти. Проте ефективність цього процесу залежить від врахування індивідуальних потреб студентів, технічного забезпечення та використання сучасних методик. Інклюзивна освіта вимагає комплексного підходу, що поєднує технології, адаптовані матеріали та підтримку викладачів.

Література:

1. Вдовенко Т. Викладання сучасної англійської мови в умовах дистанційної освіти. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: Педагогічні науки.* 2021. № 53. URL: <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/455>.

2. Кравчина Т.В. Дистанційне навчання і викладання англійської мови: переваги і недоліки. *Open educational e-environment of modern University.* 2021. № 11. URL: <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/2414-0325.2021.116>.

3. Дистанційна освіта. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/vishaosvita/distancijna-osvita>.

4. Методичні рекомендації для викладачів з розробки електронного навчального курсу / Уклад. О.В. Майборода. Київ : Вид-во Університету “Україна”, 2011. 19 с. 182.

5. Ничкало Н.Г. Проблема формування сучасного виробничого персоналу в Україні: стратегія і пер-

спективи наукових пошуків. *Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи* : зб. наук. праць / За ред. І.А. Зязюна та Н.Г. Ничкало. Київ, 2003. С. 139–152.

6. Сисоєва С.О. Організація неперервної професійної освіти на базі Інтернет-технологій. *Педагогічний процес: теорія і практика*: зб. наук. праць. Київ: Екмо, 2006. Вип. 3. С. 286–294.

7. Каниук О.С. Науково-педагогічні аспекти викладання англійської мови у вищій школі в умовах дистанційного навчання. *Інноваційна педагогіка*. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/52879/3/innped_2022_47_13.pdf.crdownload.pdf.

8. Коваленко А. Дистанційне навчання іноземної мови за умов пандемії: специфіка форм та методів роботи. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. № 3. С. 250–255.

References:

1. Vdovenko, T. (2021). Vykladannya suchasnoyi anglijskoyi movy v umovax dystancijnoyi osvity [Teaching of modern English in the conditions of the distance education]. *Naukovyj visnyk Izmayil'skogo derzhavnogo humanitarnogo universytetu. Seriya: Pedagogichni nauky*. № 53. Retrieved from: <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/455> [in Ukrainian].

2. Kravchyna, T.V. (2021). Dystancijne navchannya i vykladannya anglijskoyi movy: perevagy i nedoliky [Distance learning and teaching of English: advantages and disadvantages]. *Open educational e-environment of modern University*, № 11. Retrieved from: <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/2414-0325.2021.116> [in Ukrainian].

3. Dystancijna osvita. [Distance education]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/vishaosvita/dystancijna-osvita> [in Ukrainian].

4. Metodychni rekomendaciyi dlya vykladachiv z rozrobky elektronnoho navchalnogo kursu (2011). [Methodical recommendations for the teachers for the development of electronic educational course] / Uklad. O.V. Majboroda. Kyiv : Vyd-vo Universytetu "Ukrayina". 182 s. [in Ukrainian].

5. Nychkalo, N.G. (2003). Problema formuvannya suchasnogo vyrobnychogo personalu v Ukraini: strategiya i perspektyvy naukovykh poshukiv [Problem of the formation of modern productive personnel in Ukraine: strategy and perspectives of scientific search]. *Pedagogika i psykholohiia profesijnoyi osvity: rezultaty doslidzhen i perspektyvy* : zb. nauk. pracz / Za red. I.A. Zyazyuna ta N.G. Nychkalo. Kyiv, S. 139–152 [in Ukrainian].

6. Sysoyeva, S.O. (2006). Organizaciya neperervnoyi profesijnoyi osvity na bazi Internet-texnologij [Organisation of continuous professional education on the basis of Internet-technologies]. *Pedagogichnyj proces: teoriya i praktyka*: zb. nauk. pracz. Kyiv: Ekmo, Vyp. 3. S. 286–294 [in Ukrainian].

7. Kanyuk, O.S. Naukovo-pedagogichni aspekty vykladannya anglijskoyi movy u vyshhij shkoli v umovax dystancijnogo navchannya [Scientific and pedagogical aspects of the teaching of English in the higher school in the conditions of distance education]. *Innovacijna pedagogika*. Retrieved from: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/52879/3/innped_2022_47_13.pdf.crdownload.pdf [in Ukrainian].

8. Kovalenko, A. (2021). Dystancijne navchannya inozemnoyi movy za umov pandemiyi: specyfika form ta metodiv roboty. [Distance education of foreign language in the conditions of pandemic: specifics of forms and methods of the work]. *Aktualni pytannya humanitarnykh nauk*, 3, 250–255 [in Ukrainian].

УДК 331.5:364.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-3-8>

Ольга Миколаївна МОРЕНКО,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та методик навчання,
Комунальний заклад вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради
E-mail: neonmoroko@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6774-7753

Дар'я Васи́лівна ВЕЛИКЖАНИНА,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальної роботи,
Комунальний заклад вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради
E-mail: darya.velik@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1066-4834

Олена Володимирівна КАЗАННИКОВА,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальної роботи,
Комунальний заклад вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради
E-mail: e.v.kazannikova@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7900-9424

Юрій Сергійович ГРИНЕВИЧ,
аспірант кафедри соціальної роботи,
Національний університет «Запорізька політехніка»
E-mail: grinevich.zp@gmail.com
ORCID: 0009-0004-3790-5492

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ: ОСНОВНІ ВИКЛИКИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЇХ ПОДОЛАННЯ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

У статті авторами розглядається професійна діяльність соціальних працівників у контексті сучасних викликів та трансформацій в Україні. Соціальна робота, будучи життєво важливим складником системи підтримки суспільства, стикається з безпрецедентними вимогами через економічні, соціальні та геополітичні зміни. Дослідження висвітлює ключові проблеми, включаючи недостатній розподіл ресурсів, зростаючий попит на послуги та потребу в емоційній стійкості соціальних працівників. Особлива увага приділяється інноваційним інструментам, методам і стратегіям вирішення цих проблем, таким як впровадження цифрових технологій, програми професійного навчання, міждисциплінарна співпраця. Дослідження підкреслює важливість адаптивних підходів та ефективного формування політики для підвищення якості та ефективності соціальних послуг.

Встановлено, що на сьогодні в Україні активно здійснюється процес реформування системи соціального захисту, спрямований на підвищення якості життя населення та забезпечення соціальної справедливості. Одним із ключових напрямів цієї реформи є вдосконалення механізмів надання соціальних послуг. Це передбачає адаптацію наявних моделей і процесів до нових економічних, соціальних та політичних реалій, що виникли в умовах постійних змін та викликів, зокрема війни та економічної нестабільності. Оновлення системи надання соціальних послуг включає не лише покращення доступу до базових соціальних гарантій, таких як медичне обслуговування, пенсії та соціальна підтримка, а й розширення спектра послуг для вразливих категорій населення, зокрема, для внутрішньо переміщених осіб, людей з інвалідністю, осіб похилого віку, молодих сімей та інших соціально незахищених груп. Важливим складником є також впровадження інноваційних підходів та

технологій у процес надання таких послуг, що дозволяють забезпечити ефективність, прозорість і доступність на всіх етапах соціального обслуговування.

Ключові слова: інноваційні підходи, професійна діяльність, соціальні виклики, соціальні працівники, соціальна політика.

Olha Mykolaivna MORENKO,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pedagogy and Teaching Methods,
Municipal Institution of Higher Education “Khortytsia National Educational
and Rehabilitational Academy” of Zaporizhzhia Regional Council
E-mail: neonmoroko@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6774-7753

Daria Vasylivna VELYKZHANINA,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology and Social Work,
Municipal Institution of Higher Education “Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy”
of Zaporizhzhia Regional Council
E-mail: darya.velik@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1066-4834

Olena Volodymyrivna KAZANNIKOVA,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology and Social Work,
Municipal Institution of Higher Education “Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy”
of Zaporizhzhia Regional Council
E-mail: e.v.kazannikova@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7900-9424

Yuriy Serhiiovych HRYNEVICH,

Postgraduate Student at the Department of Social Work,
Zaporizhzhia Polytechnic National University
E-mail: grinevich.zp@gmail.com
ORCID: 0009-0004-3790-5492

PROFESSIONAL ACTIVITY OF SOCIAL WORKERS: MAIN CHALLENGES AND TOOLS TO OVERCOME THEM IN TODAY’S CONDITIONS

In the article, the authors examine the professional activities of social workers in the context of current challenges and transformations in Ukraine. Social work, as a vital component of the social support system, is facing unprecedented demands due to economic, social and geopolitical changes. The study highlights key challenges, including inadequate resource allocation, growing demand for services, and the need for emotional resilience of social workers. Particular attention is paid to innovative tools, methods and strategies for addressing these issues, such as the introduction of digital technologies, professional training programs, and interdisciplinary cooperation. The study emphasizes the importance of adaptive approaches and effective policy-making to improve the quality and efficiency of social services.

It is established that today Ukraine is actively reforming the social protection system aimed at improving the quality of life of the population and ensuring social justice. One of the key areas of this reform is to improve the mechanisms of social service delivery. This involves adapting existing models and processes to the new economic, social and political realities that have emerged in the context of constant changes and challenges, including war and economic instability. Updating the social service delivery system includes not only improving access to basic social guarantees, such as health care, pensions and social support, but also expanding the range of services for vulnerable groups, including internally displaced persons, people with disabilities, the elderly, young families and other socially vulnerable groups. An important component is also the introduction of innovative approaches and technologies in the process of providing such services, which allow for efficiency, transparency and accessibility at all stages of social services.

Key words: innovative approaches, professional activity, social challenges, social workers, social policy.

Вступ. Сучасні працівники соціальної сфери стикаються з низкою складних викликів, які потребують високого рівня професійних знань, компетенцій і гнучкості у підходах до вирішення актуальних проблем. Особливо це важливо в умовах сьогодення, коли суспільство переживає значні соціально-економічні та політичні трансформації, що впливають на добробут і психологічний стан громадян України. Нові підходи до розвитку соціальної політики в умовах повномасштабного вторгнення мають на меті трансформувати взаємини і побудувати ефективні траєкторії партнерства між органами місцевого самоврядування, бізнесом, громадськими та волонтерськими організаціями [10]. У сучасних умовах ці інституції повинні тісно співпрацювати, об'єднуючи зусилля для підтримки населення, зокрема найбільш вразливих верств, які потребують невідкладної допомоги. Принципи комплексності та превентивності у соціальній політиці є ключовими й мають реалізовуватися через адаптивні соціальні програми, орієнтовані на специфічні потреби регіонів, зокрема постраждалих від російських дій. Це включає створення стабільних механізмів соціальної підтримки, впровадження програм перекваліфікації, забезпечення доступу до житла, підтримку ментального здоров'я, а також створення умов для економічної інтеграції та працевлаштування постраждалих. Регіональні соціальні програми повинні бути гнучкими та забезпечувати дієве реагування на зміни обставин, враховувати локальні особливості й надавати своєчасну допомогу, сприяючи загальній стабільності та соціальному добробуту.

Дослідження ефективних механізмів впровадження інструментів і програм соціальної політики має стати одним із ключових пріоритетів у науковій, практичній та освітній сферах України. Нині вкрай необхідним є пошук і розробка дієвих рішень, які дозволять адаптувати принципи соціальної політики до сучасних викликів, зокрема в умовах соціальних та економічних криз. Це включає створення нових методологій для моніторингу та оцінювання ефективності соціальних програм, визначення ресурсів, необхідних для їхньої успішної реалізації, та підготовку фахівців, які зможуть забезпечити належне виконання цих програм. Розвиток практичних механізмів має також враховувати потребу в регіональній адаптації інструментів соціальної підтримки, з огляду на соціокультурні й економічні особливості конкретних громад [6]. Навчальні програми для майбутніх соціальних працівників і державних службовців повинні включати практичні кейси та методики, орієнтовані на гнучке та ефективне управління соціальними проектами, що сприятиме підвищенню загального рівня соціального захисту у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській науковій спільноті питання реалізації соціальної політики стали предметом глибокого аналізу та обговорення з боку провідних дослідників. Зокрема, науковці Т. Семигіна, А. Ігнатенко, Т. Шаповалова, М. Малімон, Л. Климанська, В. Савка, Н. Хома та інші зробили вагомий внесок у вивчення різних аспектів соціальної політики, включаючи механізми її реалізації, вплив на різні соціальні групи та адаптацію до нових соціально-економічних викликів. Їхні дослідження охоплюють широкий спектр тем, від теоретичних основ і принципів соціальної політики до практичних підходів щодо її вдосконалення в умовах сучасної України, що дозволяє враховувати національні особливості та специфічні потреби населення в процесі розробки соціальних програм і реформ. Зокрема, А. Ігнатенко та Т. Шаповалова із закладу вищої освіти «Львівська політехніка» у своїй науковій статті «Соціальна політика України в сфері зайнятості населення в умовах воєнного стану» [10] звертають увагу на дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили. Вони аналізують основні виклики зайнятості, які постали перед країною у сучасних умовах, і пропонують конкретні шляхи для їх подолання. Дослідниці рекомендують запровадження програм перекваліфікації, що відповідають актуальним потребам ринку праці, а також проведення регулярного моніторингу попиту на професії. Вони підкреслюють необхідність оперативного реагування на зміну ринкових умов для забезпечення зайнятості населення, особливо в умовах воєнного стану.

Мета – аналіз основних викликів, з якими стикаються працівники соціальної сфери в умовах сучасних соціально-економічних та політичних змін, зокрема в умовах війни, економічної нестабільності та соціальних трансформацій в Україні. Дослідження спрямоване на вивчення інструментів та методів, що використовуються для подолання викликів, а також вивчення досвіду зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повномасштабне вторгнення значно вплинуло на розвиток практичної підготовки соціальних працівників, спричинивши необхідність удосконалення їхніх навичок і методів роботи. У 2023 році в Україні було проголошено Рік соціальних послуг, що стало стимулом для масштабного перегляду та оновлення методів, принципів і стандартів надання соціальних послуг [7]. Основна увага приділялася підтримці найбільш уразливих категорій населення, зокрема переміщених осіб, які постраждали від воєнних дій, сімей із дітьми, людей похилого віку та осіб з інвалідністю.

Важливо зазначити, що вдосконалення підходів включало активне застосування кризових інтервенцій, створення мобільних соціальних служб, залучення волонтерів і використання цифрових інструментів для більш оперативного та зручного доступу до послуг. Особлива увага також приділялася підготовці фахівців до роботи у надзвичайних умовах, розвитку їхньої емоційної стійкості та здатності надавати психологічну допомогу. Це допомогло створити більш гнучку та адаптовану систему соціальної підтримки, здатну ефективно реагувати на сучасні виклики.

Нами було вивчено, що Міжнародні агенції розвитку відіграють ключову роль у наданні соціальної підтримки вразливим групам населення, здійснюючи комплексні заходи, які охоплюють різні сфери соціальної допомоги. Вони забезпечують реалізацію продовольчих програм, що сприяє доступу до базових ресурсів для малозабезпечених верств, полегшуючи їхній шлях до стабільного забезпечення життєвих потреб [6; 4]. Ці організації також активно працюють над розширенням доступу населення до якісних соціальних послуг, сприяють інтеграції людей, які стикаються з ризиками соціального виключення, і впроваджують ініціативи, спрямовані на боротьбу з дискримінацією. Крім того, міжнародні агенції розвитку розробляють та підтримують програми з працевлаштування та професійного розвитку, створюючи умови для зростання зайнятості, кар'єрного просування, і таким чином сприяють підвищенню якості життя та соціальній інтеграції вразливих груп [2].

Проаналізуємо дефініції «соціальна робота». Є багато різних підходів до визначення поняття «соціальна робота», кожен з яких відображає різні аспекти цієї професії. Одне з широких визначень соціальної роботи описує її як «професійну діяльність, спрямовану на поліпшення якості життя індивідів, груп та спільнот у різних сферах їхнього існування». Це поняття охоплює не лише соціальні послуги, але й діяльність, пов'язану з усуненням соціальних бар'єрів, покращенням доступу до ресурсів і можливостей, а також підтримкою соціальної справедливості [8].

У дослідженні [3] визначено, що соціальна робота є «комплексним процесом, який включає у себе допомогу людям у складних життєвих ситуаціях, вплив на соціальні процеси та забезпечення інтеграції окремих осіб у суспільство». Соціальна робота здійснюється за допомогою різноманітних методів та інструментів, включаючи консультування, підтримку, посередництво, а також адвокацію інтересів найбільш вразливих категорій населення. Ця діяльність ґрунтується на принципах гуманізму, справедливості та прав людини, акцентуючи увагу на важливості індивідуальних прав кожної людини, її гідності та рівності перед законом. Важливим складником є також орієнтація на розвиток ресурсів громади та самопомоги, що дозволяє людям не тільки отримувати допомогу, а й активніше долучатися до процесу покращення свого життя та життя їхнього оточення. Таким чином, соціальна робота сприяє створенню більш інклюзивного, підтримуючого та рівного суспільства.

Наявний ще один підхід до визначення соціальної роботи, який акцентує увагу на її специфічності як виду професійної діяльності [1]. Згідно з цим визначенням, соціальна робота є особливим різновидом діяльності, що здійснюється як державними, так і недержавними організаціями. Метою цієї діяльності є надання допомоги людині для забезпечення її матеріального, соціального та культурного рівня життя. Такий підхід розглядає соціальну роботу як інструмент для надання індивідуальної допомоги конкретним особам, родинам чи групам. Важливою особливістю є те, що допомога може бути спрямована на вирішення широкого спектра проблем, включаючи соціальну інтеграцію, подолання бідності, надання доступу до освіти та медичних послуг, а також сприяння розвитку культурних і соціальних можливостей для людей. У цьому контексті соціальна робота охоплює не тільки надання безпосередньої матеріальної допомоги, але й допомогу у вирі-

шенні соціальних, психологічних та культурних проблем, що впливають на якість життя особи чи групи.

Інший підхід до соціальної роботи визначає її як важливий інститут громадського контролю. Згідно з цим визначенням, соціальна робота виступає як новий спосіб управління соціальними процесами, а також як соціальний інститут, який здійснює контроль над девіацією у всіх її формах, включаючи злочинність [6]. У цьому контексті соціальна робота стає інструментом для виявлення та запобігання девіантній поведінці, підтримки соціальної стабільності та формування більш здорового та безпечного середовища для громадян. Соціальні працівники в такому випадку виступають як посередники між особами, які потрапили у складні життєві ситуації (наприклад, через залежності, злочинну діяльність або інші соціальні проблеми), та суспільством. Вони допомагають зменшити негативний вплив девіантної поведінки, сприяють соціалізації та реабілітації людей, що відхиляються від соціальних норм.

У ході дослідження було застосовано всебічний підхід, який включав глибокий аналіз психолого-педагогічної літератури: вивчення наукових праць, статей та інших джерел інформації з досліджуваної теми. Включав також аналітичну роботу з джерелами інформації: синтез та систематизація отриманих знань, чітке формулювання ключових понять та аспектів теми. Основними викликами в діяльності соціальних працівників було визначено [7; 10; 3]:

Зростання потреби у соціальних послугах. Економічні кризи, зростання рівня безробіття, пандемії, війни та інші кризові явища призводять до збільшення кількості осіб, які потребують соціальної підтримки. Це, своєю чергою, створює додаткове навантаження на працівників соціальної сфери, які мають оперативно надавати якісну допомогу.

Психологічне та емоційне навантаження. Робота з уразливими групами населення, особами, які пережили травматичні події, вимагає від соціальних працівників високого рівня емпатії, емоційної стійкості та професійної підтримки. Однак постійний стрес і вигорання стають значними перешкодами для їхньої ефективної роботи.

Недостатнє фінансування і обмежені ресурси. Нестача ресурсів і фінансування у соціальній сфері ускладнює можливості надання якісних послуг. Це може обмежувати можливість використання сучасних інструментів, ресурсів, впровадження нових технологій та інновацій у соціальну роботу.

Різноманіття випадків і ситуацій. Соціальні працівники мають справу з широким спектром соціальних проблем, що вимагає знань і навичок в управлінні кризами, психологічному консультуванні, правових і адміністративних аспектах. Ця багатогранність часто ускладнює прийняття ефективних рішень в обмежений час.

Необхідність постійного професійного розвитку. У сучасних умовах стрімкого розвитку суспільства працівники соціальної сфери повинні володіти новітніми знаннями та методами, щоб адекватно відповідати на виклики. Це вимагає постійного навчання і підвищення кваліфікації.

Згідно з дослідженнями, проведеними науковцями [3; 10], військові конфлікти створюють серйозні та багатогранні виклики для молодих сімей, що опиняються в умовах постійної загрози фізичній безпеці, економічної нестабільності та психологічного стресу. Втрата майна, травми, смерть близьких – це лише частина труднощів, з якими стикаються молоді сім'ї під час війни. Воєнні дії часто призводять до масштабного руйнування інфраструктури, блокування доступу до основних послуг, таких як освіта і медичне обслуговування, а також до серйозних змін у соціальному статусі та становищі родин. Ці фактори істотно погіршують якість життя і ставлять перед молодими родинами додаткові бар'єри на шляху до відновлення стабільності. У таких критичних умовах роль соціальних працівників стає надзвичайно важливою. Вони не тільки забезпечують матеріальну допомогу, але й активно сприяють психоемоційному відновленню сімей, надаючи психологічну підтримку та консультування. Соціальні працівники також допомагають вирішувати практичні питання, пов'язані з переміщенням родин, забезпеченням доступу до медичних послуг, освіти, а також надають допомогу в отриманні документів та інших важливих ресурсів [4]. Крім того, вони активно працюють над відновленням соціальних зв'язків, допомагають з інтеграцією внутрішньо переміщених осіб у нові громади, що є необхідним для відновлення нормального функціонування родин після важких потрясінь.

Таким чином, узагальнюючи вищезазначене, можна стверджувати, що роль соціальних працівників у допомозі молодим сім'ям під час воєнних дій не лише обмежується наданням першої допомоги, але й включає у себе постійну підтримку та сприяння відновленню соціальної та економічної стабільності родин у надзвичайно складних умовах.

Важливо визначити інструменти подолання вищезазначених викликів. Проаналізуємо основні:

1. Інтеграція інноваційних технологій. Використання сучасних цифрових платформ і технологій, таких як електронні бази даних, системи моніторингу випадків, онлайн-консультації, дозволяє підвищити ефективність надання послуг і зменшити навантаження на соціальних працівників.

2. Професійна підготовка та підвищення кваліфікації. Забезпечення працівників регулярним навчанням і програмами підвищення кваліфікації, зокрема з акцентом на розвиток *soft skills* (емоційний інтелект, комунікабельність, стресостійкість), сприяє поліпшенню якості їхньої роботи.

3. Організація психологічної підтримки та профілактика вигорання. Створення системи психологічної підтримки, супервізії, а також впровадження програм боротьби зі стресом та запобігання професійному вигоранню допомагають зберегти психоемоційний стан соціальних працівників і забезпечити довготривалу ефективність їхньої діяльності.

4. Міжсекторна співпраця. Залучення інших інституцій, волонтерських і громадських організацій до надання соціальних послуг дозволяє розподілити ресурси, збільшити охоплення допомоги і підвищити якість підтримки для вразливих категорій громадян.

5. Залучення додаткових ресурсів і фінансування. Активна участь у державних і міжнародних програмах підтримки, співпраця з донорськими організаціями дозволяє залучати додаткові кошти для розвитку матеріально-технічної бази, інфраструктури та підвищення рівня соціальних послуг.

6. Використання штучного інтелекту у соціальній роботі. Штучний інтелект також може бути використаний для надання психологічної допомоги в кризових ситуаціях. Наприклад, алгоритми на основі обробки природної мови можуть допомогти людям з депресією або тривожними розладами за допомогою віртуальних терапевтів або чат-ботів, які проводять когнітивно-поведінкову терапію. Хоча це не може повністю замінити людське спілкування, такі інструменти можуть бути корисними у ситуаціях, коли немає змоги звернутися до фахівця. ШІ може допомогти в прогнозуванні майбутніх соціальних проблем, таких як безробіття, насильство у сім'ї, бідність, кризові ситуації. Використовуючи дані з різних джерел, штучний інтелект може моделювати сценарії розвитку подій та надавати соціальним службам рекомендації щодо того, як запобігти ризикам, пов'язаним з цими проблемами, або скоротити їх.

Забезпечення стабільного розвитку соціальної сфери вимагає адаптивності та новаторського підходу до управління викликами. Ефективне поєднання традиційних методів та інноваційних підходів у професійній діяльності працівників соціальної сфери дозволить забезпечити якісну підтримку для найуразливіших верств населення, незважаючи на складні умови сьогодення [5].

На основі аналізу літературних джерел та власного досвіду було встановлено, що розвиток соціальних служб є важливим аспектом соціальної політики в багатьох країнах світу, адже ефективні соціальні послуги сприяють зниженню соціальних ризиків, підвищенню якості життя населення та забезпеченню соціальної стабільності. Міжнародний досвід розвитку соціальних служб демонструє різноманітність підходів та моделей, залежно від культурних, економічних і політичних контекстів кожної країни. Проте всі ці системи об'єднують прагнення забезпечити рівний доступ до необхідних соціальних послуг для всіх верств населення. Так, наприклад у Швеції, яка є прикладом країни з розвинутою системою соціальних послуг, надається комплексна підтримка на всіх етапах життєвого циклу особи. Шведська модель соціальної політики базується на принципах універсальності, рівності та соціальної справедливості. Соціальні служби в Швеції надають широкий спектр послуг, включаючи охорону здоров'я, допомогу людям з інвалідністю, соціальний захист малозабезпечених сімей, допомогу дітям та людям похилого віку [5].

Ключовим елементом є інтеграція соціальних послуг, що дозволяє громадянам отримувати допомогу з одного джерела. Це досягається через співпрацю різних органів влади, включаючи місцеві органи самоврядування та державні агентства. Також важливим є акцент на профілактиці соціальних проблем та ранньому втручанні в разі виникнення кризових ситуацій.

У Великій Британії активно розвиваються моделі співпраці між державними установами та приватними компаніями, а також громадськими організаціями. Соціальні послуги включають допомогу бездомним, соціальну підтримку для сімей, охорону здоров'я, освіту для дітей з особливими потребами та багато інших напрямів [4]. Одним із важливих аспектів британської моделі є роль волонтерських та благодійних організацій, які активно співпрацюють з державними службами для забезпечення соціального захисту на місцевому рівні. У країні також активно використовується система «відкритих даних», що дозволяє громадянам отримувати інформацію про доступні соціальні послуги та публічно обговорювати ефективність їх надання.

У Сполучених Штатах Америки (далі – США) соціальні служби зосереджені на підтримці сімей, дітей та молоді, особливо в умовах високої соціальної нерівності. Одним із важливих напрямів є система соціальних служб для дітей, де акцент робиться на профілактиці насильства в родині та наданні допомоги дітям, які потрапили у складні життєві обставини. Система соціального забезпечення включає програми для підтримки малозабезпечених сімей, боротьбу з безпритульністю та надання послуг людям з обмеженими можливостями. У США застосовуються різні види тимчасових соціальних програм, такі як: тимчасова фінансова допомога для малозабезпечених громадян; додатковий соціальний дохід; американська програма пільгової покупки товарів; спеціальна додаткова програма харчування для жінок, немовлят і дітей; освітній грант від держави; програма медичного страхування дітей; медікейд; освітня програма для дітей «Гарний початок» [5]. Варто зазначити, що у США широко використовуються різноманітні технології для надання соціальних послуг, включаючи онлайн-консультації та платформи для взаємодії між соціальними працівниками та клієнтами. Програми підтримки для малозабезпечених верств населення (наприклад, SNAP – програма допомоги в харчуванні) є важливою частиною американської системи соціальних послуг.

Таким чином, у ході аналізу загальної системи надання соціальних послуг Великої Британії, Швеції та США можна зробити висновок, що для України професійна діяльність працівників соціальної сфери повинна орієнтуватися на інтеграцію ефективних моделей, які демонструють ці країни. Це включає розширення доступу до соціальних послуг, підвищення кваліфікації працівників, створення комплексних програм соціальної підтримки та забезпечення належних умов для виконання їхніх обов'язків. Також не менш важливим є впровадження сучасних технологій і підходів у сфері соціальної роботи, розвиток інтердисциплінарних моделей взаємодії між державними установами, громадськими організаціями та волонтерами для досягнення максимального ефекту у вирішенні соціальних проблем. Таким чином, ефективна професійна діяльність працівників соціальної сфери в Україні потребує комплексного підходу, що включає як внутрішню організацію соціальної роботи, так і впровадження міжнародного досвіду в адаптованому до українських реалій вигляді.

Висновки і пропозиції. У статті авторами проаналізовані основні виклики, з якими стикаються працівники соціальної сфери в умовах сучасних соціально-економічних та політичних змін, зокрема в умовах війни, економічної нестабільності та соціальних трансформацій в Україні. Проаналізовано міжнародний досвід розвитку соціальних служб, який демонструє різноманітність підходів та моделей, залежно від культурних, економічних і політичних контекстів кожної країни. Встановлено, що ефективна професійна діяльність працівників соціальної сфери в Україні потребує комплексного підходу, який включає як внутрішню організацію соціальної роботи, так і впровадження міжнародного досвіду в адаптованому до українських реалій вигляді.

Література:

1. Агарков О.А., Арабаджієв Д.Ю., Єрохіна Т.В., Кузьмін В.В., Мещан І.В., Попович В.М. Технології соціальної роботи : навчальний посібник. Запоріжжя : Вид. комплекс АТ «Мотор Січ». 2015. 487 с.
2. Бондаренко С., Бугас Н. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку. Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток». 2021. Вип. 2. 6 с. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=8&w=C.+M.+Бондаренко> (дата звернення: 10.11.2024).
3. Грень Т. Особливості політики соціального захисту територій в умовах війни. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія : Публічне управління та адміністрування*. 2022. Вип. 33 (6). С. 80–84. URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/6_2022/13.pdf (дата звернення: 12.11.2024).
4. Ключко О.О. Оптимізація системи надання соціальних послуг у процесі регулювання соціального партнерства: актуалізація досвіду Великої Британії для України. *Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери* : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції. Видавництво НДУ ім. М. Гоголя. 2020. 173 с.
5. Мішина С.В. Міжнародний досвід надання соціальних послуг. *Ефективна економіка*. 2021. Вип. 10. С. 204–208.
6. Опалюк Т.Л. Сучасні стратегії надання соціальних послуг : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський. 2020. 118 с
7. Солнишкіна А. Соціальна політика: теорія, методологія та практичні аспекти викладання та впровадження у професійну діяльність соціальних працівників. *Соціальна робота та освіта*. 2024. Вип. 11 (1). С. 144–158. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.24.1.12>.
8. Соціальна робота в умовах сучасних викликів: досвід і перспективи розвитку : колективна монографія / Кол. авт. ; за заг. ред. проф. Ю.В. Палагнюк, доц. О.Л. Файчук. Миколаїв : Вид-во Ємельянова Т.В., 2022. 511 с.
9. Теслюк В.М., Ковальчук Т.І. Технології соціально-педагогічної діяльності : навчальний посібник. Київ : Видавництво Ліра-К. 2018. 360 с.
10. Шаповалова Т., Ігнатенко А. Соціальна політика України у сфері зайнятості населення в умовах воєнного стану. *Економічний аналіз*. 2023. Вип. 33 (2). С. 50–54. <https://doi.org/10.35774/econa2023.02.050>.

References:

1. Aharkov, O.A., Arabadzhyiev, D.Yu., Yerokhyna, T.V., Kuzmin, V.V., Meshchan, I.V., & Popovych, V.M. (2015). *Tekhnologii sotsialnoi roboty: navchalnyi posibnyk [Social work technologies: a textbook]*. Zaporizhzhia: Vyd. kompleks AT «Motor Sich». 487 p. [in Ukrainian].
2. Bondarenko, S., & Buhas, N. (2021). Sotsialna polityka derzhavy yak osnova zabezpechennia sotsialnoho rozvytku [Social policy of the state as a basis for ensuring social development]. *Elektronnyi zhurnal «Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok»*. Vyp. 2. 6 p. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=8&w=C.+M.+Бондаренко> (data zvernennia: 10.11.2024) [in Ukrainian].
3. Hren, T. (2022). Osoblyvosti polityky sotsialnoho zakhystu terytorii v umovakh viiny [Peculiarities of the policy of social protection of territories in the conditions of war]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Publichne upravlinnia ta administruvannia*, 33 (6), 80–84. Retrieved from: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/6_2022/13.pdf (data zvernennia: 12.11.2024) [in Ukrainian].
4. Klochko, O.O. (2020). Optymizatsiia systemy nadannia sotsialnykh posluh u protsesi rehuliuвання sotsialnoho partnerstva: aktualizatsiia dosvidu Velykoi Brytanii dlia Ukrainy [Optimization of the system of social services provision in the process of social partnership regulation: actualization of the UK experience for Ukraine]. *Partnerska vzaiemodiia u systemi instytutiv sotsialnoi sfery: zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Vydavnytstvo NDU im. M. Hoholia. 173 p. [in Ukrainian].
5. Mishyna, S.V. (2021). Mizhnarodnyi dosvid nadannia sotsialnykh poslug [International experience in providing social services]. *Efektivna ekonomika*, 10, 204–208 [in Ukrainian].
6. Opaliuk, T.L. (2020). *Suchasni stratehii nadannia sotsialnykh posluh: navchalno-metodychnyi posibnyk [Modern strategies for the provision of social services: a study guide]*. Kamianets-Podilskyi. 118 p. [in Ukrainian].
7. Solnyshkina, A. (2024). Sotsialna polityka: teoriia, metodolohiia ta praktychni aspekty vykladannia ta vprovadzhennia u profesiinu diialnist sotsialnykh pratsivnykiv [Social policy: theory, methodology and practical aspects of teaching and implementation in the professional activity of social workers]. *Sotsialna robota ta osvita*, 11 (1), 144–158. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.24.1.12> [in Ukrainian].
8. Sotsialna robota v umovakh suchasnykh vyklykiv: dosvid i perspektyvy rozvytku: kolektyvna monohrafiia [Social work in the context of modern challenges: experience and prospects for development: a collective monograph] (2022). / Kol. avt.; za zah. red. prof. Yu.V. Palahniuk, dots. O.L. Faichuk. Mykolaiv: Vyd-vo Yemelianova T.V. 511 p. [in Ukrainian].
9. Tesliuk, V.M., & Kovalchuk, T.I. (2018). *Tekhnologii sotsialno-pedahohichnoi diialnosti: navchalnyi posibnyk [Technologies of social and pedagogical activity: a study guide]*. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K. 360 p. [in Ukrainian].
10. Shapovalova, T., & Ihnatenko, A. (2023). Sotsialna polityka Ukrainy u sferi zainiatosti naselennia v umovakh voiennoho stanu [Social policy of Ukraine in the field of employment of the population under martial law]. *Ekonomichniy analiz*, 33 (2), 50–54. <https://doi.org/10.35774/econa2023.02.050> [in Ukrainian].

UDC 378.147:37.011.3-051

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-3-9>

Inna Stepanivna NAVROTSKA,

Postgraduate Student at the Department of Pedagogy and Management of Education,
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

E-mail: innanavrotska32@gmail.com

ORCID: 0009-0000-7297-2122

IMPLEMENTING WILLIAMS AND SHELLENBERGER'S PYRAMID OF LEARNING IN THE EDUCATIONAL SYSTEM: A NEUROPEDAGOGICAL APPROACH

The purpose of this article is the analysis of theoretical and methodological aspects and perspectives of integrating Williams and Shellenberger's Pyramid of Learning into the neuropedagogical approach as a model for supporting sensory-cognitive development. It also aims to investigate strategies for preparing educators to apply neuropedagogical methods effectively. By considering European efforts, particularly through initiatives like the Erasmus+ program, this study explores ways to advance the training and resources available to educators. The research methodology is based on the principles of the neuropedagogical approach and analysis of Williams and Shellenberger's Pyramid of Learning theory to understand the implications of sensory-cognitive development to understand the implications of sensory-cognitive development within the educational system. Additionally, the study evaluates current training practices for educators in European, Ukrainian and Saudi Arabian contexts and examines best experience for embedding multisensory strategies in curricula. The scientific novelty of the study lies in its comprehensive analysis of Williams and Shellenberger's Pyramid of Learning as a sensory-cognitive framework within the field of neuropedagogy. By exploring this model's application in curricula, the article offers new insights into how structured sensory-based learning environments can enhance student engagement and academic outcomes. This research seeks to bridge theoretical insights with practical applications within diverse educational settings. Furthermore, it emphasizes the role of European initiatives in advancing neuropedagogical practices and the importance of aligning Ukrainian and Saudi Arabian training programs with these standards. Conclusions. The study supposes that implementation of Williams and Shellenberger's Pyramid of Learning within educational systems can address significant deficiencies in current teaching methods by fostering a neuropedagogical approach that supports various (neurotypical and neurodivergent) learners and their needs. However, the effective use of these methods remains limited due to insufficient teacher training, especially in non-European contexts. The findings suggest that future research should focus on validating sensory-based approaches and adapting Williams and Shellenberger's Pyramid of Learning to suit diverse educational settings, ensuring compatibility with both European, Ukrainian and Saudi Arabian standards. Equipping educators with neuropedagogical competencies through structured training programs will be essential to achieving neurodevelopmentally informed educational environments.

Key words: neuropedagogy, sensory integration, Williams and Shellenberger's Pyramid of Learning, neuropsychology, teachers training.

Інна Степанівна НАВРОЦЬКА,

аспірантка кафедри педагогіки та менеджменту освіти,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

E-mail: innanavrotska32@gmail.com

ORCID: 0009-0000-7297-2122

ВПРОВАДЖЕННЯ ПІРАМІДИ НАВЧАННЯ ВІЛЬЯМСА ТА ШЕЛЛЕНБЕРГЕРА В ОСВІТНЮ СИСТЕМУ: НЕЙРОПЕДАГОГІЧНИЙ ПІДХІД

Метою цієї статті є аналіз теоретичних і методологічних аспектів та перспектив інтеграції Піраміди навчання Вільямса і Шелленбергера в нейропедагогічний підхід як моделі підтримки сенсорно-когнітивного розвитку. Також ця робота спрямована на дослідження стратегій підготовки педагогів до ефективного застосування нейропедагогічних методів. З урахуванням європейського досвіду, зокрема через такі ініціативи, як програма Erasmus+, у статті розглядаються шляхи покращення підготовки та ресурсного забезпечення педагогів. Методологія дослідження базується на принципах нейропедагогічного підходу й аналізі теорії Піраміди навчання Вільямса та Шелленбергера для розуміння впливу сенсорно-когнітивного розвитку в рамках освітньої системи. Крім того, у дослідженні оцінюються сучасні практики підготовки педагогів у європейському, українському та саудівському контекстах і аналізуються можливості впровадження мультисенсорних стратегій у навчальні програми. Наукова новизна цього дослідження полягає у всебічному аналізі Піраміди навчання Ві-

Вільямса та Шелленбергера як сенсорно-когнітивної моделі в рамках нейропедагогіки. Вивчаючи застосування цієї моделі в навчальних програмах, стаття пропонує нові перспективи щодо того, як структуровані сенсорно-орієнтовані навчальні середовища можуть сприяти залученню учнів і покращенню їхніх академічних результатів. Це дослідження спрямоване на поєднання теоретичних знань із практичним застосуванням у різних освітніх контекстах. Крім того, наголошується на ролі європейських ініціатив у розвитку нейропедагогічних практик і важливості узгодження українських і саудівських програм підготовки педагогів із цими стандартами. Висновки. У дослідженні робиться висновок, що впровадження Піраміди навчання Вільямса та Шелленбергера в освітні системи може допомогти подолати значні недоліки сучасних методів навчання шляхом розвитку нейропедагогічного підходу, який є сприятливим для різних учнів (нейротипових і нейродивергентних) і враховує їхні потреби. Проте ефективне використання цих методів залишається обмеженим через недостатню підготовку педагогів, особливо в позаєвропейських контекстах. Результати дослідження свідчать про необхідність зосередження майбутніх досліджень на об'єднанні сенсорно-орієнтованих підходів та адаптації Піраміди навчання Вільямса та Шелленбергера до різноманітних освітніх середовищ, забезпечуючи їхню сумісність із європейськими, українськими та саудівськими стандартами. Оснащення педагогів нейропедагогічними компетенціями через структуровані програми підготовки стане ключовим для створення нейророзвиткових освітніх середовищ.

Ключові слова: нейропедагогіка, сенсорна інтеграція, Піраміда навчання Вільямса та Шелленбергера, нейропсихологія, підготовка вчителів.

Introduction. In recent years, there have been notable advancements in the comprehension of the interplay between sensory and cognitive development, the brain, and the learning process. Scholars across the globe in the fields of pedagogy, neuropsychology, psychology, and sensory integration have underscored the deficiencies in traditional teaching methodologies that frequently neglect the critical significance of sensory development in achieving academic success. The influence of globalisation has led to a shift in children's education. Consequently, there is a decrease in the stimulation of children's sensory system, motor skills, which is affecting their cognitive development [1]. In contemporary times, Europe has initiated progressive educational programs, such as the Erasmus+ initiative titled "Neuro-Pedagogy in Action: Innovative Strategies for Inclusive Education and Engaging Minds", which is focused on the advancement of neuropedagogical methodologies [2]. The program was officially announced on October 18, 2024, marking a significant milestone in the broader effort to integrate neuroscientific principles into modern educational practices across Europe. Ukraine actively participates in this initiative, seeking to enhance its educational landscape by adopting innovative approaches and fostering collaboration among educators across the continent [3]. Meanwhile, as Saudi Arabia prepares for EXPO 2030 with an emphasis on inclusive education, there is an increasing need to implement neuropedagogical methodologies to effectively support a diverse range of learners. Experiencing the shortage of specialised educators, this approach could serve as a bridge, fostering neurodevelopmentally-oriented learning environments that uphold the principles of inclusivity.

Despite advancements in understanding the role of sensory development in cognitive and academic success, traditional educational frameworks frequently lack structured approaches to incorporate these insights effectively. The research advocates for neuropedagogical approach to accommodate learners and seeks to incorporate Williams and Shellenberger's Pyramid of Learning as a foundational framework for sensory-cognitive development within educational curricula.

This remains an unexplored area regarding the importance of conducting new research aimed at developing innovative teaching techniques that recognize sensory development as a vital component of the educational process and a foundation for academic achievement. Furthermore, the study outlines potential directions for future research focused on validating sensory-based methodologies and adapting them to educational contexts and emphasizes the importance of structured teacher training programs, building upon insights from European educational initiatives that prioritize equipping educators with neuropedagogical competencies.

Analysis of sources and recent research. Neuroeducation, or Mind, Brain, and Education (MBE) science, has emerged as a transformative cross-disciplinary domain. By blending insights from neuroscience, psychology, and education, this field aims to elevate teaching and learning methodologies. Tracey Tokuhama-Espinosa has played a crucial role in shaping and promoting this approach. In her doctoral dissertation from 2008, she examined the establishment of standards in neuroeducation, stressing the importance of teaching methods grounded in scientific evidence [4]. Neuropedagogy is an interdisciplinary area that combines knowledge from neuroscience, psychology, and education to develop teaching methods grounded in a scientific comprehension of brain operations and cognitive mechanisms.

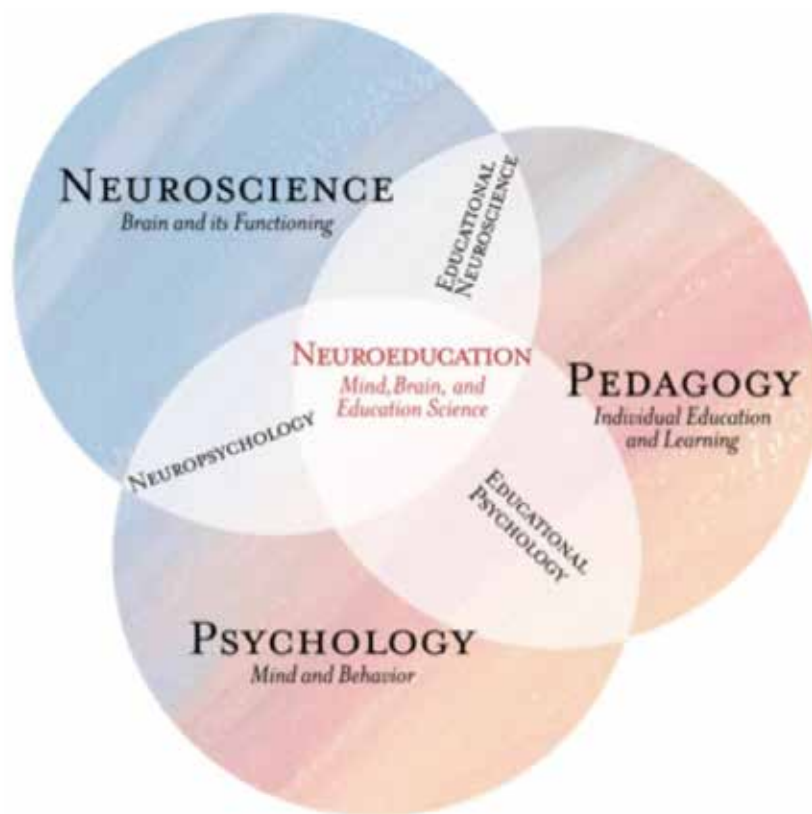

Fig. 1. Pyramid of Learning [5]

Researchers require comprehensive networks from diverse fields of knowledge that encompass social, cognitive, biological, and behavioral dimensions, which can directly or indirectly enhance and advance educational practices [1]. This domain aims to unify contemporary findings on brain growth, neuroplasticity, memory, emotional involvement, and sensory processing to better assist a variety of learners. Recent research highlights the potential of neuropedagogy to enhance and modernise educational systems, with scholars demonstrating its benefits in higher education. In 2018 researchers Tünde Szécsi, László Varga, and Veronika Mak highlighted the prevalence of misconceptions regarding the brain and its educational applications [6]. They emphasized the necessity for further research to clarify and refine these understandings. As this body of knowledge expands, educators will be better prepared to implement curricula that are developmentally aligned and scientifically informed. A 2021 study by Nurmakhanova, Rakhmetova, Kassymbekova, Meirova, and Rakhimzhanova concluded that implementing neuropedagogical methods offers valuable opportunities to improve the educational process [7].

An essential component within neuropedagogy is Williams and Shellenberger's Pyramid of Learning, a framework that elucidates the stages of sensory and motor development as foundational to academic success. Developed by occupational therapists Mary Sue Williams and Sherry Shellenberger, the Pyramid of Learning emphasises that cognitive development relies on the integration of sensory and motor experiences [8]. Based on Goddard Blythe's research, children with advanced neuromotor functions are more capable of absorbing new information, participating in learning activities, and effectively expanding their knowledge [9].

Research has consistently shown that movement plays a crucial role in children's cognitive development, enhancing their ability to focus, retain information, and engage in learning tasks. Physical activities have been linked to improvements in memory, attention, and executive functioning, which are foundational for academic success.

The purpose of the article is to analyse how adopting structured frameworks, such as the Pyramid of Learning in neuropedagogical training and practice, can help foster a more engaging learning environment, proving that sensory and motor availability are recognized as essential elements in learning.

Presenting main material. Theoretical and methodological research by observation and interviews. Conflicts, natural disasters, and health emergencies, as highlighted by UNICEF, have deeply disrupted education systems around the world, leading to extended school closures and limiting children's access to essential learning resources. During the peak of the COVID-19 pandemic, over 1.6 billion students worldwide faced school closures, causing an unparalleled disruption to education systems across the globe [15]. As reported by Education Cannot Wait, an estimated 224 million children affected by crises are in urgent need of access to quality education, highlighting the critical necessity for targeted interventions in these vulnerable communities [16]. The war in Ukraine has had a devastating impact on the country's education system, leaving millions of children without stable access to learning opportunities. UNICEF reports that over 5 million children have experienced interruptions to their education due to the ongoing conflict, with more than 2,600 schools damaged and over 400 completely destroyed since February 2022 [15]. According to Alsamiri [18], the educational system in Saudi Arabia struggles to provide teachers with the necessary training and resources to support twice-exceptional learners effectively. These disruptions to education systems have created serious challenges for children, including falling behind in their studies, struggling with basic skills like reading and math, and a troubling rise in the number of students dropping out of school. For children living through conflicts, natural disasters, and health emergencies, the loss of consistent access to education deepens inequalities and threatens their ability to achieve their full potential both academically and personally.

This empirical study involved conducting structured interviews with educators through Zoom and analyzing existing curricula in depth. The primary objective was to identify the specific challenges educators face and to highlight gaps within the educational system and learning environments that may hinder effective teaching and learning. This study examines the impact of systemic gaps on children's educational outcomes in Ukraine and Saudi Arabia, focusing on preschool-age children and primary-age children. During the conducted research, at the initial stage, children development was analysed according to factors: neuromotor development, social-psychological readiness, motivation aspect, emotional and volitional development, neuropsychological. The findings indicate a significant correlation between neuromotor development, physical engagement and cognitive performance [10]. It suggests that pre-schools and schools should prioritise active learning strategies to foster holistic development. By exploring these specific contexts, the research highlights the importance of integrating Williams and Shellenberger's Pyramid of Learning into educational systems and underscores the need for targeted teacher training to address these challenges effectively.

Without well-developed sensory systems and motor skills, children may find it challenging to engage in activities that require coordination, balance, and fine motor control, which can hinder their ability to participate in classroom tasks. Consequently, they might feel frustrated and overwhelmed, potentially leading to various reactions such as withdrawal, disengagement, or even the avoidance of specific activities. Additionally, these children may display signs of apathy, often report physical complaints like headaches or stomach aches, or struggle with completing assignments that necessitate attention, coordination, or fine motor dexterity.

Moreover, when there is a delay or deprivation in sensory and motor development, children may struggle with self-regulation and maintaining focus, which can further impede their capacity to succeed in a structured educational setting [11]. These difficulties underscore the necessity of addressing sensory and motor readiness as a crucial component of early education to ensure that every child builds a strong foundation for cognitive and emotional development within the classroom.

Being aware of neuropedagogy and having a clear understanding of the Pyramid of Learning, teachers possess a powerful tool to unlock children's full potential. The Pyramid of Learning, developed by Mary Sue Williams and Sherry Shellenberger, outlines four essential stages (the connection between the sensory system, the sensory motor development, the perceptual motor and the cognitive development) that contribute to a child's success for academic learning.

According to the Pyramid of Learning, children's development is like a carefully constructed building, with the nervous system as its foundation. This foundation supports the essential building blocks. Neuropedagogy creates tools for educators to build well-developed children by nurturing each layer: sensory, motor, perceptual, and cognitive. To achieve academic success, neuropedagogy

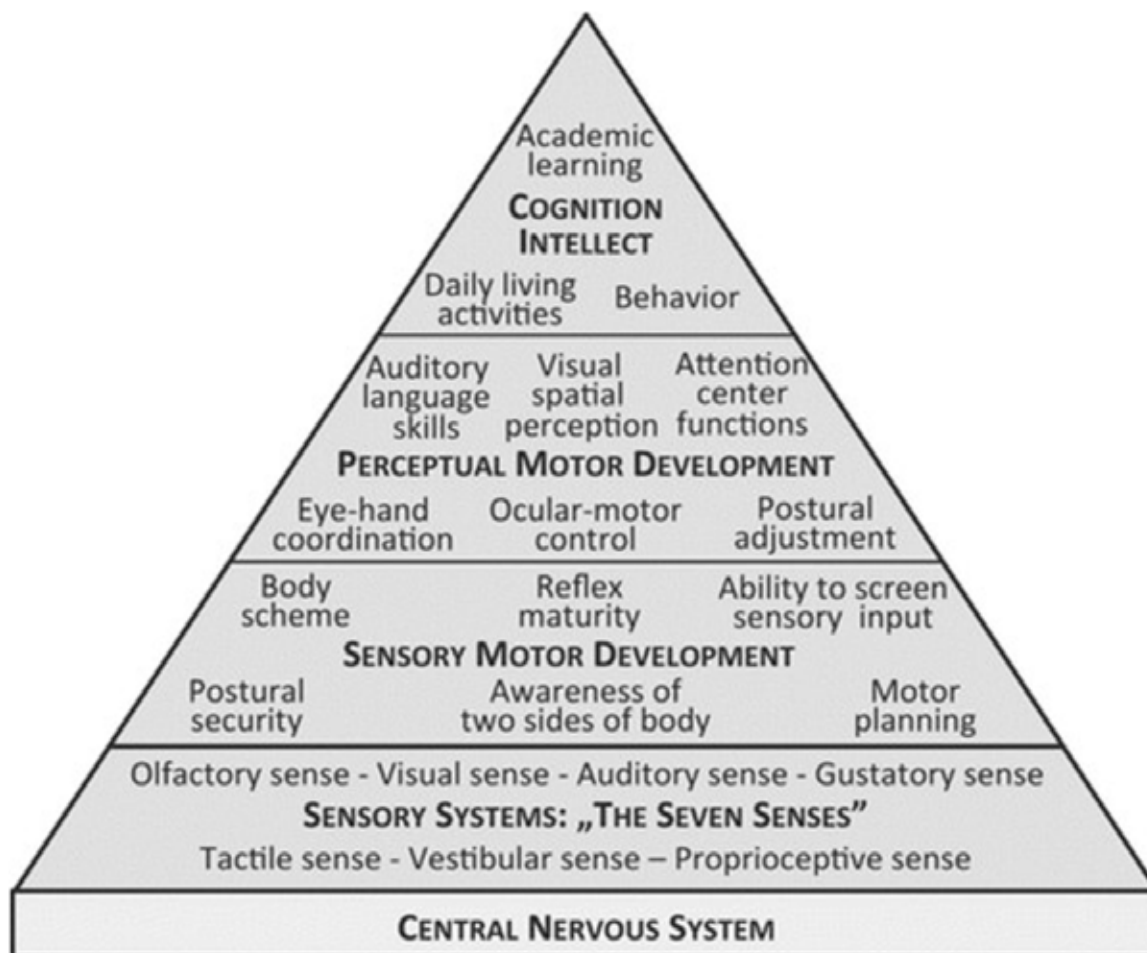

Fig. 2. The Pyramid of Learning by Williams and Shellenberger

emphasises the importance of nurturing each foundational layer within Williams and Shellenberger's Pyramid of Human Development. These layers include:

1) The sensory system lies at the base of the building blocks (the first layer), forming the core upon which all other skills are constructed. This important level includes essential sensory abilities such as olfactory (smell), visual (vision), auditory (hearing), gustatory (taste), tactile (touch), vestibular (balance), and proprioceptive (awareness of body positioning in space). These sensory experiences are crucial as they inform a child's perception and interaction with the world around them. Without this solid sensory base, a child may encounter difficulties in further stages of development, much like a building that cannot stand strong without a firm foundation.

2) Sensory-Motor Development forms the next layer, and is a crucial stage where the nervous system is further supported through motor refinement and body awareness. This stage includes the development of body scheme, reflex maturity (establishing necessary safety reflexes), postural security (confidence in maintaining balance and posture), bilateral integration (awareness of both sides of the body), motor planning (planning and executing movements), and the ability to screen sensory input, enabling children to discern which sensory information requires focused attention.

3) The following building block, Perceptual-Motor Development, serves as a bridge to higher cognitive functions. Children develop more complex abilities, such as auditory language skills (effective hearing and speaking), visual-spatial perception (understanding visual information and spatial relationships), and eye-hand coordination (using visual input to guide hand movement), ocular motor control, postural adjustment, and attentional skills, which allow children to sustain focus – a vital component for successful learning.

4) At the top, Intellectual/Cognitive Development serves as the final building block, where children demonstrate readiness for academic tasks, daily living activities, and behaviour management.

Much like the pinnacle of a well-built structure, this level relies on the stability of the foundational sensory and motor skills below. If these foundational skills are not solidly established, higher-level learning and behaviour may be compensated but remain unstable.

In summary, the Pyramid of Learning highlights how each developmental building block supports the next, underscoring the importance of addressing each stage fully to unlock children's academic and personal potential. Teachers who possess neuropedagogical knowledge and understand this framework hold the key to supporting a child's journey from sensory development to cognitive readiness, fostering a well-rounded and resilient foundation for lifelong learning.

Regarding the neuropedagogical method, the development and academic success of well-balanced children are fundamentally supported by a well-functioning nervous system. This understanding is essential in neuropedagogical approach, which provides educators with the knowledge to comprehend crucial developmental building blocks beyond cognitive and academic aspects, pointing out (recognizing) the interrelated nature of sensory, motor, and cognitive growth.

Conclusions. In perspective, teachers will be able to understand the different learning styles of children and be able to apply neuroeducational techniques (adapted teaching material) that are appropriate for children's development and accelerate the development of slow learners. Neuropedagogical method incorporates educational strategies in accordance with developmental phases that need to be completed in the Pyramid of Learning (Williams and Shellenberger).

Neuroscience offers a substantial basis for the advancement of educational reforms and strategies, elucidating aspects of the learning process that can guide the creation of more efficacious pedagogical methodologies [9]. Targeted professional development programs, resource sharing, and collaborative networks can effectively facilitate the effective implementation of these strategies by empowering educators. Moreover, the establishment of partnerships with neurodiversity organisations can significantly enrich these initiatives by equipping educators with valuable insights and practical resources specifically designed to support all learners. In addition, the integration of technology within these initiatives has the potential to enhance personalised learning experiences, enabling educators to tailor their instructional methodologies to align more closely with the unique needs and preferences of individual students. By employing data analytics and adaptive learning platforms, educators are able to monitor student progress in real-time, thereby enabling them to make informed adjustments to their instructional strategies.

By implementing structured neuropedagogical models based on the Pyramid of Learning in the educational system, we ensure that sensory and motor readiness are addressed as integral components of the educational system. While promising, the integration of the Pyramid of Learning in educational settings may face challenges related to training resources for teachers and standardised implementation. Future studies should explore these limitations to strengthen practical applications in diverse contexts.

Effective implementation of the Pyramid of Learning by Williams and Shellenberger relies on comprehensive educator training, giving teachers the skills needed to apply neuropedagogical methods that enhance sensory-cognitive development and address diverse learning needs. Meanwhile, such training not only supports student engagement and academic success but also aligns with global educational standards, as reflected in European initiatives, underscoring the value of harmonizing practices across international contexts.

Bibliography:

1. Kurniawati N., Mustaji, Setyowati S. Implementation of neuroscience learning to develop early childhood's cognitive. In *2nd International Conference on Education Innovation (ICEI 2018). Advances in Social Science, Education and Humanities Research*. 2018. Volume 212. Atlantis Press. URL: <https://www.atlantis-press.com/article/55907454.pdf>.

2. European School Education Platform. Neuropedagogy in Action: Innovative Strategies for Inclusive Education and Engaging Minds [Електронний ресурс]. *European School Education Platform*. URL: <https://school-education.ec.europa.eu/en/learn/courses/neuropedagogy-action-innovative-strategies-inclusive-education-and-engaging-minds> (дата звернення: 10.12.2024).

3. Piddubna O., Maksymchuk A., Lytvychenko D., Revutska O., Moskalenko M., Sopina O. Implementing neuropedagogical innovation in schools: From theory to practice. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2023. Vol. 14, No. 2. P. 37–58. DOI: <https://doi.org/10.18662/brain/14.2/443>.

4. Tokuhamas-Espinosa T. The scientifically substantiated art of teaching: A study in the development of standards in the new academic field of neuroeducation (mind, brain, and education science): дис. ... д-ра філософії. Capella University. 2008. URL: <https://www.researchgate.net/publication/36710537> (дата звернення: 9.12.2024).
5. Tokuhamas-Espinosa T. Why mind, brain, and education science is the “new” brain-based education. *New Horizons in Education*. 2011.
6. Szécsi T., Varga L., Mak V. Current trends, dilemmas, and future directions in neuropedagogy in the field of early childhood. *Training and Practice*. 2018. 16 (3–4). P. 59–72. URL: <https://journal.uni-mate.hu/index.php/trainingandpractice/article/view/4295/4609> (дата звернення: 9.12.2024).
7. Nurmakhanova D.E., Rakhmetova A.K., Kassymbekova D.A., Meirova G., Rakhimzhanova G.M. Neuropedagogy for improving the educational process in universities. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment*. 2021. 9 (3). P. 290–297. <https://doi.org/10.6000/2292-2598.2021.09.03.8>.
8. Williams M.S., Shellenberger S. How does your engine run? Leader’s guide to the alert program for self regulation. Albuquerque. NM: TherapyWorks. 1996.
9. Goddard Blythe S. Assessing Neuromotor Readiness for Learning: The INPP Developmental Screening Test and School Intervention Programme. Wiley-Blackwell. 2012.
10. Shevchenko Y., Dubiaha S., Kovalova O., Varina H., Svyrydenko H. Neuropsychological peculiarities of cognitive functions of speech-impaired junior pupils. *Conhecimento & Diversidade*. Niteryi. Vol. 15. No. 40. P. 322–339. DOI: <https://doi.org/10.18316/rcd.v15i40.11252>.
11. Navrotska Inna. Neuropsychological problems of Ukrainian children causes by the war. *Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences*. Cambridge, United Kingdom. 2024. P. 415–417. DOI: 10.36074/logos-18.10.2024.095.
12. Amran M.S., Rahman S., Surat S., Bakar A.Y.A. Connecting Neuroscience and Education: Insight from Neuroscience Finding for Better Instructional Learning. *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*. 2019. 7 (2). P. 341–352. URL: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/745665> (дата звернення: 9.12.2024).
13. Bowers J.S. The Practical and Principled Problems with Educational Neuroscience. *Psychological Review*. 2016. 123 (5). P. 600–612.
14. Ayres A.J. Sensory Integration and the Child. *Western Psychological Services*. 1979.
15. UNICEF. *The state of the global education crisis: A path to recovery*. 2021. URL: <https://www.unicef.org/reports/state-global-education-crisis> (дата звернення: 9.12.2024).
16. Education Cannot Wait. *Number of crisis-impacted children in need of education support rises to 224 million*. 2022. URL: <https://www.educationcannotwait.org/news-stories/press-releases/number-crisis-impacted-children-in-need-education-support-rises> (дата звернення: 9.12.2024).
17. UNICEF. *War has hampered education for 5.3 million children in Ukraine, warns UNICEF*. 2023, 24 січня. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/war-has-hampered-education> (дата звернення: 9.12.2024).
18. Alsamiri Y.A. Enhancing elementary school teachers’ competence in recognizing and supporting gifted students with learning disabilities in Saudi Arabia. *Frontiers in Education*. 2023. <https://doi.org/10.3389/feduc.2023.1363175>

References:

1. Kurniawati, N., Mustaji, & Setyowati, S. (2018). Implementation of neuroscience learning to develop early childhood’s cognitive. In *2nd International Conference on Education Innovation (ICEI 2018). Advances in Social Science, Education and Humanities Research, volume 212*. Atlantis Press. Retrieved from <https://www.atlantispress.com/article/55907454.pdf> [in English].
2. European School Education Platform (n.d.). Neuropedagogy in Action: Innovative Strategies for Inclusive Education and Engaging Minds. *European School Education Platform*. Retrieved from <https://school-education.ec.europa.eu/en/learn/courses/neuropedagogy-action-innovative-strategies-inclusive-education-and-engaging-minds> [in English].
3. Piddubna, O., Maksymchuk, A., Lytvychenko, D., Revutska, O., Moskalenko, M., & Sopina, O. (2023). Implementing neuropedagogical innovation in schools: From theory to practice. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 14 (2), 37–58. <https://doi.org/10.18662/brain/14.2/443> [in English].
4. Tokuhamas-Espinosa, T. (2008). *The scientifically substantiated art of teaching: A study in the development of standards in the new academic field of neuroeducation (mind, brain, and education science)*. [Doctoral dissertation, Capella University]. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/36710537> [in English].
5. Tokuhamas-Espinosa, T. (2011). Why mind, brain, and education science is the “new” brain-based education. *New Horizons in Education* [in English].
6. Szécsi, T., Varga, L., & Mak, V. (2018). Current trends, dilemmas, and future directions in neuropedagogy in the field of early childhood. *Training and Practice*, 16 (3–4), 59–72. Retrieved from <https://journal.uni-mate.hu/index.php/trainingandpractice/article/view/4295/4609> [in English].

7. Nurmakhanova, D.E., Rakhmetova, A.K., Kassymbekova, D.A., Meiirova, G., & Rakhimzhanova, G.M. (2021). Neuropedagogy for improving the educational process in universities. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment*, 9 (3), 290–297. <https://doi.org/10.6000/2292-2598.2021.09.03.8> [in English].
8. Williams, M.S., & Shellenberger S. (1996). *How does your engine run? Leader's guide to the alert program for self regulation*. Albuquerque, NM: TherapyWorks [in English].
9. Goddard Blythe, S. (2012). *Assessing Neuromotor Readiness for Learning: The INPP Developmental Screening Test and School Intervention Programme*. Wiley-Blackwell [in English].
10. Shevchenko, Y., Dubiaha, S., Kovalova, O., Varina, H., & Svyrydenko, H. (2023). Neuropsychological peculiarities of cognitive functions of speech-impaired junior pupils. *Conhecimento & Diversidade, Niteryi, Vol. 15, No. 40*. 322–339. <https://doi.org/10.18316/rcd.v15i40.11252> [in English].
11. Navrotska, Inna. (2024). Neuropsychological problems of Ukrainian children causes by the war. *Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences*. Cambridge, United Kingdom, 2024, 415–417. DOI 10.36074/logos-18.10.2024.095 [in English].
12. Amran, M.S., Rahman, S., Surat, S., & Bakar, A.Y.A. (2019). Connecting Neuroscience and Education: Insight from Neuroscience Finding for Better Instructional Learning. *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*, 7 (2), 341–352. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/745665> [in English].
13. Bowers, J.S. (2016). The Practical and Principled Problems with Educational Neuroscience. *Psychological Review*, 123 (5), 600–612 [in English].
14. Ayres, A.J. (1979). *Sensory Integration and the Child*. Western Psychological Services [in English].
15. UNICEF. (2021). *The state of the global education crisis: A path to recovery*. Retrieved from <https://www.unicef.org/reports/state-global-education-crisis> [in English].
16. Education Cannot Wait (2022). *Number of crisis-impacted children in need of education support rises to 224 million*. Retrieved from <https://www.educationcannotwait.org/news-stories/press-releases/number-crisis-impacted-children-in-need-education-support-rises> [in English].
17. UNICEF (2023, January 24). *War has hampered education for 5.3 million children in Ukraine, warns UNICEF*. Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/war-has-hampered-education> [in English].
18. Alsamiri, Y.A. (2023). Enhancing elementary school teachers' competence in recognizing and supporting gifted students with learning disabilities in Saudi Arabia. *Frontiers in Education*. <https://doi.org/10.3389/feduc.2023.1363175> [in English].

Анатолій Юрійович СКРИПНИК,
доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри інклюзивної освіти,
реабілітації та гуманітарних наук,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: skranat@ukr.net.ua
ORCID: 0000-0002-3812-918X

Геннадій Геннадійович КУЧЕРОВ,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: kucherovgennadij@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7979-0855

ІНКЛЮЗИВНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЗАСІБ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ СКЛАДНИК ПРОБЛЕМИ

У статті висвітлені основні засади потенціалу інклюзивного туризму в Україні та його вплив на психологічну та соціальну реабілітацію осіб із інвалідністю. Суспільно-політичні реалії сучасної України спричинили певні зміни в її соціальній структурі. Значно збільшилася кількість людей, які потребують окремих чи комплексних видів реабілітації, що стало серйозним викликом для фахівців із соціального та психологічного відновлення. Перед ними постало завдання відшукати нові шляхи для найскорішого і безболісного повернення та інтегрування людей з інклюзією у суспільство, використовуючи весь арсенал доступних методів та засобів.

Зараз українські науковці докладають зусиль для розробки теоретичних і практичних засад інклюзивно-реабілітаційного туризму, що допомагає створити сприятливі умови для повноцінної інтеграції туристів із особливими потребами у суспільство. Зокрема, окреслено можливості оздоровлення різних категорій людей з особливими потребами шляхом залучення до всіх видів туристичної діяльності. Проаналізовані фізичні та соціальні впливи згаданої галузі дозвілля та відпочинку на осіб з особливими потребами, а також спрогнозована їх ефективність у різних умовах використання.

Як показує практична діяльність, серед низки напрямів особливо актуальними стають: соціальна робота в окремих населених пунктах та ОТГ; робота з дітьми та молоддю, що постраждали внаслідок російської агресії; соціально-психологічна реабілітація студентів ЗВО з обмеженими можливостями. Окрема категорія – це ветерани російсько-української війни, які потребують особливої уваги та окремих методів реабілітації.

Вчені дійшли висновку, що для осіб з особливими потребами подорожі мають стати дієвим засобом в усвідомленні впевненості у власних силах і здатності долати різноманітні труднощі. Можливість побачити красу і різноманіття України, безперечно, сприяє індивідуальному розвитку та соціальній інтеграції.

На сьогодні найдоступнішим видом відпочинку та реабілітації є «зелений туризм», який поєднує у собі гостинність господарів та корисний відпочинок на природі, де можна насолодитися свіжими продуктами та затишною родинною атмосферою. Він ідеально підходить для реабілітації, включаючи тренування рухових навичок, дозоване фізичне навантаження та позитивне спілкування.

Попри достатній обсяг наукових праць, деякі аспекти розвитку такого виду туризму залишаються маловивченими. Є низка напрямів, які мають специфічні особливості, притаманні лише реаліям нашої держави, їх слід враховувати та шукати шляхи вирішення.

Насамперед потрібно промоніторити реабілітаційний потенціал інклюзивного туризму в умовах воєнного стану; з'ясувати матеріальні та фінансові можливості забезпечення такого виду реабілітації осіб із інвалідністю. Спільними зусиллями працівників музейної галузі, туризму та соціально-психологічних служб потрібно розробити програми і туристичні маршрути по найвідоміших і популярних локаціях в Україні, враховуючи небезпеку військових викликів. Варто брати до уваги фізичні та соціальні впливи інклюзивного туризму на екскурсантів.

Разом із тим не менш важливими є проблеми і завдання, що стоять перед туроператорами та фахівцями, які мають забезпечити успішне та безпечно здійснення подорожей особливої категорії туристів, з одного боку, а також працівниками державних музеїв, природоохоронних структур та інших історичних і культурних установ для вільного доступу таких екскурсантів на об'єкти відвідування – з іншого. Окрему увагу потрібно звернути на безбар'єрність в оборонних спорудах, які часто є пам'ятками фортифікації, маршрутам у природних парках і заповідниках, реабілітаційних та оздоровчих комплексах та місцях проживання.

Безперечно, що у разі усунення усіх перепон і проблем ми отримаємо оздоровлення людей завдяки руховій активності, підвищенню психологічної та фізичної стійкості їхнього організму. Не менш важливим результатом має стати соціокультурна реабілітація у вигляді комплексу заходів, спрямованих на створення психологічних механізмів, які сприяють постійному внутрішньому зростанню і розвитку, а у кінцевому наслідку – відновленню культурного статусу особи з інвалідністю як особистості. Однак найважливішою метою інклюзивного туризму є психологічна реабілітація, спрямована на покращення психічного здоров'я людей з обмеженими можливостями через залучення їх до активного відпочинку та подорожей.

Ця публікація є спробою розкрити теоретичні напрями та пріоритети реабілітаційних можливостей інклюзивного туризму в умовах сучасної України. Показано, що тільки спільними зусиллями науковців, фахівців, органів державного і місцевого врядування, туристичних бізнес-структур та громадськості можна розвивати та вдосконалювати теоретичні та практичні засади інклюзивного туризму на сучасному етапі. Еволюціонування цього напрямку туристичної діяльності є не тільки необхідним з урахуванням потреб та суспільних запитів, а й перспективним з точки зору євроінтеграції та адаптування до європейського ринку туристичних послуг.

Ключові слова: інвалідність, інклюзивний туризм, соціальна і психологічна допомога, реабілітація, потенціал.

Anatolii Yuriiovych SKRYPNYK,
Doctor of History, Associate Professor,
Head of the Chair of Inclusive Education,
Rehabilitation, and Humanities
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: skranat@i.ua
ORCID: 0000-0002-3812-918X

Hennadii Hennadiiovych KUCHEROV,
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Chair of Inclusive Education,
Rehabilitation, and Humanities,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: kucherovgennadij@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7979-0855

INCLUSIVE TOURISM AS A MEANS OF REHABILITATION OF PERSONS WITH SPECIAL NEEDS: THEORETICAL COMPONENT OF THE PROBLEM

The paper considers the key points of the inclusive tourism in Ukraine and its impact on psychological and social rehabilitation of people with disabilities. Social and political reality of present-day Ukraine have caused definite shifts in its social structure. The number of people who need separate or complex types of rehabilitation have increased greatly what challenged professionals in social and psychological spheres.

Nowadays, Ukrainian scholars are working on the development of theoretical and practical background for inclusive-rehabilitative tourism which will facilitate the wholesome integration of tourists with special needs into society. In particular, the authors define possibilities for rehabilitation for various categories of people with special needs by involving them into all types of tourism. The paper mentions physical and social influences of this sphere of rest and pastime on disabled people as well as their effectiveness depending on the conditions of use.

As far as the practice shows, the most widely required trends are social activity in towns and villages, work with children and young people who has suffered from Russian aggression, social and psychological rehabilitation of university students with disabilities. A separate category comprises veterans of Russian-Ukrainian war who require special care and specific methods of rehabilitation.

The scholars conclude that tourism has to become a powerful tool in self-confidence and potential to overcome different obstacles for disabled people. The ability to see the beauty and variety of Ukraine facilitates individual development and social integration.

At present, the most accessible kind of rest and rehabilitation is “green tourism” which comprises the hosts’ hospitality and healthy recreation in the open air while enjoying healthy food-stuffs and cozy family atmosphere. It is ideal for rehabilitation; besides, it combines exercising, physical training and positive communication.

Though there is considerable scholarly material concerning the described type of tourism, some of its aspects still lack proper investigation. There is a number of directions characterized by specific peculiarities resulting from the realia of our country. They have to be considered and solved.

Firstly, rehabilitative potential of inclusive tourism in the war period has to be monitored in respect to material and financial provision of the discussed kind of tourism for disabled people. Professionals in the museum sphere, tourism, and social and psychological services have to commonly develop programs and tourist routes to the most distant and popular locations in Ukraine, taking into consideration war and military challenges. Physical and social influences on the tourists have to be born in mind, too.

Moreover, there are important problems meant to be solved by tourism operators and professionals who have to provide successful and safe trips for special category of tourists, on the one hand, and employees of the state museums, environment protection structures, cultural and historical institutions for free access of such tourists to the objects – on the other. Special attention should be paid to barrier free entrance to fortification objects being often fortification monuments, routes in natural parks and reserves, rehabilitation and recreational complexes and places of residence.

Elimination of the presented obstacles and solution of the problems will help to rehabilitate the people due to physical activity, increase of psychological stability of their organism. Social and cultural rehabilitation is of great importance, too, which is to be handled through a number of measures for strengthening psychological force aimed at permanent inner development and finally recovery of the cultural status of a disabled person as a personality. Most importantly, inclusive tourism aims at psychological rehabilitation meant to improve psychic health of the disabled via involving them into active rest and tourism.

The present paper is an attempt to disclose theoretical trends and priorities of rehabilitation potential of inclusive tourism in present-day Ukraine. It proves that only combined efforts of scholars, professionals, state and local governing bodies, tourist business and public organizations can develop and improve theoretical grounds and practical application of inclusive tourism at present. Evolution of this tourism segment is vital due to the social requirements and perspective within European integration and adaptation to the European tourist market.

Key words: *disability, inclusive tourism, social and psychological support, rehabilitation, potential.*

Вступ. Проблематика туризму людей з обмеженими можливостями все частіше розглядається в наукових дослідженнях. Причиною цього є зміна підходу до осіб із інвалідністю і прояв більшого розуміння їхньої життєвої ситуації. Упродовж останніх десятиліть спостерігається прогрес у розвитку туризму серед людей із особливими потребами. Відповідно, проводяться дослідження, пов'язані із залученням цієї групи населення до такого виду відпочинку та реабілітації.

В Україні сучасна система соціальної і психологічної допомоги перейшла зі стадії становлення до стану динамічного розвитку. Зараз приблизно 25% дорослого населення потребує реабілітаційної підтримки (серед них – люди із «синдромом війни»). У цьому плані становлення інноваційної реабілітології як удосконалення соціальних принципів і підходів до проблеми осіб із обмеженими можливостями, застосування всіх методів реабілітації, зокрема й засобів інклюзивного туризму, є надзвичайно важливим напрямом для українського суспільства у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інклюзивно-реабілітаційний туризм є важливим складником сучасної туристичної галузі, яка забезпечує доступ до туристичних послуг для осіб із інвалідністю та інших груп із особливими потребами. Вітчизняні науковці приділяють велику увагу дослідженню цього питання. Зокрема, наукове обґрунтування та перші кроки на шляху втілення у життя інклюзивного туризму як виду реабілітації здійснив колектив авторів на чолі з В. Лепським [5, с. 47–52].

Г. Кучер і О. Кравченко простежили роль інклюзивного соціально-реабілітаційного туризму як частини соціальної роботи у громаді на прикладі міста Умані [7, с. 109–114]. Крім цього, О. Кравченко дослідила інклюзивний туризм як технологію соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді внаслідок воєнних дій [6, с. 155–165].

На теоретичних засадах розвитку інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні зупинилася Н. Білоусова [3, с. 205–213]. Сутність та особливості формування інклюзивно-реабілітаційного туризму в Україні простежили Л. Безугла, М. Белобородова, Т. Герасименко [2, с. 20–25].

К. Чупіна у кандидатській дисертації звернула увагу на соціально-психологічну реабілітацію студентів із обмеженням життєдіяльності засобами інклюзивного туризму [13]. Вона ж з'ясувала психологічний аспект реабілітації засобами інклюзивного туризму [12, с. 206–218].

Ці та інші науковці роблять значний внесок у розробку теоретичних і практичних засад інклюзивно-реабілітаційного туризму, що допомагає створити сприятливі умови для повноцінної інтеграції туристів із особливими потребами у суспільство. Попри значний обсяг наукових праць, деякі аспекти розвитку інклюзивно-реабілітаційного туризму залишаються не досить

вивченими. Одним із таких аспектів є дослідження його потенційних можливостей в умовах українських реалій.

Мета статті полягає у з'ясуванні потенціалу інклюзивного туризму як соціального чинника на процес реабілітації осіб із інвалідністю, зокрема його можливості та практичний аспект оздоровлення.

Для досягнення поставленої мети автори визначили такі **завдання**: розкрити реабілітаційний потенціал інклюзивного туризму; з'ясувати можливості реабілітації й оздоровлення осіб із інвалідністю; окреслити фізичні та соціальні впливи інклюзивного туризму на осіб з інвалідністю; виокремити основні проблеми та виклики в галузі інклюзивного туризму як засобу реабілітації осіб із інвалідністю.

До дослідження проблеми та її оформлення у публікацію підштовхнула наявність та актуальність цього питання серед студентської молоді. На одному із заходів у рамках проєкту «Соціальні дії молоді і влади», що відбувся у лютому 2024 року в НРЗВО КПДІ, постала її практична значущість, а відповідно й рівень готовності студентів до сприйняття факту існування інклюзивного туризму. Варто зазначити, що цей проєкт створено ГО «Центр молодіжної політики» завдяки отриманому гранту від Програми «Підтримка організацій громадянського суспільства (ОГС)» в Україні. За фінансової підтримки Міністерства закордонних справ і справ Співдружності націй та розвитку Великої Британії Foreign, Commonwealth & Development Office.

Організаторами було проведено анкетування серед студентів із інвалідністю у НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут». Анкета складалася з десяти питань, на які дали відповідь 23 студенти. На запитання «Чи вважаєте Ви процес реабілітації корисним?» позитивно відповіли 80% респондентів. На питання «Чи є у Вас бажання займатися активними видами реабілітації?» позитивно відповіли 86% респондентів. На питання «Чи хотіли Ви б займатися різними видами туризму, що мають реабілітаційний характер?» позитивно відповіли 96% респондентів. Численні респонденти готові брати участь у складних тривалих подорожах і переносити труднощі похідного життя [1].

Як видно з наведених вище даних, більшість студентів із інвалідністю готові до сприйняття засобів інклюзивного туризму, активних видів реабілітації, серед яких різні види туризму, що мають оздоровчо-соціально-реабілітаційний характер.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впровадження інклюзивного туризму як засобу реабілітації в Україні почалося ще у 2005 р. з ухваленням Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні». Тоді ж була запроваджена індивідуальна програма реабілітації для людей із особливими потребами, згідно з якою кожна особа з інвалідністю має право на отримання індивідуальних реабілітаційних заходів.

Інклюзивний туризм для осіб із інвалідністю є одним з напрямів туристичної галузі у світі, що спрямований на забезпечення рівних можливостей для всіх людей, незалежно від їхніх фізичних чи психологічних особливостей. Це підхід, який враховує індивідуальні потреби кожної людини і створює умови для активної участі в туристичній діяльності.

Відповідно до Міжнародної Конвенції з прав осіб з інвалідністю (прийнята на 61-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 13 грудня 2006 р.), до якої Україна приєдналася у 2010 році, соціальна реабілітація осіб із обмеженими можливостями є найважливішим завданням. Її мета – підготовка цієї категорії населення до ефективної участі у стандартних соціокультурних ситуаціях, розширення сфери самостійності у відносинах з оточуючими. У травні 2016 року в Україні була створена та зареєстрована Асоціація «Інклюзивного Реабілітаційно-Соціального Туризму», а 27–29 жовтня 2016 року на базі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини відбувся I Міжнародний науково-практичний симпозіум «Актуальні проблеми впровадження інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні». Ці заходи дали поштовх розвитку реабілітаційного потенціалу інклюзивного туризму.

Станом на 2024 р. в Україні кількість осіб із інвалідністю зросла до 3 млн [11]. Нині, як ніколи, особи з інвалідністю потребують сучасних туристичних реабілітаційних послуг. Розробка системних та індивідуалізованих підходів до цих послуг є ключем до їх успішної реалізації.

Насамперед варто розробити ефективні туристично-реабілітаційні програми. Для цього, на нашу думку, необхідно врахувати:

1. Аналіз потреб цільової аудиторії. Потрібно провести опитування серед осіб із інвалідністю для виявлення їхніх потреб та побажань щодо туристично-реабілітаційних послуг, враховуючи різні види інвалідності та пов'язані з ними потреби.

2. Індивідуальний підхід. Він передбачає розробку індивідуальних планів реабілітації для кожного учасника на основі його стану здоров'я та особистих уподобань, рекомендації та консультування з медичними та реабілітаційними фахівцями щодо створення програм, які включають фізичну активність, терапію та відпочинок.

3. Розробка маршрутів. Потрібно розробити маршрути подорожей, враховуючи доступність інфраструктури (готелі, транспорт, туристичні об'єкти), і переконатися, що всі об'єкти маршруту адаптовані для осіб із різними видами інвалідності.

4. Навчання персоналу. Необхідно навчити туристичних гідів та інший персонал взаємодіяти з людьми з інвалідністю, надавати необхідну допомогу та підтримку.

5. Співпраця з громадськими організаціями. Вона передбачає взаємодію з чинними громадськими організаціями, які вже надають подібні послуги, для обміну досвідом та ресурсами.

6. Просування та залучення. Варто використовувати різні канали комунікації для інформування про послуги та залучення нових учасників, організувати заходи та інформаційні кампанії з метою підвищення обізнаності про туристично-реабілітаційні послуги.

7. Моніторинг та зворотний зв'язок. Треба постійно оцінювати ефективність програм та отримувати зворотний зв'язок від учасників для їх подальшого вдосконалення.

Отже, здійснення системного підходу та врахування індивідуальних потреб кожного учасника дозволить зробити туристично-реабілітаційні послуги більш ефективними та доступними. Особливістю інклюзивного туризму є його охоплення багатьох видів реабілітації. Реабілітація здійснюється на основі фізичних та соціальних впливів.

До фізичних впливів можна віднести:

- оздоровлення, що ґрунтується на руховій активності, активізацію фізичної культури;
- психоемоційний вплив – естетичний вплив довкілля. Позитивний вплив природи на здоров'я людей та їхній психоемоційний стан не викликає сумнівів [9, с. 128].

Соціальні впливи не менш важливі та ефективні:

- побутова реабілітація, заснована на організації побуту й догляді за собою під час здійснення подорожі. Насамперед важливим у зазначеному аспекті є навчання орієнтування в побуті, а саме: допомога особам із інвалідністю у навичках самостійної орієнтації в навколишньому середовищі; розвиток здатності правильно сприймати та аналізувати ситуації, що відбуваються навколо;
- соціокультурна реабілітація – це комплекс заходів, спрямованих на створення психологічних механізмів, які сприяють постійному внутрішньому зростанню, розвитку і загалом відновленню культурного статусу особи з інвалідністю як особистості;
- психологічна реабілітація в інклюзивному туризмі є важливим аспектом, спрямованим на покращення психічного здоров'я людей з обмеженими можливостями через залучення їх до активного відпочинку та подорожей.

На основі аналізу наукових джерел із зазначеної тематики можна виокремити основні проблеми та виклики в галузі інклюзивного туризму як засобу реабілітації осіб із інвалідністю:

1) неефективна координація: відсутність скоординованих зусиль між різними державними органами та установами, що ускладнює впровадження ефективних реабілітаційних програм;

2) інфраструктурні обмеження: багато туристичних об'єктів і транспорту в Україні залишаються недоступними для осіб із інвалідністю, що обмежує їхні можливості для участі в туристичній діяльності;

3) освіта і підготовка кадрів: брак підготовки фахівців, готових працювати з особами з інвалідністю у сфері туризму, а також відсутність спеціалізованих освітніх програм;

4) фінансові обмеження: хоча держава виділяє ресурси на реабілітаційні заходи, їх часто не вистачає для повного задоволення потреб усіх осіб із інвалідністю;

5) інформаційна підтримка: обмеження обізнаності осіб із інвалідністю про можливості реабілітаційного туризму, відсутність доступної інформації про туристичні об'єкти та маршрути.

Інклюзивний туризм володіє суттєвим реабілітаційним потенціалом у сфері міжособистісних комунікацій. Мандруючи, людина з обмеженими можливостями взаємодіє з іншими, вста-

новлює соціальні контакти та має можливість реалізовувати різні соціальні ролі. Туризм усуває відчуття втрати гідності, неповноцінності, інтегрує людей у суспільство. Спорт і туризм дозволяють встановлювати незалежні та різноманітні контакти, які допомагають отримати впевнену та ефективну життєву підтримку. У поході, подорожі члени групи вступають у спілкування один з одним для спільної діяльності та співробітництва – пройти маршрутом, цікавим для всіх учасників, побачити історичні та культурні пам'ятки, побувати на природі.

Таким чином, створюється мотивація для активної участі у подорожі. Спілкування в групі знімає незручність, внутрішню скутість, позбавляє нудьги, самотності та депресії, дає можливість встановити дружні контакти, тим самим туризм сприяє психологічній реабілітації та адаптації людей із інвалідністю та їх інтеграції у суспільство [10].

Для осіб із інвалідністю подорожі стають важливим засобом підвищення впевненості у власних силах і здатності долати особисті труднощі. Вони отримують можливість досліджувати світ, що сприяє їхньому особистісному розвитку та соціальній інтеграції. Природні фактори, такі як чисте повітря, сонце, водні джерела та свіжі природні продукти харчування, набагато доступніші у сільській місцевості. В Україні агрооселі забезпечують своїм гостям простий, але корисний відпочинок на природі, де можна насолодитися свіжими продуктами та затишною родинною атмосферою. Такий відпочинок ідеально підходить для реабілітації, включаючи тренування рухових навичок, дозоване фізичне навантаження та позитивне спілкування [4, с. 12].

Через реабілітаційний туризм здійснюється терапія та профілактика психосоматичних захворювань, підтримується фізична форма та загальне здоров'я. Туристичні заходи допомагають людям із обмеженими можливостями залишатися активними, що покращує самопочуття та загалом якість життя. Так, 4 липня 2020 р. відбулося сходження на найвищу вершину Львівщини – гору Пікуй. У супроводі волонтерів цю вершину подолав ветеран російсько-української війни Олексій Скриба. Він пересувався на «джульєтці» українського виробництва – спеціальному візку, який дозволяє особам із інвалідністю долати гірські вершини [8, с. 23]. Такі виклики стають систематичними і красномовно підтверджують бажання туристів довести насамперед самому собі, що цілком можливе додання тих «висот», на які наважуєшся.

Інклюзивний туризм в Україні важливий також і як метод реабілітації учасників і постраждалих внаслідок російсько-української війни – осіб із «синдромом війни». Мандрівки дозволяють учасникам та постраждалим внаслідок воєнних дій знайти нові можливості для самореалізації, інтеграції у суспільство та покращення якості життя, сприяють фізичній реабілітації, оскільки включають різні види фізичної активності, такі як піші прогулянки, плавання та інші види спорту, які допомагають покращити загальний стан здоров'я; вихід у природу та нові враження сприяють зниженню рівня стресу й тривоги, що є особливо важливим для ветеранів, які можуть страждати від посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

Туризм дозволяє людям спілкуватися, обмінюватися досвідом, знаходити нових друзів та підтримувати соціальні зв'язки; отримання нових вражень, досягнення особистих цілей та участь у різних активностях допомагає підвищити самооцінку та впевненість у собі; участь у групових заходах та проєктах дає відчуття приналежності до спільноти, що сприяє встановленню психологічної рівноваги тощо.

Висновки і пропозиції. Україна тільки починає свій шлях у розвитку інклюзивного та реабілітаційного туризму для людей із інвалідністю. Ця сфера має великий потенціал для розвитку, оскільки дозволяє створювати умови для активного залучення осіб з обмеженими можливостями до суспільного життя та сприяє їхній реабілітації.

Формування інклюзивно-реабілітаційного туризму в Україні потребує злагодженої роботи науковців, державних органів, бізнесу та громадських організацій. Лише за умов комплексного підходу можна досягти суттєвого прогресу у цій сфері.

Для ефективного використання інклюзивного туризму як засобу реабілітації для людей зі спеціальними потребами слід враховувати низку чинників та умов. По-перше, вид туризму повинен підбиратися залежно від пошкоджених функцій та відповідно до індивідуальної програми реабілітації. По-друге, маршрут має бути безпечним для туристів та включати огляд визначальних історичних та культурних пам'яток. По-третє, учасники повинні мати деяку фізичну підготовку, а фізичні навантаження та умови повинні відповідати стану здоров'я.

По-четверте, одним із найсуттєвіших аспектів є психологічний. Подорож повинна приносити задоволення та сприяти усуненню негативних комплексів.

З огляду на європейський досвід Україна має можливість скористатися найкращими практиками й адаптувати їх до своїх реалій. Це дозволить створити сприятливі умови для розвитку інклюзивного туризму, який ефективно слугуватиме реабілітації осіб із інвалідністю.

Література:

1. 02 лютого 2024 року в НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут» відбувся круглий стіл в рамках проєкту «Соціальні дії молоді та влади». URL: <https://kpd.edu.ua/2024/02/novyny/02-lyutogo-2024-roku-v-nrzvo-kam-yanets-podilskiy-derzhavnyj-institut-vidbuvsya-kruglyj-stil-v-ramkah-proyektu-sotsialni-diyi-molodi-ta-vlady>.

2. Безугла Л., Белобородова М., Герасименко Т. Формування інклюзивно-реабілітаційного туризму в Україні. *Інновації та технології в сфері послуг і харчування*. 2022. № 2 (6). С. 20–25.

3. Білоусова Н.В. Теоретичні аспекти розвитку інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні. *Науковий журнал «Вчені записки СумДПУ. Географічні науки»*. Суми : Сумське МПУ імені А.С.Макаренка, 2018. № 9. С. 205–213.

4. Волошинський О., Каспрук І., Малинович Л., Сварник М. Сільський відпочинок для неповносправних : посібник для власників агроосель та людей з інвалідністю, котрі бажають розпочати власну справу. Львів : Ліга-Прес. 2011. 232 с.

5. Інклюзивний туризм як вид реабілітації: наукове обґрунтування та перші кроки на шляху втілення у життя. *Український вісник медико-соціальної експертизи*. 2016. № 4. С. 47–52.

6. Кравченко О. Інклюзивний туризм як технологія соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді внаслідок воєнних дій. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, 2022. № 2. С. 155–165.

7. Кучер Г., Кравченко О. Інклюзивний соціально-реабілітаційний туризм як складова соціальної роботи у громаді (на прикладі м. Умані). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2019. № 2(45). С. 109–114.

8. Кучеров Г.Г., Глов'юк О.В. Важливість інклюзивного туризму для особистого розвитку. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. Вип. 1. Кам'янець-Подільський : «Гельветика», 2023. С. 21–25.

9. Райко Д.В., Саліонович Л.М., Паймаш Г.В. Маркетингові аспекти і особливості туризму для людей з особливими потребами. *Маркетингові та організаційні механізми повосного розвитку галузі гостинності та туризму України* : збірник тез доповідей I Всеукр. наук.-практ. конф. (14–15 листопада 2023 р.). Ч. 2. Харків : Нац. техн. ун-т «ХПІ», 2023. С. 126–130.

10. Слатвінська Л.А. Перспективи розвитку інклюзивного туризму в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 5. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1684/>.

11. За два роки повномасштабного вторгнення кількість людей з інвалідністю в Україні збільшилась на 300 тисяч осіб. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3846340-v-ukraini-za-dva-roki-vijni-kilkist-ludej-z-invalidnistu-zbilsilasa-na-300-tisac.html>.

12. Чупіна К.О. Реабілітація засобами інклюзивного туризму: психологічний аспект. *Психологія та соціальна робота*. 2021. № 1(53). С. 206–218.

13. Чупіна К.О. Соціально-психологічна реабілітація студентів з обмеженням життєдіяльності засобами інклюзивного туризму : дис. ... д-ра філософії : 053 «Психологія». Умань, 2021. 272 с.

References:

1. 02 liutoho 2024 roku v NRZVO «Kamianets-Podilskiy derzhavnyi instytut» vidbuvsia kruhlyi stil v ramkakh proiekту «Sotsialni dii molodi ta vlady» [On February, 2, 2024, a round table discussion as a part of the project “Social actions of the youth and the authorities” took place in Kamianets-Podilskiy State Instotute]. Retrieved from: <https://kpd.edu.ua/2024/02/novyny/02-lyutogo-2024-roku-v-nrzvo-kam-yanets-podilskiy-derzhavnyj-institut-vidbuvsya-kruglyj-stil-v-ramkah-proyektu-sotsialni-diyi-molodi-ta-vlady> [in Ukrainian].

2. Bezuhla, L., Bieloborodova, M., & Herasymenko, T. (2022). Formuvannia inkliuzyvno-reabilitatsiinoho turyzmu v Ukraini [Formation of inclusive-rehabilitative tourism in Ukraine]. *Innovatsii ta tekhnolohii v sferi posluh i kharchuvannia*, 2 (6), 20–25 [in Ukrainian].

3. Bilousova, N.V. (2018). Teoretychni aspekty rozvytku inkliuzyvnoho reabilitatsiino-sotsialnoho turyzmu v Ukraini [Theoretical aspects of development of inclusive-social tourism in Ukraine]. *Naukovyi zhurnal «Vcheni zapysky SumDPU. Heohrafichni nauky»*, 9, 205–213 [in Ukrainian].

4. Voloshynskiy, O., Kaspruk, I., Malynovych, L., & Svarnyk, M. (2011). *Silskiy vidpochynok dlia nepovnospravnykh: pos. dlia vlasnykiv ahroosel ta liudej z invalidnistiu, kotri bazhaiut rozpochaty vlasnu spravu [Countryside rest for the isabled]*. Lviv: Liha-Pres, 232 s. [in Ukrainian].

5. Inkliuzyvnyi turyzm yak vyd reabilitatsii: naukove obgruntuвання ta pershi kroky na shliakhu vtilennia u zhyttia (2016) [Inclusive tourism as a type of rehabilitation: scholarly background and first steps of implementation]. *Ukrainskyi visnyk medyko-sotsialnoi ekspertyzy*, 4, 47–52 [in Ukrainian].

6. Kravchenko, O. (2022). Inkliuzyivnyi turizm yak tekhnolohiia sotsialno-psykholohichnoi rehabilitatsii ditei ta molodi vnaslidok voiennykh dii [Inclusive tourism as a technology of social-psychological rehabilitation of children and the youth after the war influence]. *Zbirnyk naukovykh prats' Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, 2, 155–165 [in Ukrainian].
7. Kucher, H., & Kravchenko, O. (2019). Inkliuzyivnyi sotsialno-reabilitatsiinty turizm yak skladova sotsialnoi roboty u hromadi (na prykladi m. Uman) [Inclusive social-rehabilitative tourism as a part of social work in a community (the study of experience in the town of Uman)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Pedahohika. Sotsialna robota*, 2 (45), 109–114 [in Ukrainian].
8. Kucherov, H.H., & Hloviuk, O.V. (2023) Vazhlyvist inkliuzyvnoho turizmu dlia osobystoho rozvytku [Importance of inclusive tourism for personal development]. *Sotsialna robota ta psykholohiia: osvita i nauka*, 1, 21–25 [in Ukrainian].
9. Raiko, D.V., Salionovych, L.M., & Paimash, H.V. (2023). Marketynhovi aspekty i osoblyvosti turizmu dlia liudei z osoblyvymy potrebamy [Marketing aspects and peculiarities of tourism for people with special needs]. *Marketynhovi ta orhanizatsiini mekhanizmy povoiennoho rozvytku haluzi hostynnosti ta turizmu Ukrainy: zb. tez dopovidei I Vseukr. nauk.-prakt. konf. (14–15 lystopada 2023 r.). Ch. 2. Kharkiv: Nats. tekhn. un-t «KPI»*. Pp. 126–130 [in Ukrainian].
10. Slatvinska, L.A. (2020). Perspektyvy rozvytku inkliuzyvnoho turizmu v Ukraini [Perspectives of inclusive tourism development in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 5. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1684> [in Ukrainian].
11. V Ukraini za dva roki vijni kilkist ludej z invalidnistu zbilsilasa na 300 tisach [During the two years of the full-scale invasion, the number of people with disabilities in Ukraine increased by 300.000 people]. *Ukrinform*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3846340-v-ukraini-za-dva-roki-vijni-kilkist-ludej-z-invalidnistu-zbilsilasa-na-300-tisac.html> [in Ukrainian].
12. Chupina, K.O. (2021). Reabilitatsiia zasobamy inkliuzyvnoho turizmu: psykholohichni aspekt [Rehabilitation by means of inclusive tourism: psychological aspect]. *Psykholohiia ta sotsialna robota*, 1(53), 206–218 [in Ukrainian].
13. Chupina, K.O. (2021). Sotsialno-psykholohichna rehabilitatsiia studentiv z obmezheniam zhyttiediialnosti zasobamy inkliuzyvnoho turizmu [Social-psychological rehabilitation of disabled students by means of inclusive tourism]. *Doctor's thesis*. Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavla Tychyny. Uman, 272 p. [in Ukrainian].

УДК 378.046.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-3-11>

Мар'ян Миколайович ТРШАК,

доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів,
обліку і оподаткування імені С. Юрія,

Заслужений працівник освіти України, ректор
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»

E-mail: tmm.75@ukr.net

ORCID: 0000-0001-6924-5469

Ярослава Володимирівна ТОПОРИВСЬКА,

кандидат педагогічних наук, доцент,
декан факультету мистецтв,

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

E-mail: toporivochka@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1808-6271

Молінь ЧЖУ,

аспірант кафедри музикознавства
та методики музичного мистецтва,

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

E-mail: 15375110711@163.com

ORCID: 0009-0002-4830-847X

ПРОБЛЕМИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ В ОСВІТІ ТА РОЛЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ У ЇХ ВИРІШЕННІ

У статті досліджуються проблеми цифровізації освіти та значення педагогічної майстерності у їх вирішенні. Висвітлено актуальність цифрової трансформації, що зумовлює значні зміни в освітньому середовищі. Автори акцентують увагу на необхідності розвитку цифрових компетентностей майбутніх педагогів, які забезпечать їхню готовність до професійної діяльності в умовах цифрового суспільства.

Метою дослідження є виокремлення проблем цифровізації освіти та визначення основних концептуальних параметрів їх вирішення через підвищення майстерності педагогів.

Проаналізовано основні бар'єри цифровізації, серед яких – цифрова нерівність (регіональна, соціально-економічна, індивідуальна, галузева), проблеми конфіденційності та безпеки, а також недостатня адаптація цифрових інструментів до різних освітніх форматів. Зроблено висновок, що такі виклики негативно впливають на ефективність освітнього процесу, зокрема, через обмежений доступ до технологій, навчальних ресурсів і програм.

Окрему увагу приділено ролі педагогічної майстерності в умовах цифровізації. Зазначено, що сучасний педагог повинен не лише володіти високим рівнем професійної компетентності, але й критичним мисленням, здатністю використовувати цифрові інструменти та адаптувати їх до індивідуальних освітніх траєкторій здобувачів. Обґрунтовано значення самоосвіти та участі педагогів у професійних заходах для постійного оновлення знань і навичок у цифровому середовищі.

Автори наголошують на необхідності формування інклюзивного та рівноправного освітнього простору, який враховує різні потреби учасників освітнього процесу. Цифровізація, як важливий елемент сучасної педагогіки, одночасно відкриває нові можливості та ставить виклики перед педагогами, потребуючи інноваційного підходу до викладання. У статті представлені рекомендації щодо підвищення ефективності освітнього процесу та адаптації до умов цифрового суспільства.

Ключові слова: цифровізація, освіта, педагогічна майстерність, цифрові розриви, цифрова безпека, навчання.

Marian Mykolaiovych TRIPAK,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of finance, accounting and taxation named after S.Yurii,
Honored education worker of Ukraine, Rector
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: tmm.75@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6924-5469

Yaroslava Volodymyrivna TOPORIVSKA,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Arts,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
E-mail: toporivochka@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1808-6271

Molin ZHU,
Postgraduate Student at the Department of Musicology
and Methods of Musical Art,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
E-mail: 15375110711@163.com
ORCID: 0009-0002-4830-847X

CHALLENGES OF DIGITALIZATION IN EDUCATION AND THE ROLE OF PEDAGOGICAL MASTERY IN THEIR RESOLUTION

The article explores the challenges of digitalization in education and the significance of pedagogical mastery in addressing these issues. It highlights the relevance of digital transformation, which drives substantial changes in the educational environment. The authors emphasize the need to develop digital competencies among future educators to ensure their readiness for professional activities in a digital society.

The aim of the study is to identify the problems of digitalization in education and define the key conceptual parameters for addressing them through enhancing pedagogical mastery.

The study analyzes the primary barriers to digitalization, including digital inequality (regional, socio-economic, individual, and sectoral), issues of privacy and security, and insufficient adaptation of digital tools to various educational formats. It concludes that these challenges negatively impact the effectiveness of the educational process, particularly due to limited access to technologies, learning resources, and programs.

Special attention is given to the role of pedagogical mastery in the context of digitalization. It is noted that a modern educator must not only possess a high level of professional competence but also critical thinking skills, the ability to use digital tools effectively, and the capacity to adapt them to individual educational trajectories of learners. The importance of self-education and participation in professional development activities is substantiated, as these are essential for continuous updating of knowledge and skills in the digital environment.

The authors stress the necessity of creating an inclusive and equitable educational space that accommodates the diverse needs of participants in the educational process. Digitalization, as a vital element of modern pedagogy, simultaneously offers new opportunities and presents challenges to educators, requiring innovative approaches to teaching. The article provides recommendations for improving the efficiency of the educational process and adapting to the conditions of a digital society.

Key words: digitalization, education, pedagogical mastery, digital divide, digital security, learning.

Вступ. Технологічні новації глобального значення зумовлюють трансформації в освітньому середовищі під впливом цифрових технологій. Тобто сучасний світ швидко змінюється і саме цифровізація стає ключовим чинником розвитку освітнього середовища. Педагогічна освіта як основа підготовки майбутніх учителів потребує інноваційних технологій, що зумовлюють готовність до професійної діяльності в умовах цифрового суспільства.

Фундаментальністю відзначаються наукові дослідження змін освітніх форматів під впливом розвитку дистанційного навчання, гібридних і змішаних освітніх процесів та новітніх інструментів викладання. Сучасний педагог повинен володіти не лише певними знаннями відповідно

до педагогічного спрямування, але й навичками використання інформаційно-комунікаційних технологій. Тут важливо розвивати цифрові компетентності майбутнього вчителя.

Посилює актуальність проблематики цифровізації освіти необхідність адаптації освітнього процесу завдяки використанню різноманітних онлайн-платформ та цифрових ресурсів, що запобігає викликам певного цифрового розриву, тобто нерівному доступу до цифрових технологій та ресурсів.

Отже, дослідження проблем цифровізації освіти та ролі педагогічної майстерності у їх вирішенні є сучасним, актуальним та доволі значимим для забезпечення якісної підготовки педагогів, що здатні ефективно працювати в цифровому суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доволі популярним предметом досліджень у світовій педагогічній науці нині стала цифровізація. Так, Мітчел Резнік (Mitchel Resnick) у своїй фундаментальній праці «Lifelong Kindergarten», спираючись на більш як тридцятирічний досвід роботи в лабораторії Масатчусетського технологічного інституту, досліджує нові технології та стратегії залучення молоді до творчого навчання через програмування ігор, краудсорсинг та масштабні групові проєкти [18].

Ларрі Кюбан (Larry Cuban), професор Стенфордського університету, предметом дослідження вибрав педагогічні практики та сучасні технології [11–13].

Канадський дослідник Тоні Бейтс – автор одинадцяти книг у галузі онлайн-навчання та дистанційної освіти, у своїй фундаментальній праці «Teaching in a Digital Age: Third Edition – General» розглядає основні принципи, якими керуються ефективні педагоги в епоху цифрових технологій, та пропонує набір унікальних компетентностей сучасних фахівців-педагогів [9].

У своїх дослідницьких статтях «The role of higher education in upscaling global professional development through open, online collaboration» та «Massive Open Online Courses (MOOCs)» Діана Лауріланд розглядає зміни у форматі онлайн-освіти через високий потенціал масових відкритих онлайн-курсів як доволі потужної платформи цифровізації вищої освіти [16–17].

Один із найвпливовіших учених у галузі педагогіки професор Мельнбурського університету Джон Хетті у своїх дослідженнях обґрунтовує концепцію «Видимого навчання» [15], тобто в результаті тривалого дослідження автор зробив висновок, що педагоги повинні стати центральним елементом успішного навчання через самооцінку власного розвитку.

Директор програми підготовки вчителів Шеллера та The Education Arcade професор Ерік Клопфер використовує методологію Design Based Research, яка охоплює екосистеми освітніх технологій від проєктування та розробки нових технологій до професійного розвитку та впровадження через застосування комп'ютерних ігор-симуляторів для розуміння науки, технологій, інженерії та математики [14].

У своїй праці «Networks of outrage and hope social movements in the internet age» професор Мануель Кастелс [10] розкриває проблему цифровізації суспільних відносин через постійне вдосконалення цифрових технологій, що змінюють соціум.

Таким чином, нині фундаментальні праці науковців у сфері цифрового розвитку освіти торкаються проблематики застосування різноманітних цифрових інструментів та інноваційних технологій, що змінюють традиційні підходи до педагогіки та виводять на новий рівень педагогічну майстерність та саморозвиток сучасного вчителя.

Метою дослідження є виокремлення проблем цифровізації освіти та визначення основних концептуальних параметрів їх вирішення через підвищення майстерності педагогів.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо, що проблематику цифровізації педагогічної освіти потрібно розглядати як елемент комплексної наукової проблеми цифровізації суспільних відносин та цифровізації освіти загалом.

Цифровізація суспільних відносин є багатогранним та доволі неоднозначним об'єктом для дослідження, адже його характеристика розпочинається із бар'єрів. Їх уникнення дослідники визначають як пріоритетне завдання. Тому фокус на бар'єри цифровізації суспільних відносин визначає хід дослідження та алгоритми проблематики цифровізації педагогічної освіти як мети цього дослідження (табл. 1).

Сучасний цифровий світ – це широкі можливості, що відкривають доступ до інформаційних ресурсів. Однак в онлайн-середовищі виявляється проблема цифрової нерівності. Нерівномірний доступ різних соціальних категорій населення до цифрових технологій, Інтернету,

Проблеми цифровізації суспільних відносин

Бар'єри цифровізації	Структура бар'єру	Характеристика перешкод
Цифрова нерівність	Регіональна цифрова нерівність	Цифровий розрив, суть якого полягає у забезпеченні населенню доступу до цифрових технологій у різних регіонах
	Соціально-економічна цифрова нерівність	Цифровий розрив пов'язаний із рівнем життя населення в основному через низький рівень матеріального забезпечення
	Індивідуальна цифрова нерівність	Цифрові розриви між індивідуальними навичками та цифровою грамотністю
	Галузева цифрова нерівність	Цифрові розриви, що пов'язуються із неоднорідністю розвитку галузей економіки та їх діджиталізацією
Проблема конфіденційності та безпеки	Неавторизований доступ і викрадення даних	Персональні дані є об'єктом хакерських атак для здійснення незаконних дій
	Соціальна інженерія та маніпуляції	Кіберзлочинці можуть використовувати соціальну інженерію, щоб маніпулювати користувачами
	Трекінг і моніторинг діяльності	Передбачає використання цифрових інструментів для моніторингу дій користувачів через застосування функцій відстеження

гаджетів зумовлюється нерівністю у цифрових навичках, регіональною особливістю, неоднорідністю галузевого розвитку економіки. Звичайно, цифрова нерівність не залишається без наслідків, основну групу з яких становлять детермінанти соціально-економічного розвитку.

У контексті доступності цифрова нерівність розглядається через чинники цифрового розриву, що супроводжує розвиток цифрового суспільства.

«Параметри, за якими визначають цифровий розрив, включають, головним чином, стан розвитку країни порівняно з іншими країнами (розрив у потужностях, розрив в участі, розрив результатів), стан розвитку урбанізованих та сільських територій та їхнього населення, показники індивідуального доходу, рівня освіченості, вікової структури (розрив доступу, розрив грамотності, розрив у використанні) у межах країни та порівняно між країнами» [1, с. 52].

У структурі бар'єру цифрової нерівності однією із важливих передумов є регіональний цифровий розрив. У багатьох регіонах, особливо з переважаючою сільською місцевістю, доступність до високошвидкісного Інтернету залишається послугою доволі обмеженою або дорогою. В Україні така проблема проявила себе в роки пандемії COVID-19, коли здобувачі освіти у сільських регіонах мали значні труднощі із дистанційним навчанням через обмежений доступ до Інтернету (рис. 1).

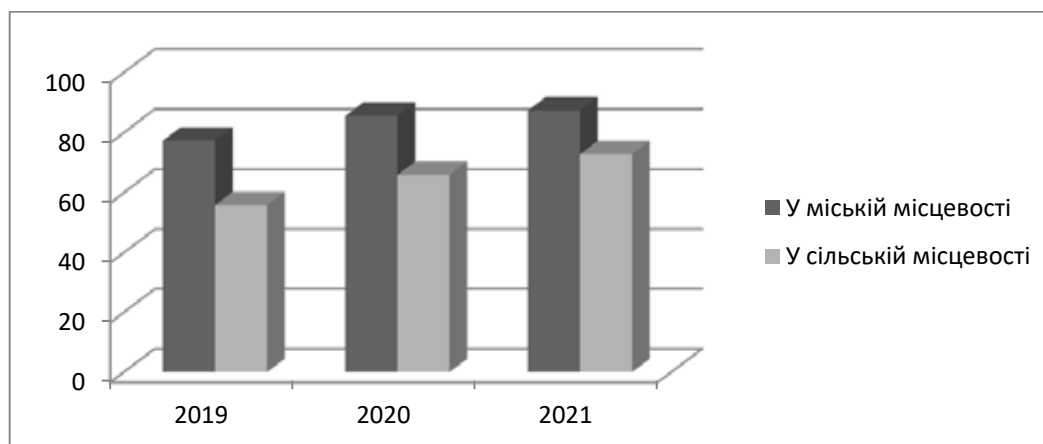

Рис. 1. Частка домогосподарств, які мали доступ до послуг Інтернету під час пандемії COVID-19*

*Примітка. Побудовано авторами за [12; 13; 14]

Соціально-економічна цифрова нерівність передбачає наявність цифрових розривів, що зумовлені рівнем доходу окремих верств населення. Тобто сім'ї з нижчим доходом домогосподарства не можуть дозволити собі гаджети із потужними функціональними можливостями або смартфони із доступом до безлімітного Інтернету. Водночас особи із низьким рівнем доходу не мають можливості придбати ліцензійні програмні продукти або спеціалізовані платні освітні курси, що забезпечуватимуть якісний освітній процес. Так, наприклад, вартість окремих комп'ютерних освітніх програм у разі перевищує рівень мінімальної заробітної плати (на 01.11.2024 р. становить 8000 грн) (табл. 2).

Індивідуальна цифрова нерівність у суспільстві пов'язується із цифровими розривами на рівні поколінь та індивідуальних цифрових навичок окремих осіб. Так, молоде покоління, яке виросло у цифровому світі, стає поза конкуренцією зі старшим поколінням.

На сьогодні «частка українців, цифрові навички яких визначаються нижче позначки «базовий рівень», скоротилася на 5,2%. Частка українців, які не мають жодних цифрових навичок («No skills»), скоротилася на 4%. Більшість тих, хто не має жодних цифрових навичок, це – люди віком понад 60, не працюють, з рівнем освіти середня чи середня спеціальна, а також ті, хто не має підключення до Інтернету» [6, с. 17].

Слід зауважити, що багато Інтернет-ресурсів та додатків не адаптовані для здобувачів з особливими потребами, що виокремлює ще одну категорію осіб, що перебувають під загрозою цифрового розриву, – це особи з інвалідністю.

Галузевий цифровий розрив пов'язується із неоднорідністю діджиталізації галузей економіки (табл. 3).

Цифрові розриви мають безпосередній вплив на розвиток педагогічної освіти, адже високий динамізм навчального процесу майбутніх педагогів тут значно обмежується. Таке обмеження перш за все зумовлене тим, що багато навчальних ресурсів, зокрема онлайн-курси, професійні педагогічні тренінги, матеріали вебінарів, доступні лише у цифровому форматі.

Майбутні педагоги із низьким рівнем цифрової грамотності значно обмежені у можливостях користування діджитал-технологіями сучасної педагогіки, а отже, в оптимізації та ефек-

Таблиця 2

Вартість окремих ліцензійних програм в Україні, що можуть використовуватися в освітньому процесі*

Програмний продукт	Характеристика	Вартість програмного продукту на 01.11.2024 р. (грн)
Office Home and Business 2021	остання версія офісного пакета Microsoft, програми якої працюють швидше та мають деякі корисні доповнення	12999
Adobe Captivate	програмне забезпечення для створення абсолютно адаптивних електронних курсів, а також контенту, що запам'ятовується, для пристроїв на будь-яких платформах	20663
Cisco webex meetings	Можливість організувати конференції до 1000 користувачів в аудіоформаті, а також підключення до 75 учасників у відео HD-форматі. Немає обмежень щодо тривалості конференції. Підтримка чату під час конференції, а також розділ «Питання та відповіді». 10 Gb хмарне сховище для запису відеоконференцій. Можливість транслювати екран і програми, проводити опитування, передавати управління (права презентера) і т.д. Підтримка виробника. Унікальна адреса сайту організатора	25095
Adobe creative cloud all apps	набір додатків та сервісів для створення та обробки фотографій, відео, вебконтенту та розробки дизайну. Вбудовані посібники та шаблони дозволять освоїти необхідні функції та відразу приступити до роботи.	51784

*Примітка. Побудовано за даними [16]

Галузеві цифрові розриви*

Цифрові технології	Відсоток підприємств, які впроваджують технології	Основні переваги	Галузі економіки
Штучний інтелект	37%	Автоматизація виробничих процесів, мінімізація виробничих витрат	Охорона здоров'я, фінанси, промисловість, освіта і наука
Big Data	53%	Прогноз попиту, аналіз ринкових позицій та поведінки споживачів	Сільське господарство, сфера послуг, торгівля, енергетика
Хмарні технології	83%	Зниження витрат на ІТ-інфраструктуру	Освіта, транспорт, охорона здоров'я, фінанси, торгівля, енергетика
Інтернет речей	29%	Моніторинг обладнання, зниження витрат на технічне обслуговування	Промисловість, сільське господарство, транспорт, енергетика
Автоматизація бізнес-процесів	43%	Скорочується час для виконання рутинних завдань, підвищується продуктивність	Промисловість, енергетика, сільське господарство, торгівля, транспорт, сфера послуг
Аналітика в реальному часі	45%	Прискорення прийняття рішень, підвищення точності прогнозів, ефективне управління	Торгівля, промисловість, сільське господарство, освіта, наука

*Примітка. Побудовано за [18, с. 469]

тивності навчального процесу у майбутньому через брак комунікації з учнями та застосування цифрових інструментів педагогічної майстерності.

Зростаюча конкуренція між майбутніми педагогами через цифрову нерівність та цифрові розриви тягне за собою великі психологічні проблеми для здобувачів педагогічної освіти і, як наслідок, суттєве зниження мотивації до самовдосконалення та індивідуального розвитку.

Стратегічними пріоритетами соціального розвитку нині є рівність та інклюзивність. І саме цифровізація стає тим інструментом, який сприяє у формуванні суспільства рівності, доступності, інклюзивності. Майбутні педагоги, що не мають достатнього доступу до сучасних цифрових технологій поряд із обмеженістю у використанні звичайних платформ дистанційної чи онлайн-освіти, не здатні опанувати використання адаптивних спеціалізованих програм для учнів з особливими потребами. Так, наприклад, додаткових цифрових навичок потребують технології Voice Over та TalkBack. Перша розроблена для спрощення роботи користувачів з вадами зору. Вона здатна озвучувати дані, що відображаються на екрані комп'ютера. Своєю чергою TalkBack дає можливість підключити функцію брайлівської підтримки, додатково встановивши застосунок BrailleBack [7, с. 44].

З огляду на фактори та темпи цифровізації суспільних відносин вагомою проблемою є забезпечення безпеки та конфіденційності. У системі освіти це особливо гостро відчувається, оскільки у відкритому доступі накопичується інформація про науково-педагогічний та педагогічний персонал, контингент здобувачів, коло освітніх та наукових інтересів. Така інформація, будучи доступною через електронні ресурси, може стати проблемою технічного, правового та етичного характеру.

Заклади освіти та розробники цифрових платформ повинні врахувати вимоги національних та міжнародних стандартів захисту персональних даних. Важливо забезпечити належне навчання педагогічного персоналу та здобувачів освіти щодо правил безпечного користування інформаційними ресурсами, адже відсутність відповідних знань призводить до того, що користувачі самі стають винуватцями витоку інформації. Це змінює структуру взаємодії в освітньому середовищі, оскільки системи, що використовуються в управлінні освітнім процесом (наприклад, Moodle, Classroom тощо), накопичують інформацію про освітню діяльність здо-

бувачів та педагогічного персоналу, а також їх персональні дані і повідомлення, стають проблемою правового характеру щодо захисту прав і свобод учасників освітнього процесу.

Важливо зазначити і роль академічної доброчесності, адже результати науковців та освітян – це зазвичай публічна інформація, однак ідеї, авторські методики та програми в час активної цифровізації є доволі привабливим об'єктом для недоброчесних осіб.

З урахуванням вищевикладеного слід зазначити, що майстерність педагога в умовах цифровізації передбачає не лише високий рівень професійної компетентності, але й здатність ефективно використовувати цифрові інструменти та спеціалізовані ІТ-технології для забезпечення якісного навчального процесу. Як зазначають дослідники, сама «цифрова компетентність спрямована на вдосконалення застосування цифрових технологій в освітньому процесі; аналіз і прогнозування подальшої діяльності педагога; розвиток навичок, необхідних для цифрової трансформації; покращення якості навчального процесу» [5].

Важливим елементом майстерності педагога є не лише здатність використовувати сучасні цифрові технології, але й здатність їх адаптувати та самому адаптуватися до умов освітнього процесу, адже формат навчання може бути офлайн, онлайн чи змішаний. Так, за змішаної форми навчання важливою для педагога є здатність створювати оптимальні умови для самостійної роботи учня, стимулюючи їхню активну участь у навчальному процесі, забезпечуючи підтримку та керівництво на всіх етапах навчання.

Цифрові технології дають широкі можливості для індивідуального навчання, що дозволяє враховувати індивідуальні потреби та освітню траєкторію кожного учасника освітнього процесу. Це змушує педагога адаптувати свої освітні програми через цифрові платформи для створення персональних завдань, індивідуальних кейсів для кожного здобувача.

Одним із важливих аспектів майстерності педагога є усвідомлення проблем цифрової етики та безпеки. Педагоги повинні вміти навчати учнів безпечного та відповідального користування Інтернетом через важливість захисту особистої інформації та етики використання цифрових ресурсів. Тут педагог виступає в ролі наставника у формуванні цифрової грамотності молодого покоління.

В умовах величезного потоку інформації, що надходить, критичне мислення стає надзвичайно важливим елементом освітнього процесу. При цьому критичним мисленням повинен володіти не лише сам педагог, але й учень. Тобто сприяння у розвитку навичок критичного мислення учнів через уміння аналізу інформації, відокремлення фактів від думок, оцінювання надійності джерел інформації посилює педагогічну майстерність та формує особистість педагога як активного, критично налаштованого користувача цифрового контенту.

Водночас цифровізація вимагає від педагога постійного оновлення знань і навичок. Отже, самоосвіта через участь у професійних вебінарах, курсах підвищення кваліфікації та обмін досвідом з колегами є невід'ємною складовою частиною педагогічної майстерності у складному цифровізованому освітньому просторі. Це формує індивідуальну креативність педагога, що втілюється у готовності випробовувати нові методики навчання і впроваджувати інноваційні компоненти у власній педагогічній практиці.

Висновки і пропозиції. Цифровізація є ключовим напрямом розвитку сучасного освітнього середовища, що зумовлює зміни в педагогічній освіті та вимагає формування цифрових компетентностей педагогів.

Умови цифрового суспільства створюють як нові можливості, так і виклики, серед яких вкрай проблемними є цифрова нерівність та інформаційна безпека.

Важливою стає необхідність адаптації цифрових інструментів до різних форматів навчання. Саме тут ключова роль відводиться майстерності педагога, що передбачає не лише професійні знання, але й здатність ефективно використовувати цифрові технології, критично мислити та формувати навички відповідального використання інформаційних ресурсів. Для цього майбутні педагоги повинні чільне місце відвести самоосвіті, що дозволить адаптувати цифрові інструменти до різних форматів освітнього процесу та індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів.

Загалом інтеграція цифрових технологій у освітній процес – це водночас і перспектива розвитку сучасної освіти, і проблема для педагогіки як науки. Остання відкриває нові горизонти

для наукових досліджень та формує коло наукових інтересів як вітчизняних, так і зарубіжних учених.

Література:

1. Булатова О.В., Резнікова Н.В., Іващенко О.А. Цифровий розрив чи цифрова нерівність? Нові виміри глобальних асиметрій соціально-економічного розвитку і міжнародної торгівлі в умовах техноглобалізму. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Економіка*, 2023. Вип. 25. С. 45–57.
2. Доступ домогосподарств України до Інтернету у 2019 році. Статистичний збірник. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_dd_in19.pdf (дата звернення: 14.11.2024).
3. Доступ домогосподарств України до Інтернету у 2020 році. Статистичний збірник. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_dd_in20.pdf (дата звернення: 13.11.2024).
4. Доступ домогосподарств України до Інтернету у 2021 році. Статистичний збірник. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_dd_internet_21.pdf (дата звернення: 15.11.2024).
5. Кривонос М.П. Цифрова компетентність сучасного педагога. *Електронний збірник наукових праць ЗОІППО*. 2023. № 3(55). URL: http://eprints.zu.edu.ua/38431/1/%d0%9a%d1%80%d0%b8%d0%b2%d0%be%d0%bd%d0%be%d1%81%d0%9c%d0%9f_%d1%82%d0%b5%d0%b7%d0%b8.pdf (дата звернення: 11.11.2024).
6. Прокопенко Н.О. Доступність інформаційних і електронних технологій для старших вікових груп населення України: цифрова грамотність і E-learning. *Environment & Health*. 2024. № 2. С. 15–20.
7. Сучасні засоби ІКТ-підтримки інклюзивного навчання : навчальний посібник / А.В. Гета, В.М. Заїка, В.В. Коваленко та ін. ; за заг. ред. Ю.Г. Носенко. Полтава : ПУЕТ, 2018. 261 с.
8. Цюпак В., Боднар А., Романюк А. Впровадження цифрових технологій управління підприємствами: можливості та виклики. *Економічний аналіз*. 2024 рік. Том 34. № 2. С. 465–479.
9. Bates T. Teaching in a Digital Age: Third Edition – General. Tony Bates Associates Ltd, 2022. 1091 с.
10. Castells M. Networks of outrage and hope social movements in the Internet age. 2015. URL: <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2019/11/Networks-of-Outrage-and-Hope-Social-Movements-in-the-Internet-Age-Manuel-Castells.pdf> (дата звернення: 15.11.2024).
11. Cuban L. Standards vs. Customization: Finding the Balance. *Educational Leadership*. 2012. Т. 69. № 5. С. 10–15.
12. Cuban L. Education Researchers, AERA Presidents, and Reforming the Practice of Schooling, 1916–2016. *Educational Researcher*. 2016. Т. 45. № 2. С. 134–141.
13. Cuban L. Reforming the Grammar of Schooling Again and Again. *American Journal of Education*. 2020. Т. 126. № 4. С. 665–671.
14. Klopfer E., Wendel D. Teaching about complex systems is no simple matter: building effective professional development for computer-supported complex systems instruction. *Instructional Science*. 2016.
15. Hattie J.A.C. Visible Learning. A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement. 2009. 378 p. URL: https://inspirasifoundation.org/wp-content/uploads/2020/05/John-Hattie-Visible-Learning_-A-synthesis-of-over-800-meta-analyses-relating-to-achievement-2008.pdf (дата звернення: 15.11.2024).
16. Laurillard D. Massive Open Online Courses (MOOCs). / David M., Amey M. (Eds.) The SAGE Encyclopedia of Higher Education. Thousand Oaks, CA, USA : SAGE Publications Inc., 2019.
17. Laurillard D., Kennedy E. The role of higher education in upscaling global professional development through open, online collaboration. / Callender C., Locke W., Marginson S. (Eds.). Changing Higher Education for a Changing World. London : Bloomsbury, 2020.
18. Resnick M. Lifelong Kindergarten: Cultivating Creativity through Projects, Passion, Peers, and Play. 2017. URL: <https://lcl.media.mit.edu/resources/readings/chapter1-excerpt.pdf?pdf=ch1-en> (дата звернення: 15.11.2024).
19. SoftOnline. URL: <https://softonline.com.ua/ua/catalog/vendors/> (дата звернення: 14.11.2024).

References:

1. Bulatova, O.V., Reznikova, N.V., & Ivashchenko, O.A. (2023). Tsyfrovyy rozryv chy tsyfrova nerivnist? Novi vymiry hlobalnykh asymetrii sotsialno-ekonomichnoho rozvytku i mizhnarodnoi torhivli v umovakh tekhnoglobalizmu [Digital divide or digital inequality? New dimensions of global asymmetries in socio-economic development and international trade under technoglobalism]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomika*, 25, 45–57 [in Ukrainian].
2. *Dostup domohospodarstv Ukrainy do Internetu u 2019 rotsi* [Access of Ukrainian households to the Internet in 2019]. Statystychnyi zbirnyk. Retrieved from: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_dd_in19.pdf [in Ukrainian].
3. *Dostup domohospodarstv Ukrainy do Internetu u 2020 rotsi* [Access of Ukrainian households to the Internet in 2020]. Statystychnyi zbirnyk. Retrieved from: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_dd_in20.pdf [in Ukrainian].

4. *Dostup domohospodarstv Ukrainy do Internetu u 2021 rotsi* [Access of Ukrainian households to the Internet in 2021]. Statystychnyi zbirnyk. Retrieved from: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_dd_internet_21.pdf [in Ukrainian].
5. Kryvonos, M.P. (2023). Tsyfrova kompetentnist suchasnoho pedahoha. *Elektronnyi zbirnyk naukovykh prats ZOIPPO* [Digital competence of a modern educator. Electronic Collection of Scientific Works of ZOIPPO]. Retrieved from: http://eprints.zu.edu.ua/38431/1/%d0%9a%d1%80%d%b8%d0%b2%d0%be%d0%bd%d0%be%d1%81%d0%9c%d0%9f_%d1%82%d0%b5%d0%b7%d0%b8.pdf [in Ukrainian].
6. Prokopenko, N.O. (2024). Dostupnist informatsiinykh i elektronnykh tekhnolohii dlia starshykh vikovykh hrup naselennia Ukrainy: tsyfrova hramotnist i E-learning [Accessibility of information and electronic technologies for older age groups in Ukraine: Digital literacy and E-learning]. *Environment & Health*, 2, 15–20 [in Ukrainian].
7. Heta, A.V., Zaika, V.M., & Kovalenko, V.V., et al. (2018). *Suchasni zasoby IKT pidtrymky inkluzyvnogo navchannia* [Modern ICT tools to support inclusive education: *Navchalnyi posibnyk*]. Poltava: PUET [in Ukrainian].
8. Tsyupak, V., Bodnar, A., & Romanyuk, A. (2024). Vprovadzhennia tsyfrovyykh tekhnolohii upravlinnia pidpriemstvamy: mozhlyvosti ta vyklyky [Implementation of digital enterprise management technologies: Opportunities and challenges]. *Ekonomichnyi analiz*, Vol. 34 (2) [in Ukrainian].
9. Bates, T. (2022). *Teaching in a Digital Age: Third Edition – General*. Tony Bates Associates Ltd [in English].
10. Castells, M. (2015). Networks of outrage and hope: Social movements in the internet age. Retrieved from: <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2019/11/Networks-of-Outrage-and-Hope-Social-Movements-in-the-Internet-Age-Manuel-Castells.pdf> [in English].
11. Cuban, L. (2012). Standards vs. Customization: Finding the Balance. *Educational Leadership*, 69 (5), 10–15 [in English].
12. Cuban, L. (2016). Education Researchers, AERA Presidents, and Reforming the Practice of Schooling, 1916–2016. *Educational Researcher*, 45 (2), 134–141 [in English].
13. Cuban, L. (2020). Reforming the Grammar of Schooling Again and Again. *American Journal of Education*, 126 (4), 665–671 [in English].
14. Klopfer, E., & Wendel, D. (2016). Teaching about complex systems is no simple matter: Building effective professional development for computer-supported complex systems instruction. *Instructional Science* [in English].
15. Hattie, J.A.C. (2009). *Visible Learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. Retrieved from: https://inspirasifoundation.org/wp-content/uploads/2020/05/John-Hattie-Visible-Learning_-A-synthesis-of-over-800-meta-analyses-relating-to-achievement-2008.pdf [in English].
16. Laurillard, D. (2019). Massive Open Online Courses (MOOCs). In M. David & M. Amey (Eds.), *The SAGE Encyclopedia of Higher Education*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications Inc [in English].
17. Laurillard, D., & Kennedy, E. (2020). The role of higher education in upscaling global professional development through open, online collaboration. In C. Callender, W. Locke, & S. Marginson (Eds.), *Changing Higher Education for a Changing World*. London: Bloomsbury [in English].
18. Resnick, M. (2017). Lifelong Kindergarten: Cultivating Creativity through Projects, Passion, Peers, and Play. Retrieved from: <https://lcl.media.mit.edu/resources/r/chapter1-excerpt.pdf?pdf=ch1-en> [in English].
19. SoftOnline. Retrieved from: <https://s.com.ua/ua/catalog/vendors/> [in English].

УДК 376-056.2/3(036)

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-3-12>

Володимир Миколайович ШЕВЧЕНКО,
доктор педагогічних наук, професор кафедри
сурдопедагогіки та сурдопсихології імені М.Д. Ярмаченка,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
E-mail: shevchenko_volodumur@ukr.net
ORCID: 0000-0003-0119-3206

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА РОЗВИТОК ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ)

У статті досліджуються питання історичного розвитку та організації процесу інклюзивного навчання для дітей з особливими потребами в умовах сучасних викликів. Порівняльний аспект дозволяє виявити специфіку впровадження інклюзивних практик в освітніх системах, зокрема, в Україні та провідних державах Європейського Союзу. Зазначається вплив соціальних, економічних і культурних факторів на реалізацію інклюзивного підходу та відзначаються основні досягнення та проблеми, що виникають у процесі інтеграції учнів з особливими освітніми потребами.

У статті аналізуються історичні корені інклюзивного навчання, починаючи з руху за права осіб з інвалідністю в ХХ столітті та розробки міжнародних угод, таких як Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю. Ці документи заклали основи сучасного підходу до освіти, яка враховує різноманітні потреби учнів. Автор аналізує етапи розвитку інклюзивного навчання у різних країнах, зокрема в Україні та Європі, акцентуючи увагу на соціальних, культурних та політичних чинниках, що вплинули на реалізацію інклюзивних практик. Окремо розглядаються моделі інклюзивної освіти, їх переваги та недоліки, а також ситуація з підготовкою педагогічних кадрів, які відіграють ключову роль у впровадженні інклюзивних ініціатив.

Автором зазначається, що процес розвитку інклюзивного навчання в освітньому процесі в історичному аспекті відбувався поступово та залежав від розвитку правового, економічного та соціального складників розвитку суспільства. У статті наголошується на тому, що особливого значення в методологічному обґрунтуванні інклюзії мають принципи, що визначають зв'язок теорії та практики, а саме принцип соціальної адаптації, принцип гуманності, принцип синергії, принцип підтримки самостійної активності дитини та принцип індивідуалізму. У статті аналізуються основні історичні етапи розвитку інклюзивного навчання за кордоном та в Україні з урахуванням потреб і проблем, які виникають у процесі запровадження такої форми навчання в освітньому процесі. Запропоновані рекомендації спрямовані на покращення практики інклюзивного навчання, враховуючи досвід країн, які досягли значних успіхів у цій сфері.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивне навчання, діти з особливими освітніми потребами, інтеграція, порушення розвитку.

Volodymyr Mykolayovych SHEVCHENKO,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the M.D. Yarmachenko
Department of Surdopedagogy and Surdopsychology,
Drahomanov Ukrainian State University
E-mail: shevchenko_volodumur@ukr.net
ORCID: 0000-0003-0119-3206

HISTORICAL BACKGROUND AND DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES (COMPARATIVE ASPECT)

Abstract. *The article explores the issues of historical development and organization of inclusive education for children with special needs in the context of modern challenges. The comparative aspect allows us to identify the specifics of the implementation of inclusive practices in educational systems, in particular, in Ukraine and the leading countries of the European Union. The author emphasizes the influence of social, economic and cultural factors on the implementation of an inclusive approach and notes the main achievements and problems that arise in the process of integrating students with special educational needs.*

The article analyzes the historical roots of inclusive education, starting with the movement for the rights of persons with disabilities in the twentieth century and the development of international agreements such as the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. These documents laid the foundation for a modern approach to education that

takes into account the diverse needs of students. The author analyzes the stages of development of inclusive education in different countries, including Ukraine and Europe, focusing on the social, cultural and political factors that have influenced the implementation of inclusive practices. The author also discusses models of inclusive education, their advantages and disadvantages, as well as the situation with the training of teachers who play a key role in the implementation of inclusive initiatives.

The author notes that the process of development of inclusive education in the educational process in the historical aspect was gradual and depended on the development of the legal, economic and social components of society. The article emphasizes that the principles that determine the relationship between theory and practice, namely the principle of social adaptation, the principle of humanity, the principle of synergy, the principle of supporting the child's independent activity and the principle of individualism, are of particular importance in the methodological substantiation of inclusion. The article analyzes the main historical stages of the development of inclusive education abroad and in Ukraine, taking into account the needs and problems that arise in the process of introducing this form of education in the educational process. The proposed recommendations are aimed at improving the practice of inclusive education, taking into account the experience of countries that have achieved significant success in this area.

Key words: inclusion, inclusive education, children with special educational needs, integration, developmental disabilities.

Вступ. Поняття інклюзивного навчання вперше було введено в теорію та практику сучасної освіти американською вченою М. Вілл. Авторкою узагальнено відомості про те, що інклюзія передбачає зміну системи освіти загалом та прийняття дитини з порушенням розвитку на рівні всієї освітньої системи: дошкільної, шкільної, позашкільної. Така система має на меті врахування потреб усіх дітей як з типовим рівнем розвитку, так і з порушеним розвитком, обдарованих дітей, дітей різних етнічних груп, статі, віку, які здобувають освіту разом. Спочатку термін «інклюзія» (від англ. Inclusion – включення) передбачав реформування та перепланування освітнього середовища до потреб дітей, організацію навчальних приміщень таким чином, щоб вони відповідали потребам, вимогам та особливостям розвитку всіх дітей. Згодом інклюзія почала включати і підготовку фахівців для роботи з такою категорією дітей.

Інклюзивне навчання передбачає модернізацію системи освіти, в основі якої є розуміння, що люди з особливими потребами можуть і мають бути залучені до активної діяльності у соціумі. Методологічною основою інклюзивного навчання є положення філософської антропології про людину як духовну особистість. Долаючи фізичні та соціальні перешкоди, особистість є вільною, відкритою світові й має відповідні можливості для розвитку і здатна до самовизначення та соціалізації. Особливого значення в методологічному обґрунтуванні інклюзії мають принципи, що визначають зв'язок теорії та практики, а саме: принципи соціальної адаптації, гуманності, синергії, підтримки самостійної активності особистості та індивідуалізму. Важливими в цьому аспекті є методологічні підходи, зокрема: антропологічний (визначає потребу науки та практики в цілісному інтегративному знанні про дитину з особливими потребами і комплексному вивченні актуальних проблем інтеграції до загальноосвітнього процесу); особистісний (створює відповідні умови для визнання унікальності особистості, інтелектуальної та соціальної свободи, права на повагу, врахування індивідуальних особливостей дітей у засвоєнні освітньої програми); діяльнісний (спрямований на науково-методичне забезпечення навчання, виховання та розвиток дітей з особливими потребами, створення навчально-виховних умов на основі реалізації індивідуальної програми розвитку).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми освітньої інтеграції та інклюзії загалом цікавили багатьох вітчизняних (таких як Ю. Богінська, Л. Будяк, Л. Вавіна, Н. Ворон, Т. Ілляшенко, А. Капська, А. Колупаєва, Н. Мирошніченко, А. Мудрик, Ю. Найда, Н. Софій, С. Хлебик та ін.) і закордонних (таких як Д. Барбер, Т. Бут, Ч. Веббер, Д. Делпелер, М. Кинг-Сирс, Т. Лорман, Т. Мітлер, Д. Мак Гі-Річмонд, К. Стафофорд, Д. Роза, Д. Харві та ін.) учених.

Попри наявність достатньої інформації щодо інтеграції дітей з особливими потребами в загальний освітній простір, ставлення до такої форми освіти залишається неоднозначним. Багато вчителів не усвідомлюють різниці між інклюзією та інтеграцією, вважаючи їх синонімами; вони не приймають ключові принципи інклюзії та негативно сприймають можливість навчання дітей з особливими потребами разом з іншими учнями.

Мета дослідження – характеристика поняття інклюзії як актуальної форми навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах сучасних викликів та порівняльний аналіз розвитку інклюзивного навчання за кордоном і в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із середини ХХ століття у світі починає формуватися нове розуміння актуальних проблем дітей із ООП та ролі суспільства у створенні умов для їх успішної інтеграції.

Загально відомо, що у західних країнах ідея навчання дітей з інвалідністю за останні сто років пройшла три етапи трансформації.

Перший етап (з початку ХХ століття до середини 60-х рр.) – «медична модель» – дитину з інвалідністю розглядали як хвору, яка потребує медичного догляду та лікування, що краще здійснювати у спеціально організованому закладі.

Другий етап (середина 60-х – середина 80-х рр.) – «модель нормалізації» та заснована на ній концепція інтеграції, яка передбачає, що вчитися можуть усі діти, незалежно від тяжкості наявних у них порушень, але дитина має бути підготовлена до прийняття її освітньою установою та суспільством (знати норми, характерні для домінуючої культури та керуватися ними). У цей період набувають великого поширення ідеї соціальної інтеграції дітей з інвалідністю в умовах економічних перетворень.

Третій етап (середина 80-х рр. – теперішній час) – «соціальна модель» та заснована на ній концепція інклюзії, яка передбачає, що не дитина повинна готуватися до включення у систему освіти, а сама система освіти має бути готовою до включення до неї будь-якої дитини [9].

Ключову роль у розвитку інтеграційних процесів, які передували розвитку інклюзії, зіграла висунута скандинавськими країнами концепція «нормалізації» (Н.Е. Бенк-Міккельсен, 1959; Б. Нір'є, 1968) та законодавчо закріплена позиція соціальної політики щодо осіб з особливими потребами (далі – із ООП), в основі якої є нормалізація умов соціального життя для такої категорії відповідно до міжнародних правових актів («Декларація прав людини» та ін.). Одним зі складників і аспектів соціалізації стало інтегроване та інклюзивне навчання.

Економічні, технічні та інформаційні можливості розвинених країн Європи, США, Японії дозволили реалізувати інклюзивне навчання разом із наявною системою спеціальної освіти за рахунок одночасного створення спеціального освітнього середовища у системі загальної освіти, а також зробити максимально доступним архітектурний дизайн та простір загалом, зняти інформаційні бар'єри та значно збільшити можливість участі такої категорії осіб у соціальному житті [3, с. 54].

Уже з 60-х рр. ХХ ст. починаються пошуки шляхів спільного навчання дітей, які відбуваються паралельно в різних країнах світу (Скандинавські країни, країни Європи, США та Японія). Якщо у Скандинавії процес інтеграції починає реалізуватися переважно нормативним і практичним шляхом, то у США її реалізації передують педагогічні пошуки та експерименти. Так, 1962 р. М. Рейнолдс публікує програму спеціальної освіти, у якій передбачається досягнення якомога більшої участі дітей з особливими освітніми потребами у загальному освітньому просторі за принципом: «різноманіття трохи більше, ніж це необхідно». 1970 р. американець Е. Дено пропонує схожу концепцію, яка отримує назву «Модель «Каскад» [12, с. 229–237]. Під «Каскадом» розуміється система підтримки соціальних та психолого-педагогічних заходів, що дозволяють дитині з особливими потребами якнайменше вирізнитись із «загального потоку» в процесі навчання та соціалізації («mainstream»). Цей термін набуває великого поширення в 90-ті роки ХХ ст. і в нашій країні, а США в цей період вже перейшли на нову термінологію – «інклюзія».

Після західноєвропейських країн 1975 року США прийняттям закону 94-142 «Закон про освіту для всіх дітей-інвалідів» (The Education for all Handicapped Children Act) ставить інтеграцію та інклюзію на правову основу. Введення у 70-х – поч. 80-х рр. ХХ ст. інтеграційних та інклюзивних інновацій в освітню практику загальноосвітньої школи США призвело до появи низки труднощів та проблем. Як свідчать проведені на той час дослідження в педагогічному та освітньому середовищі, однією із суттєвих проблем стала неготовність учителів загальноосвітньої школи до нового виду професійної діяльності та нової відповідальності. Подібна картина стала досить типовою для багатьох європейських країн, які в другій половині ХХ ст. започаткували реалізацію інтеграційних ідей в освіті [3, с. 59].

Надії «піонерів» у сфері інтеграції та інклюзії, які поклалися на швидкий і широкий «mainstreaming», себе не виправдали. Стало зрозуміло, що програма інтегрованого та інклюзивного навчання не може бути впроваджена за один день методом адміністративних рішень

та простим переведенням дітей з особливими потребами зі спеціальної школи до загальноосвітньої. Для цього необхідна значна і тривала робота, що передує залученню дітей з ООП до загальноосвітньої школи; організаційно-методична робота, що передбачає відповідну підготовку вчителя; знаходження оптимальних способів адаптації та модифікації навчальних планів та програм, розробку нових методичних підходів, способів, прийомів, таких дидактичних засобів, які дозволяють усім дітям у навчальному процесі, відповідно до їхніх особливостей, можливостей і потреб спільно навчатися в загальному освітньому просторі. Також потрібні були чіткі уявлення про джерела та розміри фінансування інклюзивного навчання, про способи контролю за дотриманням прав кожної дитини на доступну та повноцінну освіту. Це пов'язано з тим, що економічний та фінансовий складники у процесі впровадження інклюзивного навчання мають першочерговий вплив на весь подальший процес навчання та соціалізації такої категорії дітей [6, с. 23].

На початку 80-х років ХХ ст. американські вчені почали зазначати про недопущення запровадження інклюзії, наголошуючи на тому, що робота непідготовленого вчителя загальноосвітньої школи з дитиною із ООП має негативний аспект.

Ідеї інтеграції дітей з ООП у суспільство отримали достатню підтримку в різних міжнародних організаціях, у яких почали розроблятися різноманітні законодавчі ініціативи [9].

Аналізуючи правові аспекти, варто зазначити, що у 1948 році приймається «Загальна декларація прав людини», відповідно до якої право на обов'язкову безкоштовну початкову освіту отримує кожен здобувач. У Декларації прав дитини, прийнятій у 1959 році, проголошуються такі принципи щодо дітей з інвалідністю:

- поширення Декларації на всіх дітей без жодних винятків;
- здобуття освіти на основі рівності можливостей, розвитку здібностей та умінь.

Права дітей з інвалідністю знайшли відображення у «Декларації про права розумово відсталих осіб» (1971), у якій підтверджено право кожної людини з фізичними чи психічними порушеннями на освіту та соціальну підтримку. У «Всесвітній програмі дій щодо осіб з інвалідністю» (1982) зазначалося, що створення рівних можливостей означає процес, що передбачає загальний, рівний доступ до освіти. У «Конвенції про права дитини» (1989) було закріплено право всіх дітей на освіту без дискримінації. У «Всесвітній декларації про освіту» (1990) підкреслювалося, що необхідно вжити заходів щодо забезпечення рівного доступу до освіти всіх категорій осіб з інвалідністю як невід'ємної частини системи освіти. Особливо виділялася думка про те, що перспективним шляхом для задоволення освітніх потреб такої категорії дітей може бути реструктуризація шкіл відповідно до потреб усіх учнів [11, с. 229].

Відповідно, в останній чверті ХХ ст. за кордоном розпочалося активне становлення та розвиток інклюзії як важливої форми нових підходів до інтеграції дітей з ООП у шкільну освіту, що передбачало задоволення освітніх потреб дітей з інвалідністю. У 1993 році Організація Об'єднаних Націй (ООН) затвердила «Стандартні правила щодо забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю», в яких йдеться про те, що люди з інвалідністю, незалежно від віку та статі, мають рівні можливості під час отримання освіти. Розпочався активний процес формування та впровадження в освітню практику нового науково-педагогічного поняття «інклюзія», що базується на таких аспектах:

- забезпечення приналежності до спільноти різних соціальних груп;
- створення умов для здобуття освіти через підготовку диференційованих індивідуальних освітніх програм для оволодіння сучасними знаннями;
- врахування освітніх запитів, а також створення спеціальних психолого-педагогічних умов для всебічного навчання та виховання.

Всебічне обговорення цього питання відбулося 1994 року в м. Саламанка (Іспанія) на Всесвітній конференції з освіти осіб з особливими потребами. На ній офіційно вводиться у міжнародний вжиток термін «інклюзія» та проголошуються принципи інклюзивного навчання. У прийнятій «Декларації про принципи, політику та практичні дії у сфері освіти осіб з особливими потребами» наголошувалося на необхідності та невідкладності забезпечення освіти для дітей, молоді й дорослих з особливими потребами в рамках загальноосвітньої системи освіти. Інклюзивне навчання передбачає не лише активне включення та участь дітей і підлітків з ООП в освітній процес загальноосвітньої школи, але й перебудову всього процесу загальної

освіти як системи для забезпечення освітніх потреб усіх дітей. Увага була наголошена на тому, що інклюзія – це реформа освітньої системи, головна мета якої – затвердити право кожного на освіту [11, с. 237].

В історично-порівняльному екскурсі щодо впровадження інклюзивного навчання розглянемо приклади найбільш розвинених країн світу.

Серед країн Європи важливим є досвід інклюзивного навчання Німеччини. У країні функціонують різні загальноосвітні шкільні навчальні заклади, які фінансуються як за рахунок держави, так і приватно. Є так звані «вальдорфські школи». Рішення про прийняття дітей до них залежить від того, чи зможе дитина інтегруватися у середовище дітей, які вже навчаються у школі, саме тому в такому закладі навчаються діти з різними особливими потребами. Зазвичай бажаючих потрапити до «вальдорфських шкіл» більше, ніж вони можуть прийняти, і всупереч поширеній думці, що такі навчальні заклади надають не надто високий рівень освіти, практика свідчить, що більшість випускників отримує «Abitur» як можливість вступу до закладів вищої освіти.

У Німеччині для допомоги школам створено спеціальні центри роботи з дітьми з ООП, які особливу увагу надають розвитку та соціалізації дітей із РАС. Коли в загальноосвітніх школах з інклюзивною формою навчання виникають складні ситуації з дітьми такої категорії, приймається рішення про участь у навчальному процесі фахівців, які працюють у спеціальних центрах. У таких випадках керівництво школи запрошує спеціальних фахівців, які проводять з дітьми стільки часу, скільки знадобиться для вирішення проблем [4, с. 190].

Загально відомим є інклюзивний навчальний заклад у Гіссені – «Софі Шулле», який включає заклад дошкільної освіти, загальну школу, спеціальну школу, психологічний центр медичної спрямованості, а також майстерні, у яких діти з ООП набувають практичних навичок. 75% фінансування надходить від федерального уряду країни, а 25% оплачують батьки.

Практикується у Німеччині також і злиття шкіл, тобто об'єднання загальноосвітньої школи та навчального закладу для дітей з інвалідністю. Наприклад, у 1999 році в передмісті Берліна з'явилася освітня установа Регіни Хільдебрандт, до якої увійшли середня загальноосвітня школа і школа для дітей з порушенням зору. На сьогодні в ній навчаються 724 учні, 12% з яких – діти з порушенням зору різного ступеня прояву.

При всій досконалості німецької шкільної системи освіти досі нагальними є питання ефективності інклюзивного навчання, що викликає безліч суперечок та розбіжностей як на рівні фахівців, так і уряду. На думку провідних фахівців країни, інклюзивне навчання важливе не лише для дітей із ООП, а й для інших дітей: воно допомагає подолати егоїзм та виховання почуття взаємодопомоги, підтримки і співчуття [1, с. 17].

Якщо розглядати особливості розвитку інклюзивного навчання Великої Британії, то на сьогодні ця країна є однією з передових у цьому напрямі для дітей з ООП та зорієнтована у своїх психолого-педагогічних моделях освіти на останні дослідження в галузі спільного і позитивного впливу інклюзивного середовища на дітей. Законодавчі норми і британська культура загалом гарантують, що у школах встановлюють чіткі правила, обов'язкові до виконання як персоналом школи, так і учнями. Принципово важливим у британському підході є акцент на створенні нової культури шкільного співтовариства, що приймає та оцінює відмінності у здібностях і культурні відмінності як природну частину життя. Британці вважають особливо важливим, щоб діти навчалися та взаємодіяли один з одним, зокрема у комфортній і теплій атмосфері [1, с. 18].

Готовність будь-якої дитини до школи визначається низкою факторів. Велике значення для успішності навчання має фізичний та сенсомоторний розвиток дітей із ООП. Також важливим фактором є соціальний та емоційний розвиток – саморегуляція, увага, вміння обмежити агресивну та руйнівну поведінку, вміння дотримуватися черговості, взаємодіяти, наявність емпатії. Передбачається, що на час вступу до школи у дитини має бути сформоване відповідне ставлення до навчання, а саме цікавість, розуміння цінності навчання, бажання бути успішним, а також оцінка пізнавальних складників – загальний інтелектуальний розвиток та стан мови. Зрозуміло, що діти із РАС та особливостями інтелектуального розвитку мають певні особливості. Так, низка авторів спрямовують увагу на недостатність формування у таких дітей процесів саморегуляції, самоконтролю, поведінки, комунікації, соціальної адаптації та навичок

самообслуговування. Порівняно з іншими дітьми, що мають порушення розвитку, у групі дітей із РАС та інтелектуальними порушеннями частіше трапляються порушення розвитку мови, комунікації, емоційні порушення, порушення загальної та дрібної моторики і проблеми соматичного здоров'я. Вчені відзначають специфічні пізнавальні порушення розвитку, зокрема, інертність, виснаження, особливості запам'ятовування, уваги та просторового сприймання. Водночас академічні навички у дітей із РАС можуть бути сформовані краще, ніж в інших групах. Проте детальний аналіз їхньої навчальної діяльності виявляє особливості її розвитку у вигляді проявів дефіцитарності змістового наповнення [2, с. 505].

Констатуємо, що практично всі дослідження проблеми шкільного навчання дітей із РАС, відзначаючи їхні особливості у готовності до школи, виводять на перший план слабкість соціальних навичок, комунікації та порушення саморегуляції і поведінки, що є набагато значнішою перешкодою для навчання дитини в загальноосвітній школі Британії, ніж можливий дефіцит її академічних навичок.

Для подолання цього комплексу проблем, відповідно до аналізу наявних програм підготовки до школи, які пропонуються дітям із РАС у Британії, потрібна спеціалізована допомога. Тому в Британії діти із ООП навчаються у загальноосвітніх школах, загальноосвітніх школах із ресурсним забезпеченням, у спеціальних класах загальноосвітніх шкіл та у спеціальних школах, як державних, так і приватних. До групи дітей з ООП включені учні, які мають специфічні труднощі із засвоєнням навчального матеріалу, розладами аутистичного спектра, мовленнєві та комунікативні проблеми, поведінкові порушення та особливості розвитку уваги, порушення опорно-рухового апарату. У Британії існує безліч шкіл, які допоможуть дітям із цими особливостями навчатися та соціалізуватися, наприклад, Abingdon House School (Лондон) – невелика приватна школа спільного навчання, розрахована на 60 учнів від 5 до 13 років. Оскільки школа спеціалізується на роботі з дітьми, які мають труднощі у навчанні (дислексію, особливі мовленнєві потреби та інші особливості), уроки проводяться у невеликих класах із вчителями, помічниками вчителів, терапевтами у сфері мовлення та відповідно підготовленим персоналом; FAIRLY HOUSE (Лондон) – приватна школа для хлопчиків та дівчаток віком від 5 до 16 років, які мають особливі труднощі у навчанні (дислексію та дисфазію). Це школа, де всі діти розуміють один одного, оскільки мають схожі труднощі. Вперше зазнавши успіху та радості навчальних досягнень, які обов'язково чекають на них у школі, діти можуть відновити свою самооцінку та впевненість; BLOSSOM HOUSE SCHOOL (Лондон) – приватна спеціалізована денна школа для дітей віком від 3 до 19 років з труднощами розвитку мови та спілкування. Усі класи багатофункціональні та відповідають Національній навчальній програмі. Мовленнєві, фізіо- та ерготерапевти і вчителі проводять спільну роботу у класі. У школи в центрі Лондона є кампус для учнів віком від 3 до 8 років і ясла для дітей віком до 3 років; THE RAINBOW SCHOOL FOR CHILDREN WITH AUTISM (Лондон) – приватна спеціальна незалежна денна школа для дітей віком від 4 до 11 років. Ця школа використовує програми АВА/ВВ (Applied Behavior Analysis and Verbal Behavior) та пропонує широкий і збалансований навчальний план, приділяючи особливу увагу розвитку функціональної комунікації; PARAYHOUSE SCHOOL (Лондон – Фулхем) – приватна денна школа для учнів віком від 7 до 16 років. Навчальна програма ґрунтується на традиційних предметах, але орієнтована на спеціалізовані методи вирішення труднощів у навчанні та особливостей розвитку інтелекту. Мета школи полягає в тому, щоб спонукати дітей розвивати свій потенціал для можливого переходу до основної освітньої системи. Комп'ютерна грамотність є важливим та основним предметом. Школа має освітні програми для дітей із синдромом Дауна, епілепсією та функціональними труднощами [2, с. 516].

Щодо програми допомоги дітям із РАС під час підготовки до школи в англomовних країнах Європи загалом, враховуючи складність та широкий спектр проблем, з якими стикаються діти із РАС у реальних або спеціально змодельованих умовах шкільного навчання, спеціально навчені фахівці будують свою роботу в кількох напрямках, а саме: формування у дитини нових стереотипів поведінки, допомога у разі тривожності та певних поведінкових проявів, соціалізація, підвищення її незалежності та самостійності. Така робота проводиться, зокрема, у традиційних групах підготовки до школи, у яких діти з РАС навчаються разом із дітьми, які мають типовий рівень розвитку.

Таким чином, для підготовки та адаптації до школи дітей із РАС в англomовних країнах частіше використовуються методики загальноосвітньої школи та закладу дошкільної освіти, але застосовуються і специфічні методи навчання (зокрема, поведінкові техніки), а також спеціально організоване середовище (візуальні опори тощо). Існує ще один варіант допомоги за наявності освітніх труднощів. Дитині може бути надано додатковий рік, протягом якого вона продовжує відвідувати спеціалізований дитячий садок, так зване «продовжене дитинство». Незважаючи на суперечливі дані про доцільність такого прийому, дослідники сходяться в тому, що більш пізній вступ до школи дає дитині із ООП деякі переваги в перший рік навчання, після чого відмінності між дітьми, що прийшли до школи в різному віці, згладжуються. Якщо ж ідеться про дітей із РАС та особливостями інтелектуального розвитку, варто зазначити, що саме в перших класах для них найважливішим завданням стає не стільки засвоєння програми, як адаптація та соціалізація [8, с. 40].

Якщо проаналізувати особливості допомоги та навчання дітей з ООП у США, то зазначимо, що існує Head Start – програма допомоги сім'ям, у межах якої проводяться групові заняття з дітьми від 0 до 5 років, у результаті яких діти приходять до школи добре підготовленими до навчання. Батьків навчають займатися із дітьми вдома, наприклад, за програмою «сімейна математика», в межах якої фахівці вчать батьків максимально використовувати побут та сімейні рутини для розвитку математичних уявлень, окрім того, програма надає підтримку сім'ям та медичну допомогу дітям. «Head Start» охоче приймає дітей зі складними порушеннями розвитку (комбінованими), консультанти програми створили для них бібліотеку навчальних матеріалів. Діти 3-х років із РАС, які займалися за програмою «Head Start», показували не лише досягнення в читанні, підготовці до письма та математики, порівняно з однолітками, які мають типовий розвиток, а й більш високі результати у соціальному та емоційному розвитку [8, с. 49].

Наступна програма, на яку потрібно звернути увагу, – це «Boston Universal Pre-K», програма підготовки до школи дітей з 4 років. Програма розрахована на один навчальний рік і передбачає розвиток мови, засвоєння грамоти, первинних математичних уявлень, розвиток навичок самоорганізації та соціальних навичок.

У штаті Кентуккі (США) діє програма літньої підготовки до школи. Спеціальна робота протягом 1–1,5 місяця підвищує соціальну та емоційну готовність до школи дітей із ООП. Існують специфічні програми для роботи з дітьми із РАС, наприклад, «TeachTown» є навчальною програмою з використанням комп'ютерних ігор, що використовує поведінкові техніки. Робота спрямована на розвиток розуміння мови, соціального пізнання, самообслуговування, уваги, пам'яті, мовленнєвого та слухового розвитку, ранніх академічних навичок. Спеціальний розділ програми розрахований на дітей від 4 до 15 років («TeachTown social») для розвитку соціальних навичок. Діти навчаються слухати вчителя, грати за правилами, чекати своєї черги, говорити тихо, поважати особистий простір іншого тощо. Також існують програми адаптації до умов навчального закладу дітей із РАС, які вже досягли п'ятирічного віку та розпочали навчання. Тут не йдеться про підготовку до школи, хоча завдання є подібними, як перед вступом до школи. «ASD Nest Programme» призначена для школярів із РАС. Вона була створена як модель початкової школи, але поступово поширила свій вплив і на старших дітей, зараз застосовується також у середній школі. У межах моделі реалізується інклюзивне навчання дітей із РАС та їхніх однолітків, які не мають порушень розвитку. В середині загальної сітки занять створюється терапевтичне середовище, що полегшує для такої категорії дітей участь у пропонуваному видах діяльності. Класи «Nest» працюють за стандартною програмою, але за спеціальними методиками навчання. Для всіх учнів використовуються зорові опори, зокрема, візуальні розклади. Приміщення не перевантажене сенсорними стимулами, простір чітко організований та стабільний і має передбачені відповідні зони відпочинку [10, с. 163].

Щодо розвитку інклюзії в інших країнах світу, то варто зупинитись на досвіді Австралії. Австралійська програма «Aspect» призначена для учнів початкових класів і створена для допомоги в адаптації до шкільної ситуації. Спеціальне навчання поєднане зі стратегіями підготовки до переходу на інклюзивні навчальні ситуації. Класи «Aspect» діють у рамках загальноосвітньої школи. У них навчаються по 5–6 учнів, працюють спеціально підготовлені вчителі, а середовище особливим чином організоване. Програма розробляється індивідуально для кож-

ного учня, у ній головний акцент робиться на розвиток комунікації та розуміння соціально-емоційних стосунків [10, с. 191].

Аналізуючи отримані дані закордонних та вітчизняних вчених і дослідників, а також практичний досвід психолого-педагогічних фахівців, можемо зробити висновок, що багато програм, які діють в інших країнах світу, використовуються і в наших навчальних закладах. Водночас пряме їх перенесення (копіювання) в українську систему освіти може бути не досить ефективним і потребує модифікації та адаптації світових психолого-педагогічних програм і методів. Так, наприклад, програма літніх сімейних таборів може бути активно реалізована в умовах нової української школи та профінансована на державному рівні. Перспективною є організація програм підготовки, які здійснює загальноосвітній заклад з інклюзивною формою навчання і готується прийняти дитину із РАС або яка має особливості інтелектуального розвитку, наприклад, як у програмах «Aspect» і «Nest».

Аналізуючи досвід закордонних науковців та практиків щодо впровадження інклюзивного навчання в освітній простір, варто зазначити низку причин, які впливають на організацію інклюзивного навчання нині у системі освітніх установ України. Насамперед це причини економічного та управлінського характеру: відсутність повноцінного управлінського механізму для належної соціальної адаптації в освітньому середовищі дітей з ООП, особливо під час переходу до наступних ланок освіти [7, с. 188].

До причин педагогічного характеру належать: недостатня забезпеченість процесу соціальної адаптації інклюзивними засобами; незадовільний рівень підготовки педагогічних працівників усіх рівнів освіти.

До причин психологічного характеру належать: часте небажання інших батьків залишати дітей з типовим розвитком у класі з інклюзивною формою навчання, відсутність кадрів для забезпечення потреб та можливостей дитини з особливими потребами; нерозуміння зі сторони суспільства особливостей розвитку дитини з особливими освітніми потребами.

Також наявні причини соціально-економічного характеру; наявність та доступність для родини, у якій виховується дитина з ООП, належної допомоги зі сторони фахівців на ранньому етапі появи такої дитини (з народження); освітня установа не має достатнього фінансування для переобладнання кабінетів та перепідготовки кадрів для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами тощо [5, с. 117].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, ми бачимо, що поняття «інклюзія» у розумінні закордонних фахівців є комплексним та має включати можливість отримання дитиною з ООП як академічних, так і соціальних, педагогічних, психологічних та поведінкових компонентів. Недостатнє фінансування, незабезпеченість висококваліфікованими кадрами та наступність між освітніми ланками під час навчання такої дитини стає перешкодою для успішної реалізації інклюзивного навчання в нашій країні.

Водночас не можна забувати, що процес розвитку дитини із ООП, як і процес включення дитини в освітній процес, перестав бути простим і одностороннім. Спеціалізованої допомоги потребує не лише сама дитина, але і заклад освіти, в якому вона навчається, а також сім'я. Ці питання потребують подальшого дослідження у сфері надання якісної послуги інклюзивного навчання для дітей із ООП у закладах освіти нашої країни.

Література:

1. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : збірник наукових праць. № 6(8). Київ : Університет «Україна», 2009. С. 17–18.
2. Боряк О., Дегтяренко Т. До питання інтеграції школярів із розладами аутистичного спектра в загальноосвітній навчальний простір. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Сумський державний педагогічний ун-т ім. А.С.Макаренка. Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2021. № 2 (106). С. 505–516.
3. Бойченко М.А. Особливості надання педагогічної підтримки двічі винятковим учням у США, Канаді та Великій Британії. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2017. № 11. С. 54–59.
4. Бут Т., Ейнскоу М. Індекс інклюзії: розвиток навчання та участі в життєдіяльності шкіл. Київ : Плянди, 2015. 190 с.
5. Губарь О. Рівень сформованості інклюзивної культури суспільства в сучасних умовах. *Освіта осіб з особливими потребами в умовах миру і війни* : матеріали ІХ Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології. Київ, 2023. С. 117–121.

6. Даниєлс Елен Р. і Стаффорд Кей. Залучення дітей з особливими потребами до системи загально-освітніх класів. Львів : ТОВ. «Надія», 2002. С. 23.
7. Інвалідність та суспільство : навчальний посібник / Л. Байда, О. Красюкова-Енс, В. Азін та ін. ; за заг. ред. Л. Байди, О. Красюкової-Енс. Київ : Київський університет, 2011. 188 с.
8. Левицька Я. Особливе навчання. Як це відбувається за кордоном? *Директор школи. Шкільний світ*. 2017. № 8. С. 40–49.
9. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання : Наказ МОН № 912 від 01.10.10 року.
10. Schneider B.H., Woodburn S., del Toro M.D.P.S., Udvari S.J. Cultural and gender differences in the implications of competition for early adolescent friendship. *Merrill-Palmer Quarterl.* 2005. Vol. 51 (2). P. 163–191.
11. Deno E.N. Spezial Education as Developmental Capital. *Exceptional Children*, 1970. № 37, 229–237.

References:

1. Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy: zbirnyk naukovykh prats (2009) [Topical problems of the education and training of people with special needs: collection of scientific works]. № 6(8). Kyiv: Universytet «Ukraina», S. 17–18 [in Ukrainian].
2. Boriak, O., & Dehtiarenko, T. (2021). Do pyttannia intehratsii shkolariv iz rozladamy autystychnoho spektru v zahalnoosvitnii navchalnyi prostir [Topical problems of the education and training of people with special needs: collection of scientific works]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*. Sumskiy derzhavnyi pedahohichnyi un-t im. A.S. Makarenka. Sumy: SumDPU im. A.S. Makarenka, 2 (106), 505–516 [in Ukrainian].
3. Boichenko, M.A. (2017). Osoblyvosti nadannia pedahohichnoi pidtrymky dvichi vyniatkovym uchniam u SShA, Kanadi ta Velykii Brytanii [Features of the providing of pedagogical support twice exceptional pupils in the USA, Canada and Great Britain]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*, 11, 54–59 [in Ukrainian].
4. But, T., & Einskou, M. (2015). *Indeks inkliuzii: rozvytok navchannia ta uchasti v zhyttiedialnosti shkil* [Index of the inclusion: development of the education and participation in the life activities of schools]. Kyiv: Pleiady, 190 s. [in Ukrainian].
5. Hubar, O. (2023). Riven sformovanosti inkliuzyvnoi kultury suspilstva v suchasnykh umovakh [The level of the formation of the inclusive culture of the society in the modern conditions]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy v umovakh myru i viiny: Materialy IX Mizhnarodnoho konhresu zi spetsialnoi pedahohiky ta psykholohii*. Kyiv. S. 117–121 [in Ukrainian].
6. Daniels, Elen R., & Stafford, Kei. (2002). *Zaluchennia ditei z osoblyvymy potrebamy do systemy zahalnoosvitnikh klasiv* [Involvement of children with special needs to the system of the comprehensive classes]. Lviv: Tov. «Nadiia». S. 23 [in Ukrainian].
7. *Invalidnist ta suspilstvo: navchalnyi posibnyk* (2011) [Individuality and the society: study guide]. / L. Baida, O. Krasiukova-Ens, V. Azin ta in.; za zah. red. L. Baidy, O. Krasiukovoi-Ens. Kyiv: Kyivskiy universytet. 188 s. [in Ukrainian].
8. Levytska, Ya. (2017). Osoblyve navchannia. Yak tse vidbuvaietsia za kordonom? [Special education. How it happened abroad?]. *Dyirektor shkoly. Shkilnyi svit*, 8, 40–49 [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Kontseptsii rozvytku inkliuzyvnoho navchannia. [About adoption of the Conception of the inclusive education]. Nakaz MON № 912 vid 01.10.10 roku [in Ukrainian].
10. Schneider, B.H., Woodburn S., del Toro M.D.P.S., & Udvari S.J. (2005). Cultural and gender differences in the implications of competition for early adolescent friendship. *Merrill-Palmer Quarterl.*, 51 (2), 163–191 [in English].
11. Deno, E.N. (1970). Spezial Education as Developmental Capital. *Exceptional Children*, № 37, 229–237 [in English].

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.923.2-053.6:005.56

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-3-13>

Тетяна Олександрівна ГУДЗЬ,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи,
психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: tatkagydz@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6133-2891

АНАЛІЗ СПЕЦИФІКИ КОУЧИНГУ У РОБОТІ З ПІДЛІТКАМИ

Стрімкий розвиток сучасного світу висуває високі вимоги до кожної особистості. Ми звернули увагу на надзвичайно вразливу вікову категорію – це підлітки.

Метою написання цієї публікації є дослідження особливостей коучингу та доцільності і можливостей його використання у роботі з підлітками. У статті висвітлено трактування поняття «коучинг», яке означає «допомагати людині переміститися від того місця, де вона перебуває, до того, де вона прагне бути».

Головна мета коуча – допомогти клієнту усвідомити його потреби для досягнення конкретних життєвих цілей і сприяти розкриттю його потенціалу через реальні дії в реальних життєвих умовах. Визначено, що затребуваність коучингу для підлітків зростає через усвідомлення батьками важливості особистісного розвитку дитини, її внутрішнього стану як основи майбутнього успіху та важливості професійного супроводу цих процесів.

Підлітковий вік особливо потребує коучингової підтримки, яка допомагає розвивати ключові навички: вміння ставити чіткі цілі, планувати необхідні дії та знаходити мотивацію для їх досягнення; усвідомлювати свої сильні сторони та ефективно використовувати їх у житті; мобілізувати ресурси для подолання життєвих викликів; розуміти свої емоції та керувати ними для досягнення позитивних результатів; вірити у власні сили, здібності та свідомо рухатися до значущих цілей; використовувати цікавість як інструмент для вирішення завдань; а також усвідомлювати, що якість процесу безпосередньо впливає на кінцевий результат.

Проаналізувавши наукову літературу та практичний досвід з урахуванням особливостей роботи коуча з підлітками та загальної мети коучингу, можна виділити низку запитів, з якими підлітки найчастіше звертаються до коуча. Серед них – покращення загальної успішності в школі або з окремих предметів; планування та успішна реалізація підготовки до іспитів; поліпшення взаємин з однолітками, батьками й учителями; освоєння навичок ефективного планування та раціонального використання часу; розвиток здатності до саморегуляції у стресових обставинах; усвідомлення та ефективне використання власних емоцій; аналіз труднощів у школі або вдома та пошук шляхів їх вирішення. Також у статті визначено послуги, які коуч може надавати підлітку.

Отже, у результаті аналізу даних доречно акцентувати увагу на доцільності використання коучингу у роботі з підлітками та необхідності подальшого детальнішого дослідження коучингових технологій для застосування у роботі з підлітками.

Ключові слова: коучинг, коуч, підлітки, мета коучингу, принципи коучингу.

Tetyana Oleksandrivna HUDZ,
Candidate of Pedagogic Sciences,
Associate Professor at the Department of Social Work,
Psychology and Socio-Cultural Activities
named after T. Sosnovskaya
Educational and Rehabilitation Institution
of Higher Education “Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: tatkagydz@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6133-2891

ANALYSIS OF THE SPECIFICITIES OF COACHING IN WORKING WITH TEENAGERS

The rapid development of the modern world places high demands on every individual. We have drawn attention to an extremely vulnerable age category – teenagers.

The purpose of writing this publication is to study the features of coaching and the feasibility and possibilities of its use in working with teenagers. The article highlights the interpretation of the concept of “coaching”, which means “helping a person move from where they are to where they want to be”.

The main goal of a coach is to help the client realize his needs to achieve specific life goals and to help reveal his potential through real actions in real life conditions. It has been determined that the demand for coaching for teenagers is growing due to parents' awareness of the importance of the child's personal development, his internal state as the basis for future success and the importance of professional support for these processes.

Adolescence is especially in need of coaching support, which helps develop key skills: the ability to set clear goals, plan the necessary actions and find motivation to achieve them; to be aware of one's strengths and use them effectively in life; to mobilize resources to overcome life's challenges; to understand one's emotions and manage them to achieve positive results; to believe in one's own strengths, abilities, and consciously move towards meaningful goals; to use curiosity as a tool for solving problems; and to realize that the quality of the process directly affects the final result.

Researched through the analysis of scientific literature and practical experience, taking into account the peculiarities of a coach's work with teenagers and the general goal of coaching, a number of requests can be identified with which teenagers most often turn to a coach. Among them: improving overall performance at school or in individual subjects; planning and successful implementation of preparation for exams; improving relationships with peers, parents, and teachers; mastering the skills of effective planning and rational use of time; developing the ability to self-regulate in stressful situations; awareness and effective use of one's own emotions; analysis of difficulties at school or at home and finding ways to solve them. The article also identifies the services that a coach can provide to a teenager.

Therefore, as a result of the data analysis, it is appropriate to focus on the feasibility of using coaching in working with teenagers and the need for further, more detailed research into coaching technologies for use in working with teenagers.

Key words: coaching, coach, teenagers, goal of coaching, principles of coaching.

Вступ. В Україні коучинг є порівняно новим явищем, тоді як у світовій практиці його застосування в бізнес-сфері вже набуло великого поширення. Наприклад, Тімоті Голві, відомий коуч, досліджував способи збереження інтересу до повсякденних завдань, правильного оцінювання перспективи своєї роботи, здатності фокусуватися на важливих задачах і вміння відновлювати сили через перерви для відпочинку [8].

Актуальність проблеми. Стрімкий розвиток сучасного світу висуває високі вимоги до кожної особистості. Ми звернули увагу на надзвичайно вразливу вікову категорію – це підлітки. Метою написання цієї публікації є дослідження особливостей коучингу та доцільності і можливостей його використання у роботі з підлітками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джон Уїтмор разом із партнерами Девідом Хемером і Девідом Вайтакером заснував компанію “Performance Consultants”, ставши першими, хто розробив коучингові процеси та створив програму навчання для подолання внутрішніх бар'єрів, таких як страх, сумніви і обмеження, які часто перешкоджають досягненню високої продуктивності на роботі [7; 10].

На сьогодні є багато різних визначень поняття «коучинг». Так, М. Дауні [10] трактує його як мистецтво сприяти підвищенню інтенсивності та якості роботи, навчання та розвитку іншої людини. Джон Уїтмор, своєю чергою, зазначає, що «коучинг – це засіб сприяння, допомоги іншій людині в пошуку її власних рішень або її просування в будь-якій складній ситуації, коучинг як стиль управління в організації» [7; 9].

В Україні технологію коучингу в професійній освіті досліджувала С.М. Романова. Вона підкреслює, що коучинг – це взаємини між викладачем і студентами, коли викладач ефективно організовує процес пошуку студентами кращих відповідей на питання, що їх цікавлять, допомагає студентам розвиватися, закріплювати нові навички і досягати високих результатів у своїй майбутній професії [6, с. 83; 9].

Метою написання цієї публікації є дослідження особливостей коучингу та доцільності і можливостей його використання у роботі з підлітками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Коли йдеться про підлітковий коучинг, важливо чітко визначити, що саме мається на увазі під терміном «коучинг». В інформаційному просторі це слово часто використовується у різних, іноді навіть протилежних значеннях, що призводить до неправильного розуміння методу коучингу та упередження до «іноземних слів».

Термін «коуч» (coach) спочатку означав карету, що слугувала для перевезення вантажів із одного місця до іншого. У 1961 році слово «коучинг» почало застосовуватися у спортивному контексті, набувши значення «допомагати людині переміститися від того місця, де вона перебуває, до того, де вона прагне бути». У спорті це поняття стало символічним і асоціюється з досягненням бажаних цілей.

З часом коучинг розвивався завдяки дослідженням у сфері спортивної психології, що накопичилися на той час. Було виявлено, що підготовка спортсменів до змагань потребує не лише фізичних тренувань, але й психологічної підтримки. Так, виникла спортивна психологія, яку стали називати коучингом. Вона допомагала спортсменам досягати поставлених цілей у змаганнях. Тімоті Голві (W. Timothy Gallwey), тенісний тренер, досліджував коучинг у своїй практиці й почав використовувати його для вирішення повсякденних життєвих завдань. У своїй книзі «Теніс. Психологія успішної гри», яка стала бестселером, він показав, як методи коучингу допомагають розкрити внутрішній потенціал кожної людини.

Нині коучинг застосовується у багатьох сферах: у приватному житті, бізнесі, спорті, сім'ї та навіть мистецтві. Найуспішніше коучинг використовують у бізнесі, де за його допомогою вирішують важливі стратегічні завдання. Часто «коучинг» сприймають як синонім таких понять, як «тренерство» чи «наставництво», хоча ці терміни мають значні відмінності. Тренер – це спеціаліст, який навчає конкретних навичок і допомагає вдосконалювати їх. Тренери затребувані у спорті, де їхні методики допомагають підопічним ефективно досягати поставлених цілей.

Популярним у сучасному світі є поняття «бізнес-тренер» або «тренер навчальних програм». У цьому контексті тренер – це викладач, який передає студентам навички, передбачені програмою курсу. Наставник – це висококваліфікований фахівець у певній галузі, який досяг значних успіхів і ділиться своїм досвідом із підопічними, допомагаючи їм досягти аналогічних результатів [5]. Наставник добре знає, що саме «працює» і що ні, може надати корисну пораду й вказати на помилки.

Коуч – це спеціаліст, який у своїй роботі орієнтується на погляди клієнта та з допомогою коучингових запитань і методів допомагає йому знайти власні рішення. Коучингові технології орієнтовані на формування внутрішніх передумов і створення середовища, яке сприяє комфортному та задовільному руху людини до її бажаних цілей [2]. Хоча коучинг і психологічне консультування мають спільні риси, коучинг являє собою зовсім інший підхід. Цей метод має власні унікальні технології та прийоми, які відрізняються від підходів психологічного консультування та ефективно допомагають у вирішенні різноманітних завдань.

На відміну від психологічного консультування, у коучингу не проводиться аналіз чи діагностика психологічних проблем клієнта. Коуч базується на переконанні, що з клієнтом усе гаразд (звісно, коуч, як і психолог, працює лише з психічно здоровими людьми). Коучинг відрізняється від тренінгу: тренер заздалегідь знає «правильний» шлях і під час тренінгу допомагає учасникам засвоїти конкретні навички [3]. Як правило, тренер виступає експертом, який ділиться власним досвідом і практичними знаннями з учасниками. Натомість коуч виходить із переконання, що кожна людина має всі необхідні ресурси для самостійного визначення, що і як їй робити, а також для втілення цього у своєму житті. Головна мета коуча – допомогти клієнту усвідомити його потреби для досягнення конкретних життєвих цілей і сприяти розкриттю його потенціалу через реальні дії в реальних життєвих умовах.

Ще однією відмінністю є те, що коуч не пропонує готових рішень чи суворих рекомендацій. Він разом із клієнтом шукає способи розв'язання ситуації (зазначимо, що деякі сучасні методи психологічного консультування також орієнтовані на партнерський підхід, але тут ідеться про традиційні підходи).

Особистість коуча відіграє ключову роль у процесі коучингу. Усі техніки, які коуч використовує в роботі з клієнтами, він спершу застосовує до себе. Коучинг також відрізняється своїм підходом до мотивації. Якщо психологічне консультування чи психотерапія спрямовані на усунення певних симптомів, то коучинг орієнтований на досягнення клієнтом конкретних цілей, формулювання нових позитивних результатів у його житті чи професійній діяльності.

Важливим елементом нашої роботи є дослідження особливостей та ефективності коучингу для підлітків. Аналізуючи технології, користь та особливості коучингу, відзначимо, що коучинг як методика з'явився лише трохи більше сорока років тому й відносно недавно став популяр-

ним в Україні. Спочатку послугами коучів користувалися виключно дорослі. Згодом з'явилося розуміння, що коучинг може бути корисним і дітям, і підліткам. Адже саме в дитячому та підлітковому віці важливо розвивати мислення, формувати корисні звички, засвоювати важливі навички, а також навчитися встановлювати особисті кордони та відстоювати їх.

Засновник персонального коучингу Університету Коучів (Coach University) та Міжнародної Федерації Коучингу (ICF) Томас Леонард визначив роль коуча для клієнта [9]. За його словами, коуч – це: партнер у досягненні особистих та професійних цілей; захисник у моменти життєвих труднощів; тренер з комунікаційних навичок; щит від негативу під час прийняття рішень; мотивація, коли потрібно бути сильним; безумовна підтримка, коли ви переживаєте труднощі; наставник у процесі особистісного розвитку; співторець у реалізації значущих проєктів; маяк під час шторму; будильник, коли ви не чуєте свого внутрішнього голосу. І найголовніше, професійний коуч є партнером, який допоможе отримати те, що має для клієнта найбільше значення. Коучинг-підхід сприяє зосередженню не на проблемі, а на її вирішенні, не на помилках, а на досягненнях, і з увагою не на збереженні минулого, а на створенні майбутнього [6].

Дитинство та підлітковий період можуть стати часом нових відкриттів і розкриття потенціалу або ж перетворитися на період нудьги та розчарувань. Це залежить від дорослих, які оточують ще несформовану особистість. Дітям важливо, щоб їхні близькі вмели слухати й чути. Вони мають не нав'язувати своє бачення життя, а допомагати: мріяти та досягати мрій; розвивати різноманітні навички; формувати власний світогляд; відкривати свої таланти.

У цьому батькам можуть допомогти професійні коучі, які розуміють особливості дитячої психології. Коучинг підлітків – це різновид психологічної підтримки у складний період дорослішання. Важливо, щоб ця підтримка була професійною, дружньою та позитивною.

Попит на коучинг для підлітків зростає через усвідомлення батьками важливості особистісного розвитку дитини, її внутрішнього стану як основи майбутнього успіху. Дитячий коучинг охоплює кілька напрямів, а саме підтримку школярів молодшого та середнього віку; роботу з підлітками; покращення стосунків між дитиною та батьками.

Під час роботи коучі часто залучають батьків. Адже зміни необхідні не тільки дитині, а й усій сім'ї. Досвідчені коучі зазначають, що після курсу коучингових сесій з'являються позитивні результати: батьки відмовляються від нав'язування своєї думки; припиняють постійні нотації та поради; переходять до відкритого спілкування, шукаючи рішення разом із дитиною.

Після проходження коучингу підлітки опановують такі навички, як: формування нових стратегій поведінки, розвиток системного мислення, здатність самостійно вирішувати складні завдання, вміння розрізняти потреби, бажання, мрії та цілі, а також створення власної системи цінностей. Часто виникає запитання, чому коучинг для підлітків виділяють окремо від дорослого. Це пояснюється тим, що багато технік, розроблених для дорослих, орієнтовані на сформовану свідомість, тоді як мозок дітей і підлітків ще перебуває у стадії розвитку. Тому коучинг для підлітків має свої особливості. Коуч підтримує підлітка максимально; вибудовує високий рівень довіри; уникає оцінювання; ставить питання, які допомагають краще зрозуміти себе; стимулює підлітка до створення нових ідей. Коуч враховує, що підліток часто не розуміє, чому його привели на заняття, він може навіть не знати, чого хоче. Тому для ефективності важливо працювати з усією сім'єю.

Варто розглянути основні цілі підліткового коучингу, який спрямований на: подолання почуття ізольованості та труднощів у спілкуванні; розвиток впевненості у собі та подолання замкнутості; оволодіння навичками ефективного виходу з конфліктів; усвідомлення та прийняття власних емоцій; формування вміння цінувати себе та виявляти свої сильні сторони. Підліток із допомогою коуча вчиться визначати свої перспективи, ставити цілі й знаходити способи їх досягнення. Коуч не дає готових рішень, а допомагає клієнту розкрити внутрішній потенціал і краще зрозуміти себе.

Для підлітків віком 12–17 років коучинг допомагає у формуванні особистості, стилю поведінки та нових цінностей. Що ж робить коуч?

- Прояснює та допомагає спланувати досягнення важливих цілей. Сприяє розкриттю внутрішніх ресурсів людини.
- Допомагає долати перешкоди та внутрішні бар'єри.
- Підтримує у засвоєнні нових навичок взаємодії з іншими людьми.

- Спонукає знаходити правильні рішення у складних ситуаціях.
- Надихає реалізовувати найсміливіші плани та досягати бажаних результатів.

При цьому варто усвідомлювати і ознайомлювати підлітків з тим, чого не робить коуч у своїй професійній діяльності, а саме: не пропонує готових рішень; не вирішує проблеми за підлітка; не зациклюється на негативному минулому; не нав'язує свою точку зору; не дає порад або оцінок; не перешкоджає пошуку рішення підлітком. Постає природне питання: у чому полягає професійна діяльність коуча, який працює з підлітками? Детальніше зупинимося на особливостях роботи коуча з цією віковою групою. Зокрема, коуч акцентує увагу на пошуку рішень, а не на аналізі проблеми; використовує продумані запитання та надає глибокий зворотний зв'язок; опирається на сильні сторони та ресурси особистості; сприяє усвідомленню підлітком його відповідальності за вибір і вчинки; орієнтується на принципи «хочу», «можу», «можна», «вмію», «вчуся».

З урахуванням особливостей роботи коуча з підлітками та загалом мети коучингу виділяється низка запитів, з якими підлітки можуть звертатися до коуча, зокрема: покращення успішності в школі загалом чи з окремих предметів; ефективне планування та реалізація підготовки до іспитів; налагодження стосунків із однолітками, батьками та вчителями; оволодіння навичками планування та раціонального використання часу; розвиток саморегуляції у стресових ситуаціях; розуміння власних емоцій і знаходження шляхів їх ефективного використання; аналіз і пошук рішень для проблем у школі чи вдома.

Основною метою коучингу є розкриття потенціалу особистості, саме тому твердження про неможливість коучингу для підлітків через специфіку розвитку їхнього мозку фактично ставить під сумнів їхній потенціал. Водночас саме підлітковий вік характеризується гострою потребою в коучинговій підтримці, яка сприяє розвитку важливих навичок: постановка чітких цілей, планування дій і знаходження мотивації для їх досягнення; усвідомлення та ефективного використання власних сильних сторін; мобілізація ресурсів для подолання життєвих викликів; розуміння та управління емоціями з метою їх продуктивного використання; віра у себе, свої можливості та свідомий рух до важливих цілей; застосування цікавості як інструменту вирішення завдань; а також розуміння, що кінцевий результат залежить від якості процесу. Серед численних коучингових технологій, що можуть сприяти досягненню вище зазначених завдань, які постають перед підлітком, варто виділити такі: «Колесо балансу», модель GROW, стратегію Уолта Діснея, модель СОАСН, метод «воронки запитань», техніки «картезіанських запитань», а також застосування метафор і метафоричних асоціативних карт тощо [1].

Важливо врахувати принципи коучингу, які підтверджують його ефективність і доцільність у роботі з підлітками. Зокрема, коучинг базується на таких принципах: у кожній людини є значно більше внутрішніх можливостей, ніж проявляється у повсякденному житті; кожна особистість володіє великим потенціалом; усі необхідні ресурси для досягнення успіху вже є в людині; акцент на сильні сторони; навчання на позитивних прикладах, а не на помилках; зосередженість на пошуку рішень, а не на проблемах; прийняття, відкритість і довіра як основа взаємодії; орієнтація з теперішнього на майбутнє. Головним принципом коучингу залишається переконання, що кожна людина має набагато більше можливостей, ніж використовує щоденно.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, результати аналізу підкреслюють доцільність впровадження коучингу в роботу з підлітками, а також потребу в подальшому та більш детальному вивченні коучингових технологій для їх ефективного застосування у цій сфері.

Література:

1. Нежинська О.О., Тименко В.М. Використання коучингу в системі вищої освіти України. *Вісник післядипломної освіти* : збірник наукових праць Університету менеджменту освіти НАПН України. 2015. Вип. 15(28). С. 236–245.
2. Карпов А.В. Організаційна психологія. URL: https://stud.com.ua/60425/psihologiya/organizatsiyna_psihologiya.
3. Нежинська О.О., Тименко В.М. Коучинг у діяльності практичного психолога системи освіти : спецкурс для слухачів очно-дистанційної форми навчання в системі післядипломної педагогічної освіти. Київ. 2015. 44 с.

4. Нежинська О.О., Тименко В.М. Коучинг як інструмент соціально-психологічної допомоги клієнту. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія II. Соціальна робота. Соціальна педагогіка.* 2017. Вип. 23. С. 82–87.
5. Нежинська О.О. Основи коучингу : навчальний посібник. Київ, 2017. 220 с.
6. Романова С.М. Коучинг як нова технологія в професійній освіті. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Педагогіка. Психологія.* 2010. Вип. 3. С. 83–86.
7. Whitmore J. *Coaching for Performance: GROWing People, Performance and Purpose.* 2005. 168 p.
8. W. Timothy Gallwey. *The Inner Game of Work: Focus, Learning, Pleasure and Mobility in the Workplace.* 2010, 272 p.
9. Thorpe S., Clifford J. *Coaching Handbook: An Action Kit for Trainers and Managers.* London : Cogan Page, 2003. 229 p.
10. Anna Cywińska, Sylwia Majewska, Kamila Pępiak-Kowalska, Eliza Szewc. *Coaching.* Wydanie pierwsze. Lublin, 2013. 190 s.

References:

1. Nezhynska, O.O., & Tymenko, V.M. (2015). Vykorystannia kouchynhu v systemi vyshchoi osvity Ukrainy [The use of coaching in the higher education system of Ukraine]. *Visnyk pislidyplomnoi osvity: zb. nauk. prats Un-tu menedzh. osvity NAPN Ukrainy – Bulletin of post-graduate education: coll. of science University of Management education of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 15, 236–245 [in Ukrainian].
2. Karpov, A.V. (2014). Orhanizatsiina psykholohiia [Organizational psychology]. Retrieved from: https://stud.com.ua/60425/psihologiya/organizatsiyna_psihologiya [in Ukrainian].
3. Nezhynska, O.O., & Tymenko, V.M. (2015). Kouchynh u diialnosti praktychnoho psykholoha systemy osvity: spetskurs dlia slukhachiv ochno-dystantsiinoi formy navchannia v systemi pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity [Coaching in the activity of a practical psychologist of the education system: a special course for students of full-time and distance education in the system of postgraduate pedagogical education]. Kyiv: DVNZ «Un-t menedzh. osvity» [in Ukrainian].
4. Tymenko, V.M., & Nezhynska, O.O. (2017). Kouchynh yak instrument sotsialno-psykholohichnoi dopomohy kliientu [Coaching as a tool of socio-psychological assistance to the client]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriiia II. Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov. Series II. Social work. Social pedagogy.* Vol. 23. Kyiv: Publication of M. Drahomanova, 82–187 [in Ukrainian].
5. Nezhynska, O.O. (2017). *Osnovy kouchynhu: navchalnyi posibnyk [Basics of coaching: study guide].* Kharkiv: «DISA PLUS» [in Ukrainian].
6. Romanova, S.M. (2010). Kouchynh yak nova tekhnolohiia v profesiinii osviti [Coaching as a new technology in professional education]. *Visnyk Nats. aviats. un-tu. Seriiia: Pedahohika. Psykholohiia – Bulletin of the National aviation university Series: Pedagogy. Psychology.* Vol. 3, 83–86 [in Ukrainian].
7. Whitmore, J. (2005). *Coaching for Performance: GROWing People, Performance and Purpose* [in English].
8. W. Timothy, Gallwey (2010). *The Inner Game of Work: Focus, Learning, Pleasure and Mobility in the Workplace* [in English].
9. Thorpe, S., Clifford, J. (2003). *Coaching: Handbook: An Action Kit for Trainers and Managers.* London: Cogan Page [in English].
10. Anna Cywińska, Sylwia Majewska, Kamila Pępiak-Kowalska, & Eliza Szewc. (2013). *Coaching.* Wydanie pierwsze Lublin [in Polish].

Юрій Володимирович ПОПИК,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
Хмельницький національний університет
E-mail: mercuric16@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4944-0560

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВЕТЕРАНАМИ ВІЙНИ

Метою дослідження є аналіз основних методів і структурних компонентів соціальної підтримки ветеранів у США, Великобританії, Канаді, Австралії та Німеччині для розробки рекомендацій щодо впровадження ефективної системи соціальної допомоги в українських умовах. Методологія дослідження включає порівняльний аналіз зарубіжних моделей соціальної роботи з ветеранами, огляд публікацій, досліджень та нормативних документів, що описують досвід цих країн у сфері підтримки ветеранів. Основними методами є системний підхід для структурування елементів соціальної підтримки та компаративний аналіз для виявлення ключових відмінностей та подібностей між різними моделями. Результати роботи показують, що в усіх розглянутих країнах основними компонентами соціальної підтримки ветеранів є медична допомога, психологічна реабілітація, програми соціальної адаптації та професійної реінтеграції. Спільним для зарубіжного досвіду є надання комплексної психологічної допомоги, особливо для ветеранів із посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), що включає індивідуальну та групову терапію, підтримку сімей ветеранів і програми соціальної взаємодії. Програми професійної підготовки та перекваліфікації, такі як програма GI Bill у США, забезпечують ветеранам доступ до освіти та працевлаштування, сприяючи їх економічній стабільності. Неурядові організації відіграють важливу роль у підтримці ветеранів у Великобританії та Канаді, тоді як у Німеччині соціальна підтримка ветеранів тісно пов'язана із системою соціального захисту Bundeswehr. У висновках дослідження зазначено, що успішне впровадження елементів зарубіжного досвіду в Україні може значно покращити якість життя ветеранів, забезпечивши їм належний рівень підтримки та адаптації. Рекомендується розробити національну систему психологічної допомоги для ветеранів із ПТСР, а також створити програми для сімей ветеранів, які б забезпечували комплексну підтримку. Адаптація програм професійної реінтеграції та співпраця з неурядовими організаціями можуть підвищити ефективність підтримки ветеранів в українському суспільстві.

Ключові слова: соціальна підтримка ветеранів, психологічна реабілітація, професійна реінтеграція, посттравматичний стресовий розлад, міжнародний досвід.

Yuriy Volodymyrovych POPYK,
Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Work
and Social Pedagogy
Khmelnitskyi National University
E-mail: mercuric16@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4944-0560

FOREIGN EXPERIENCE OF SOCIAL WORK WITH WAR VETERANS

The purpose of the study is to analyze the main methods and structural components of social support for veterans in the USA, Great Britain, Canada, Australia and Germany to develop recommendations for the implementation of an effective system of social assistance in Ukrainian conditions. The research methodology includes a comparative analysis of foreign models of social work with veterans, a review of publications, studies and regulatory documents describing the experience of these countries in the field of veteran support. The main methods are a systematic approach to structure the elements of social support and a comparative analysis to identify key differences and similarities between different models. The results of the work show that in all considered countries, the main components of social support for veterans are medical care, psychological rehabilitation, social adaptation and professional reintegration programs. Common to the overseas experience is the provision of comprehensive psychological care, especially for veterans with post-traumatic stress disorder (PTSD), including individual and group therapy, support for veteran families, and social interaction programs. Job training and retraining programs, such as the GI Bill program in the US, provide veterans with access to education and employment, contributing to their economic stability. Non-governmental organizations play an important role in supporting veterans in the UK and Canada, while in Germany social support for veterans is closely linked to

the Bundeswehr welfare system. The conclusions of the study indicate that the successful implementation of elements of foreign experience in Ukraine can significantly improve the quality of life of veterans by providing them with the appropriate level of support and adaptation. It is recommended to develop a national system of psychological assistance for veterans with PTSD, as well as to create programs for families of veterans that would provide comprehensive support. Adaptation of professional reintegration programs and cooperation with non-governmental organizations can increase the effectiveness of supporting veterans in Ukrainian society.

Key words: social support of veterans, psychological rehabilitation, professional reintegration, post-traumatic stress disorder, international experience.

Вступ. Соціальна підтримка ветеранів війни є надзвичайно актуальною темою, особливо для країн, які стикаються з наслідками воєнних конфліктів. Ветерани, які повертаються до громадянського життя після служби, часто потребують комплексної допомоги, оскільки вони зазнають значних фізичних, психологічних та соціальних змін. Військові дії та їх вплив на психіку можуть спричинити посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресію, тривожність, а також фізичні травми, які потребують тривалого лікування та реабілітації.

Після повернення з війни ветерани стикаються з труднощами адаптації до мирного життя, що може призводити до соціальної ізоляції, труднощів у розбудові відносин, проблем з працевлаштуванням та фінансових труднощів. Важливою є також підтримка сімей ветеранів, адже вони теж переживають наслідки війни та потребують допомоги у взаємодії з близькими, які повернулися зі служби [1].

Міжнародний досвід показує, що ефективні соціальні програми для ветеранів можуть суттєво покращити їхню якість життя, сприяючи адаптації, психологічному відновленню та поверненню до активного громадянського життя. Це, у свою чергу, зменшує ризик соціальних проблем, пов'язаних із війною та покращує суспільну інтеграцію ветеранів [2]. Тому, вивчення та застосування кращих практик підтримки ветеранів є надзвичайно важливим для сучасної України, де збільшується кількість людей, які потребують допомоги після участі у військових діях.

Забезпечення соціальної підтримки ветеранів не лише допомагає їм повернутися до нормального життя, а й сприяє зміцненню суспільної стабільності, посилює соціальну згуртованість та демонструє визнання суспільством їхніх заслуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій (Т. І. Коленіченко [3], Е. Костишин, В. Грицанок, Ю. Шевців [4]) показує, що у багатьох країнах сформовано ефективні системи соціальної підтримки ветеранів, які включають медичну допомогу, психологічну реабілітацію, програми соціальної адаптації та професійну реінтеграцію. В США, Великобританії, Канаді, Австралії та Німеччині значну роль відіграють як державні, так і неурядові організації, які разом забезпечують комплексний підхід до підтримки ветеранів. Окрему увагу дослідження (Л. Ю. Кримчак [5], О. Шаповалова [6]) приділяють роботі з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), реабілітаційним програмам для ветеранів із фізичними та психологічними травмами, а також ролі сімей ветеранів у процесі адаптації. Публікації (Р. Факундо [7], О. Файдюк та Т. Лях [8]) наголошують на важливості фінансової підтримки, перекваліфікації та програм працевлаштування, що сприяють поверненню ветеранів до активного життя. Досвід зарубіжних країн (Л. Шудофський та М.С. Баллан [9], Ю.У. Цуркан-Сайфуліна [10]) свідчить про ефективність інтегрованих програм, орієнтованих на всебічну підтримку та соціальну стабільність, і цей досвід може бути корисним для вдосконалення системи підтримки ветеранів в Україні.

Метою дослідження є вивчення та аналіз зарубіжного досвіду соціальної роботи з ветеранами війни для виявлення найбільш ефективних підходів та методів соціальної підтримки, адаптації, реабілітації й інтеграції ветеранів у суспільство.

Завданнями дослідження є: 1) проаналізувати зарубіжний досвід соціальної роботи з ветеранами війни, зокрема у США, Великобританії, Канаді та інших країнах; 2) визначити ключові елементи соціальної підтримки ветеранів, включаючи психологічну допомогу, медичні послуги, програми соціальної адаптації та професійної реінтеграції; 3) виявити можливі виклики та бар'єри у впровадженні зарубіжних методів соціальної підтримки ветеранів в українських умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна робота з ветеранами війни є важливою складовою державної політики багатьох країн, спрямованою на підтримку їхньої адаптації

до мирного життя. Вивчення зарубіжного досвіду соціальної роботи з ветеранами війни демонструє різноманіття програм підтримки, адаптованих до культурних та соціальних потреб країн. Найбільш успішними вважаються комплексні системи підтримки, що поєднують медичну, психологічну, соціальну та економічну допомогу. У цьому дослідженні розглядаються найбільш розвинені моделі соціальної роботи з ветеранами у таких країнах, як, США, Великобританія, Канада, Австралія і Німеччина. Ці країни пропонують широкий спектр програм підтримки, що охоплюють психологічну допомогу, професійну реінтеграцію, медичну підтримку та соціальну адаптацію ветеранів до мирного життя [11, с. 10]. У США соціальні служби активно працюють над реабілітацією ветеранів шляхом лікування ПТСР, спеціалізованих медичних послуг та програм працевлаштування, що допомагають ветеранам знайти нове місце у суспільстві [4, с. 12]. Великобританія приділяє велику увагу кар'єрному консультуванню та перекваліфікації, дозволяючи ветеранам використовувати військовий досвід у цивільних професіях [5, с. 37]. Канада розвиває системи соціальної інтеграції, включаючи доступ до медичних послуг, програм житлової підтримки та освіти, які сприяють соціалізації ветеранів та їхньому залученню до суспільного життя [7, с. 86]. Австралія фокусується на індивідуальних програмах, що забезпечують ветеранам житло та підтримку у разі фінансових труднощів, а також пропонує допомогу в реабілітації [8, с. 244]. Німеччина реалізує підхід, що включає як державну, так і громадську підтримку, допомагаючи ветеранам інтегруватися до соціуму через професійне навчання та медичну реабілітацію [9, с. 122]. Такий зарубіжний досвід дає уявлення про найкращі практики підтримки ветеранів та може бути корисним для вдосконалення національних програм соціальної допомоги. Для детального розгляду ключових аспектів цих програм у різних країнах, у Таблиці 1 наведено порівняльний аналіз моделей соціальної підтримки ветеранів у США, Великобританії, Канаді, Австралії та Німеччині.

Таблиця 1

Порівняльні моделі соціальної підтримки ветеранів у США, Великобританії, Канаді, Австралії та Німеччині

Країна	Відповідальна організація	Основні програми	Особливий фокус	Програми реінтеграції
США	Департамент у справах ветеранів (VA)	Медичне обслуговування, психологічна підтримка, житлова та фінансова допомога, працевлаштування	Програми для ветеранів з ПТСР, групова та індивідуальна терапія	Програма GI Bill (фінансова допомога для навчання та професійної підготовки)
Великобританія	Уряд та НУО (British Legion, SSAFA)	Психологічна підтримка, соціальна адаптація, допомога в працевлаштуванні, юридичні консультації	Програми для ветеранів з ПТСР, групова терапія, кар'єрне консультування	Центри підтримки для консультацій щодо кар'єри та навчальних можливостей
Канада	Міністерство у справах ветеранів	Реабілітація, психологічна допомога, економічна підтримка, програми для сімей ветеранів	Програми для сімей ветеранів, соціальна інтеграція через "Veterans Transition Program"	Програма переходу ветеранів (VTP) для розвитку навичок, необхідних для адаптації до мирного життя
Австралія	Департамент у справах ветеранів (DVA)	Медична та соціальна допомога, підтримка психічного здоров'я, допомога в працевлаштуванні та освіті	Послуги для ветеранів з ПТСР, попередження соціальної ізоляції	Програми підтримки соціальних зв'язків, що сприяють розвитку та збереженню соціальних навичок
Німеччина	Бундесвер та система соціального захисту	Медична допомога, психологічна підтримка, допомога у працевлаштуванні, професійна підготовка	Підтримка ветеранів із психологічними травмами, соціальна адаптація, групова терапія	Програми соціальної адаптації та професійної реінтеграції в цивільне життя

Отже, ключовими елементами соціальної підтримки ветеранів (на основі порівняльної таблиці) є: медична та психологічна допомога, соціальна адаптація та підтримка соціальних зв'язків, професійна реінтеграція та працевлаштування, підтримка сімей ветеранів.

Медична та психологічна допомога. Усі розглянуті країни надають комплексну медичну допомогу ветеранам, включаючи реабілітаційні програми та психологічну підтримку для ветеранів з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) та іншими травмами. США та Німеччина забезпечують фізичну реабілітацію через спеціалізовані програми, а також доступ до індивідуальної та групової терапії психологічної стабілізації. Австралія та Канада роблять акцент на програмах психосоціальної реабілітації, зокрема, для ветеранів з ПТСР, а Великобританія використовує групову терапію як важливий інструмент підтримки [11, с. 11].

Соціальна адаптація та підтримка соціальних зв'язків. Програми соціальної адаптації спрямовані на інтеграцію ветеранів у громадське життя. Великобританія та Канада мають розгалужені системи підтримки соціальних зв'язків ветеранів, співпрацюючи з неурядовими організаціями, такими як British Legion і SSAFA, що пропонують адаптаційні заходи та групи взаємопідтримки. В Австралії та Німеччині існують спеціальні ініціативи для запобігання соціальної ізоляції, які підтримують ветеранів через волонтерські програми та соціальні заходи. [1, с. 79].

Професійна реінтеграція та працевлаштування. Багато країн, зокрема США, Канада та Австралія, пропонують ветеранам фінансову допомогу для навчання та перекваліфікації, щоб допомогти їм повернутися на ринок праці. Програма GI Bill у США є яскравим прикладом такої підтримки, оскільки забезпечує фінансову допомогу для здобуття вищої освіти або професійної підготовки. В інших країнах, таких як Німеччина та Великобританія, акцент зроблено на центрах підтримки кар'єри, що надають ветеранам консультації та допомогу у працевлаштуванні [10, с. 97].

Підтримка сімей ветеранів. У Канаді та Великобританії діють програми, спрямовані на підтримку сімей ветеранів, визнаючи їхню важливу роль у реабілітації та адаптації. Це включає психологічну підтримку для родин ветеранів та навчання для членів сім'ї, щоб допомогти їм справлятися з можливими психосоціальними труднощами [9, с. 123].

Юридична підтримка та консультації. Великобританія надає ветеранам юридичні консультації через British Legion і SSAFA, що допомагає ветеранам розібратися у своїх правах та можливостях. Ця послуга також є частиною комплексної підтримки ветеранів у США та Канаді, де ветерани отримують консультації з соціальних пільг, медичних послуг та зайнятості [8, с. 245].

Ці ключові елементи, на основі зарубіжного досвіду, формують ефективну систему соціальної підтримки ветеранів, забезпечуючи комплексний підхід до їхньої реабілітації, адаптації та професійної інтеграції.

Розглянемо можливі виклики та бар'єри у впровадженні зарубіжних методів соціальної підтримки ветеранів в Україні.

Обмежені фінансові ресурси. Зарубіжні програми підтримки ветеранів потребують значних фінансових ресурсів для забезпечення медичної допомоги, психологічної реабілітації, фінансової підтримки та працевлаштування. В Україні виділення таких коштів може бути проблематичним через економічні обмеження та необхідність підтримки інших соціальних сфер, особливо в період післявоєнного відновлення [1, с. 80].

Недостатній розвиток системи психологічної підтримки. В Україні обмежена кількість кваліфікованих психологів, психотерапевтів та спеціалізованих центрів для реабілітації ветеранів із посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) та іншими психологічними травмами. Впровадження зарубіжних методів, таких як групова терапія або когнітивно-поведінкова терапія, потребує навчання спеціалістів, часу та ресурсів [2, с. 109].

Відсутність налагодженої системи співпраці з НУО. У країнах, таких як Великобританія, неурядові організації (British Legion, SSAFA) виконують важливу роль у підтримці ветеранів. В Україні така система підтримки через НУО лише розвивається, і залучення НУО до надання послуг для ветеранів потребує більш структурованого підходу, зокрема фінансової підтримки, забезпечення доступу до ресурсів та державно-приватного партнерства [3, с. 44].

Бар'єри у професійній реінтеграції. В Україні все ще не повністю розвинена система перекваліфікації ветеранів для інтеграції на ринку праці. Професійне навчання, фінансова

підтримка для здобуття освіти (як у програмі GI Bill у США) або перекваліфікаційні курси потребують організаційної підтримки та взаємодії з бізнесом. Бар'єром може бути обмежена кількість робочих місць, адаптованих до ветеранів із фізичними обмеженнями, а також стереотипи роботодавців щодо ветеранів [4, с. 14].

Стігматизація та недостатня обізнаність суспільства. В Україні, як і в багатьох інших країнах, ветерани стикаються зі стігматизацією та нерозумінням суспільства, особливо щодо психологічних травм, таких як ПТСР. Брак суспільної обізнаності щодо потреб ветеранів може вплинути на їхню реінтеграцію та психологічну стабільність, а також ускладнити розширення програм підтримки на всіх рівнях [7, с. 88].

Юридичні та адміністративні бар'єри. Впровадження нових програм соціальної підтримки може потребувати змін у законодавстві, зокрема у визначенні прав ветеранів, доступу до соціальних послуг та процедури отримання допомоги. В Україні бюрократичні процедури та недосконалість нормативної бази можуть створювати перешкоди для оперативного та ефективного надання підтримки ветеранам [6, с. 220].

Інфраструктурні обмеження. Реалізація реабілітаційних, навчальних та соціальних програм потребує сучасних медичних і реабілітаційних центрів, обладнання, а також підготовленого персоналу. В Україні інфраструктура в цій сфері розвивається, але для впровадження комплексних програм підтримки потрібно створити мережу спеціалізованих закладів, що вимагає інвестицій і часу [8, с. 247].

Відсутність сталих програм підтримки для сімей ветеранів. У багатьох країнах сім'ї ветеранів отримують допомогу як важливий елемент успішної реінтеграції ветерана. В Україні такі програми лише починають розвиватися, а більшість зусиль спрямовані безпосередньо на ветеранів. Недостатня підтримка сімей може обмежити можливості успішної адаптації ветеранів [2, с. 111].

Впровадження зарубіжних методів підтримки ветеранів в Україні має великий потенціал, однак потребує адаптації до наявних ресурсів та соціокультурних умов. Подолання викликів, таких як недостатня фінансова підтримка, розбудова інфраструктури та підготовка кваліфікованих фахівців, є ключем до створення ефективної системи соціальної підтримки українських ветеранів, яка буде орієнтована на їхню повну реінтеграцію та стабільне життя в мирному суспільстві.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Зарубіжний досвід соціальної роботи з ветеранами війни демонструє ефективність комплексного підходу до їх підтримки, що охоплює медичні, психологічні, соціальні та економічні аспекти. Найуспішніші системи, такі як у США, Великобританії, Канаді, Австралії та Німеччині, об'єднують державну підтримку з діяльністю неурядових організацій та сприяють соціальній реінтеграції ветеранів через психологічну реабілітацію, програми соціальної адаптації та професійну підготовку. Ці підходи дозволяють ветеранам повернутися до громадянського життя з належним рівнем стабільності та підтримки.

Комплексна підтримка ветеранів, що поєднує медичну та психологічну допомогу з програмами соціальної адаптації, є найефективнішою моделлю, яка забезпечує успішну реінтеграцію у громадянське життя. Психологічна реабілітація, зокрема для ветеранів з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), відіграє ключову роль у їхній адаптації і широко застосовується у всіх розглянутих країнах. Програми професійного навчання та перекваліфікації додатково сприяють інтеграції ветеранів у ринок праці та економічній стабільності, що полегшує процес адаптації. Важливим елементом підтримки є також активна співпраця з неурядовими організаціями, які надають послуги ветеранам; цей досвід може бути успішно адаптований до України для створення ефективної системи підтримки.

Перспективи дослідження включають адаптацію зарубіжних методів підтримки ветеранів до українських реалій з урахуванням обмежених фінансових ресурсів, соціокультурних особливостей та рівня розвитку інфраструктури. Важливо розробити ефективні моделі співпраці між державними органами та неурядовими організаціями для забезпечення гнучкості та якості надання послуг. Подальші дослідження мають зосередитися на підготовці фахівців для роботи з ветеранами з ПТСР та створенні центрів психологічної реабілітації. Окрім цього, слід підвищувати суспільну обізнаність щодо потреб ветеранів через інформаційні кампанії та

освітні програми. Запозичення та адаптація кращих міжнародних практик допоможуть створити в Україні стабільну систему підтримки ветеранів, що сприятиме їхній реінтеграції, підвищенню якості життя та загальній соціальній стабільності.

Література:

1. Баско А. В., Собакар А. О., Миронюк С. А. Методики реабілітації військовослужбовців, стан функціонування та розвиток реабілітаційних центрів як один із напрямів діяльності органів місцевого самоврядування. *Rehabilitation and Recreation*. 2024. № 18(1). С. 78–93. <https://doi.org/10.32782/2522-1795.2024.18.9>
2. Вдовіченко О., Соколова І., Педченко О., Степанова С., Фролова О. Психологічна реабілітація і супровід ветеранів війни: досвід Ізраїлю. *Zeszyty naukowe wyższej szkoły technicznej w katowicach*. 2023. Вип. 16. С. 107–118. <https://doi.org/10.54264/0066>
3. Коленіченко Т. І. Методологічні принципи соціальної реінтеграції ветеранів гібридної війни. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені ТГ Шевченка*. 2022. № 173(17). С. 43–47.
4. Костишин Е., Грицанюк В., Шевців Ю. Досвід США щодо реінтеграції ветеранів війни до цивільного життя. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2024. № 1(12). С. 11–18. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(12\).2024.305055](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(12).2024.305055)
5. Кримчак Л. Ю. Профілактика професійного вигорання фахівців у практиці соціальної роботи з пораненими військовослужбовцями. *Інклюзія і освіта*. 2024. № 2. С. 36–42. <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-2-5>
6. Шаповалова О. Напрямки дослідження трудо-правового механізму адаптації ветеранів війни до цивільного життя. *Приватне право і підприємництво*. 2024. № 24 (2). С. 219–225.
7. Facundo R. Veterans Helping Veterans: Reflections on 10 Years of Community Engagement. *Journal of General Internal Medicine*. 2022. № 37 (1). p. 85–87. <https://doi.org/10.1007/s11606-021-06986-0>
8. Faidiuk O., Liakh T. Comparative analysis of social services provided to female combatants and veterans in Ukraine and abroad. In: *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*. 2021. p. 243–253. <https://doi.org/10.17770/sie2021vol3.6382>
9. Shudofsky L., Ballan M. S. Project for return and opportunity in veterans education (PROVE): an innovative clinical social work field education model. *Clinical Social Work Journal*. 2018. № 46. p. 121–129.
10. Tsurkan-Saifulina Y. U. Social and psychological rehabilitation of war veterans. *Sci Bull Mukachevo State Univ Series Pedagogy Psychol*. 2022. № 8. p. 96–104. [https://doi.org/10.52534/msu-pp.8\(3\).2022.96-104](https://doi.org/10.52534/msu-pp.8(3).2022.96-104)
11. Jacob F., Karner S. War and Veterans: An Introduction. In F. Jacob & S. Karner (Eds.), *War and Veterans: Treatment and Reintegration of Soldiers in Post-War Societies* (p. 1–19). 2020. Verlag Ferdinand Schöningh. https://doi.org/10.30965/9783657703333_002.

References:

1. Basko, A. V., Sobakar, A. O., & Myroniuk, S. A. (2024). Metodyky rehabilitatsii viiskovoslužbovtiv, stan funktsionuvannia ta rozvytok rehabilitatsiinykh tsestriv yak odyz iz napriamiv diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia [Methods of rehabilitation of military personnel, the state of operation and development of rehabilitation centers as one of the areas of activity of local self-government bodies]. *Rehabilitation and Recreation*, № 18(1). pp. 78–93. <https://doi.org/10.32782/2522-1795.2024.18.9> [in Ukrainian].
2. Vdovichenko, O., Sokolova, I., Pedchenko, O., Stepanova, S., & Frolova, O. (2023). Psykholohichna rehabilitatsiia i suprovitd veteraniv viiny: dosvid Izrailiu [Psychological rehabilitation and support of war veterans: Israel's experience]. *Zeszyty naukowe wyższej szkoły technicznej in Katowice*, Issue 16. pp. 107–118. <https://doi.org/10.54264/0066> [in Ukrainian].
3. Kolenichenko, T. I. (2022). Metodolohichni pryntsyipy sotsialnoi reintehratsii veteraniv hibrydnoi viiny [Methodological principles of social reintegration of hybrid war veterans]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Chernihivskiy kolehium" imeni T.G. Shevchenka – Bulletin of the Chernihiv Collegium National University named after T.G. Shevchenko*, № 173(17). pp. 43–47 [in Ukrainian].
4. Kostyshyn, E., Hrytsaniuk, V., & Shevtiv, Yu. (2024). Dosvid SSHa shchodo reinehratsii veteraniv viiny do tsyvilnoho zhyttia [The US experience of reintegrating war veterans into civilian life]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita – Social work and social education*, № 1(12). pp. 11–18. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(12\).2024.305055](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(12).2024.305055) [in Ukrainian].
5. Krymchak, L. Yu. (2024). Profilyaktyka profesiinoho vyhorannia fakhivtsiv u praktytsi sotsialnoi roboty z poranenymy viiskovoslužbovtiamy [Prevention of professional burnout of specialists in the practice of social work with wounded servicemen]. *Inklyuziia i osvita – Inclusion and education*, № 2. pp. 36–42. <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-2-5> [in Ukrainian].
6. Shapovalova, O. (2024). Napriamky doslidzhennia trudo-pravovoho mekhanizmu adaptatsii veteraniv viiny do tsyvilnoho zhyttia [Research directions of the labor-legal mechanism of adaptation of war veterans to civilian life]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo – Private law and entrepreneurship*, № 24 (2). pp. 219–225 [in Ukrainian].

7. Facundo, R. (2022). Veterans Helping Veterans: Reflections on 10 Years of Community Engagement. *Journal of General Internal Medicine*, № 37 (1). pp. 85–87. <https://doi.org/10.1007/s11606-021-06986-0> [in English].
8. Faidiuk, O., & Liakh, T. (2021, May). Comparative analysis of social services provided to female combatants and veterans in Ukraine and abroad. In: *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference* (Vol. 3, pp. 243–253). <https://doi.org/10.17770/sie2021vol3.6382> [in English].
9. Shudofsky, L., & Ballan, M. S. (2018). Project for return and opportunity in veterans education (PROVE): an innovative clinical social work field education model. *Clinical Social Work Journal*, № 46. pp. 121–129 [in English].
10. Tsurkan-Saifulina, Y. U. (2022). Social and psychological rehabilitation of war veterans. *Sci Bull Mukachevo State Univ Series Pedagogy Psychol*, № 8. pp. 96-104. [https://doi.org/10.52534/msu-pp.8\(3\).2022.96-104](https://doi.org/10.52534/msu-pp.8(3).2022.96-104) [in English].
11. Jacob, F. & Karner, S. (2020). War and Veterans: An Introduction. In F. Jacob & S. Karner (Eds.), *War and Veterans: Treatment and Reintegration of Soldiers in Post-War Societies* (p. 1–19). Verlag Ferdinand Schöningh. https://doi.org/10.30965/9783657703333_002 [in English].

НОТАТКИ

Наукове видання

ІНКЛЮЗІЯ І СУСПІЛЬСТВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 3(8), 2024

Комп'ютерне верстання *О.І. Молодецька*

Підписано до друку 30.12.2024 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 13,02.
Наклад 100 прим. Замовлення № 0125/094

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.